

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสื่อมัลติมีเดียสำหรับการทำวัตรสวดมนต์ของอุบาสกและอุบาสิกา ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการค้นคว้าและศึกษาระยะสำคัญจากเอกสาร ตำรา งานวิจัย และจากเครือข่ายอินเทอร์เน็ต เพื่อเป็นแนวทางพื้นฐานในการศึกษา โดยแบ่งออกเป็น 3 หัวข้อดังต่อไปนี้

1. แนวคิดและทฤษฎีการเรียนรู้

- 1.1 ความหมายของการเรียนรู้
- 1.2 การจัดการเรียนการสอนเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้
- 1.3 การเรียนรู้ตามแนวทฤษฎี Constructivism
- 1.4 พุทธวิธีในการสอน
- 1.5 การเรียนรู้ของผู้ใหญ่
- 1.6 ประเภทของความรู้
- 1.7 สังคมแห่งการเรียนรู้
- 1.8 ระบบแห่งการเรียนรู้
- 1.9 บูรณาการกับพัฒนาการ
- 1.10 หลักคำสอน พื้นฐานในพุทธปรัชญา
- 1.11 วิธีปฏิบัติตนให้ถูกต้องทางธรรมะ
- 1.12 แนวการสอนของพระพุทธเจ้า

2. แนวคิดเกี่ยวกับสื่อมัลติมีเดีย

- 2.1 ความหมายของสื่อมัลติมีเดีย
- 2.2 รูปแบบการนำเสนอบทเรียนคอมพิวเตอร์มัลติมีเดีย
- 2.3 ส่วนประกอบของบทเรียนคอมพิวเตอร์มัลติมีเดีย
- 2.4 ความสำคัญของสื่อต่อการศึกษา
- 2.5 ประโยชน์ของสื่อมัลติมีเดีย

- 2.6 การหาประสิทธิภาพของสื่อ
3. การทำวัตรสวดมนต์
 - 3.1 ความหมายของการทำวัตรสวดมนต์
 - 3.2 บทสวดที่ใช้ในการทำวัตรสวดมนต์
 - 3.3 ประโยชน์ของการทำวัตรสวดมนต์
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
5. กรอบความคิดของการวิจัย

1. แนวคิดและทฤษฎีการเรียนรู้

ทฤษฎีการเรียนรู้ในการวิจัยครั้งนี้จะกล่าวถึงความหมายของการเรียนรู้ การจัดการเรียนการสอนเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ การเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism พุทธวิธีในการสอน การเรียนรู้ของผู้ใหญ่ ประเภทของความรู้ สังคมแห่งการเรียนรู้ ระบบแห่งการเรียนรู้ บูรณาการกับพัฒนาการ หลักคำสอนพื้นฐานในพุทธปรัชญา วิธีปฏิบัติตนให้ถูกต้องทางธรรมะและแนวการสอนของพระพุทธเจ้า ตามลำดับดังนี้

1.1 ความหมายของการเรียนรู้

อรนุช ลิ้มศิริ (2546:87) ได้ให้แนวคิดว่าการเรียนรู้เป็นกระบวนการที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ ตลอดชีวิตของเรานั้นต้องผ่านการเรียนรู้ในสิ่งต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก การเรียนรู้ช่วยให้เราสามารถปรับตัวเข้ากับสังคมและสิ่งแวดล้อมโดยทั่วไปได้ บุคคลจะมีวิธีการดำเนินชีวิตหรือแบบแผนการแสดงออกอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับการเรียนรู้เป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้การเรียนรู้ยังเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้เราเข้าใจพฤติกรรมของตนเองและบุคคลอื่น ๆ ได้ด้วยและได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ว่า

การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวร อันเป็นผลมาจากการฝึกหรือจากประสบการณ์ที่ได้รับ จากนิยามนี้จะเห็นได้ว่าการเรียนรู้มีองค์ประกอบใหญ่ ๆ 3 องค์ประกอบด้วยกันคือ

1. การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้นั้นจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม พฤติกรรมนั้นอาจเป็นการแสดงออกทางด้านการพูด การเขียน หรือการแสดงท่าทางก็ได้ซึ่งพฤติกรรมที่แสดงออกมาก่อนการเรียนรู้และหลังการเรียนรู้จะแตกต่างกัน เช่น เด็กที่ไม่เคยหัดว่ายน้ำมาก่อน เมื่อมีการเรียนรู้เกิดขึ้นเด็กสามารถว่ายน้ำได้ ทำนองเดียวกันกับการถีบจักรยาน การบวกเลข การคิดแก้โจทย์ปัญหา หรือการท่องจำสูตรคูณ การที่เด็กเลียนแบบพ่อแม่ เลียนแบบเพื่อน หรือการรับรู้สิ่งแวดล้อมใหม่ ๆ

ของเด็ก ก็ล้วนแต่มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทั้งสิ้น ส่วนพฤติกรรมที่เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติไม่ถือว่าเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ เช่น การกระพริบตาหรือการหายใจ เป็นต้น พฤติกรรมเหล่านี้ถือว่าเป็นปฏิกิริยาสะท้อน (Reflex) ของร่างกายที่มีต่อสิ่งแวดล้อมนั้น

2. พฤติกรรมที่เปลี่ยนไปนั้นเกิดจากได้รับประสบการณ์หรือการฝึกฝน และต้องมีการฝึกซ้ำ ๆ เป็นระยะเวลาหนึ่ง ส่วนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่เกิดจากการบรรลุวุฒิภาวะ เช่น การเปลี่ยนแปลงของร่างกายในวัยต่าง ๆ นั้น ถือว่าเป็นไปโดยธรรมชาติไม่ได้เกิดจากการฝึกหัด จึงไม่เรียกว่าเป็นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้

3. พฤติกรรมที่เปลี่ยนไปนั้น จะเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่ค่อนข้างถาวร อันเป็นผลที่เกิดจากการฝึกหัด แสดงว่าพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปจะต้องคงอยู่กับบุคคลที่เป็นระยะเวลาที่ยาวนานภายหลังจากที่บุคคลนั้นได้เกิดการเรียนรู้แล้ว ตัวอย่างเช่น การที่เด็กได้เรียนถึงใดสิ่งหนึ่งในโรงเรียน เช่น ภาษาต่างประเทศ และเมื่อโตขึ้นจำสิ่งที่เรียนไม่ได้เลย แต่เมื่อมาเรียนซ้ำอีกครั้งเด็กนั้นสามารถเรียนได้เร็วกว่าเด็กที่ไม่เคยมีประสบการณ์การเรียนในสมัยเด็มาก่อนนั้น แสดงว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสมัยที่เป็นเด็กนั้นยังอยู่ในลักษณะที่ค่อนข้างถาวร

1.2 การจัดการเรียนการสอนเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้

ระวีวรรณ ศรีคร้ามครัน (2545:43) ได้กล่าวว่า การที่ผู้เรียนจะเกิดการเรียนรู้นาน้อยเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับหน้าที่ผู้สอนมุ่งหวังให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ และจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เหมาะสม ซึ่งการศึกษาทฤษฎีการเรียนรู้จะช่วยให้ผู้สอนเข้าใจพฤติกรรมของผู้เรียนสามารถจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ความสามารถ ความสนใจของผู้เรียนและเนื้อหาสาระวิชาได้ อย่างไรก็ตามแนวทางในการดำเนินกิจกรรมของครูเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพมีดังนี้

1. จัดเนื้อหาวิชาให้มีความง่ายเหมาะสม และเป็นไปตามลักษณะพัฒนาการของผู้เรียน ทั้งในด้านวัยและความสามารถ นอกจากนี้ผู้สอนควรชี้ให้ผู้เรียนเห็นความสำคัญและประโยชน์ของการเรียนรู้ในเนื้อหาวิชานั้น ๆ

2. เลือกวิธีการสอนและจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่จะสนับสนุนให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาการเรียนรู้ของตนเองหรือสร้างองค์ความรู้ของตนเองได้ และสามารถกระตุ้นให้ผู้เรียนสนใจการเรียนรู้ด้วย ทั้งนี้หมายถึงการเลือกใช้อุปกรณ์การสอนต่าง ๆ ที่เหมาะสมเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และพัฒนาความสามารถของผู้เรียน เช่น การอ่านข้อมูลจากกราฟ การตีความจากแผนภูมิ การใช้สื่อทัศนูปกรณ์ต่าง ๆ และเกม

3. จัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้ผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนรู้โดยการฝึกปฏิบัติ และมีประสบการณ์ตรง รู้จักการทำงานร่วมกันในลักษณะกลุ่ม รวมทั้งให้ผู้เรียนได้รับทราบผลก้าวหน้า

ของการทำงานนั้น ๆ ด้วยภายในระยะเวลาอันสั้น นอกจากนี้การให้ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติงานยังเป็นการฝึกให้ผู้เรียนมีความรับผิดชอบในการทำงานของตนเองและการทำงานในลักษณะกลุ่มด้วย โดยผู้สอนจะต้องค่อย ๆ ให้ผู้เรียนได้ฝึกการเป็นผู้รับผิดชอบในการทำงานด้วย

4. แจ้งให้ผู้เรียนทราบจุดประสงค์ของการเรียนรวมทั้งเกณฑ์การประเมินผล เพื่อกระตุ้นและสนับสนุนให้ผู้เรียนสนใจการเรียน รวมทั้งให้ผู้เรียนได้เข้าใจว่า ความสำเร็จหรือความล้มเหลวในการเรียนขึ้นอยู่กับความพยายาม หรือความสนใจในการเรียน และความรับผิดชอบของผู้เรียนต่อการทำงานเพื่อนำไปสู่ผลของรางวัล มากกว่าความสามารถเฉพาะในเรื่องใดเรื่องหนึ่งของผู้เรียน

5. จัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียนในลักษณะที่เป็นขั้นตอนย่อย ๆ โดยคำนึงถึงสิ่งที่ผู้เรียนต้องศึกษามาก่อน และความต่อเนื่องของเนื้อหาวิชา ซึ่งหมายรวมถึงเงื่อนไขและจุดประสงค์ให้ต่อเนื่องกันในจำนวนที่เหมาะสม มากกว่าที่จะสอนรวม ๆ กันทั้งหมดโดยไม่มีเป้าหมาย

6. เลือกและจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับผู้เรียน ทั้งนี้เพื่อกระตุ้นความสนใจให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ในสิ่งที่เรียน การให้งานที่ยากเกินไปจะทำให้ผู้เรียนเบื่อหน่ายไม่ยอมทำ และเห็นว่าเกินความสามารถของตนเอง ซึ่งในบางครั้งผู้สอนอาจลดระดับสนับสนุนให้ผู้เรียนได้ศึกษาเพิ่มเติมจากเอกสารต่าง ๆ หรือสื่อความรู้อื่น ๆ นอกจากนี้การที่ผู้สอนรู้จักการสังเกตผู้เรียน จะมีส่วนช่วยให้สามารถจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับวัยลักษณะพฤติกรรม และความสนใจของผู้เรียนได้

7. สนับสนุน หรือช่วยเหลือกันระหว่างกลุ่มผู้สอน เพื่อให้การจัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับผู้เรียนได้สอดคล้องกัน ในสาระวิชาที่ต่างกัน ผู้สอนจึงควรทำการวางแผนงานร่วมกัน ในลักษณะของการบูรณาการ ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนได้รับความรู้ และมีประสบการณ์ในหลาย ๆ ด้าน

พอสรุปได้ว่าแนวทางการเรียนการสอนตามแนวทางเบื้องต้นนั้นผู้เรียนควรมีพัฒนาการที่ดีขึ้น เพื่อแสดงว่าผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ในเนื้อหาที่ได้รับจากผู้สอนทั้งทางด้านการเรียนรู้ในด้านความจำ ด้านการเรียนรู้ในด้านแนวคิด การเรียนรู้ในด้านความจำและสามารถพูดในสิ่งที่จำมาได้ การเรียนรู้ในด้านการพูด และการเขียนเพื่อการสื่อความหมายและในการจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้นั้นผู้สอนจำเป็นต้องศึกษาทฤษฎีการเรียนรู้ วิธีการสอน มีความเข้าใจผู้เรียน รวมทั้งมีประสบการณ์ในการจัดการเรียนรู้ มีทักษะการสอนซึ่งหมายถึงมีความสามารถในการกระตุ้นเสริมแรง สร้างบรรยากาศในการเรียนการสอน สิ่งเหล่านี้มีส่วนสำคัญที่จะทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้ รวมทั้งการกำหนดปัญหา หรือการตั้งคำถาม เพื่อให้ผู้เรียนได้รู้จักค้นคิด แสวงหาความรู้ด้วยตนเอง นอกจากนี้ การจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนได้เรียนร่วมกัน ปรึกษาหารือกันทำงานร่วมกัน

จะช่วยเพิ่มประสบการณ์ในการแสวงหาความรู้ให้แก่ผู้เรียน อย่างไรก็ตามผู้สอนควรจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียนได้มีโอกาสใช้ความสามารถของผู้เรียนในทุก ๆ ด้านด้วย

1.3 การเรียนรู้ตามแนวทฤษฎี Constructivism

ทฤษฎี Constructivism เป็นรูปแบบการเรียนรู้ตามแนวคิดของเพียเจท์ (Jean Piaget) เป็นการเรียนรู้แบบเดิมที่เราใช้กันมานาน คือ การจัดการเรียนรู้ที่ครูเป็นผู้ให้ข้อมูลและนักเรียนเป็นผู้รับข้อมูลครูยิ่งให้ข้อมูลมากเท่าไร นักเรียนก็ยิ่งรับข้อมูลได้มากเท่านั้น ทฤษฎี Constructivism ได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่องความรู้จากกระบวนการเรียนรู้ซึ่งอ้างใน (<http://www.thaikids.org/brain/brain1.htm:5April1997>) ดังนี้

1. ความรู้ประกอบด้วยข้อมูลที่เรามีอยู่เดิม และเมื่อเราเรียนรู้ต่อไปความรู้เดิมก็จะถูกปรับเปลี่ยนไป การปรับเปลี่ยนความรู้ต่างๆ ถือว่าเป็นการรับความรู้เข้ามาและเกิดการปรับเปลี่ยนความรู้ขึ้น เด็กจะมีการคิดที่ลึกซึ้งกว่าการท่องจำธรรมดา เพียงแต่เขาจะค่อยๆ ฝึกเกี่ยวกับความรู้ใหม่ๆ ที่ได้มา และสามารถที่จะสร้างความหมายใหม่ของความรู้ที่ได้รับมานั้นเอง

บางครั้งเราคิดว่าถ้าเรามีหลักสูตรที่ดีพอและเต็มไปด้วยข้อมูลที่สามารถให้กับผู้เรียนได้มากที่สุดเท่าที่เราจะให้ได้แล้ว ผู้เรียนก็จะสามารถเรียนรู้ได้เอง และเติบโตไปเป็นผู้ที่มีการศึกษา แต่ทฤษฎี Constructivism กล่าวว่าหลักสูตรอย่างนั้นไม่เพียงพอ นอกจากว่าผู้เรียนได้เรียนแล้วสามารถคิดเองและสร้างมโนภาพความคิดด้วยตนเอง ทั้งนี้ เพราะการให้แต่ข้อมูลกับผู้เรียน ไม่ได้ทำให้การเรียนรู้เกิดขึ้นได้ เพราะการเรียนรู้จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อสมองของคนเรามีกระบวนการสร้างความสัมพันธ์กับสิ่งกระตุ้นแล้วนำมาทำความเข้าใจว่าเป็นอย่างไร รวมทั้งจะต้องนำมาสร้างความรู้ ความรู้สึก และมโนภาพของเราเองด้วย

ดังนั้นถ้าพูดถึงระบบการศึกษาแบบที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางไม่ได้หมายความว่ามีการอุปถัมภ์การสอนแล้วเราละทิ้งให้ผู้เรียนไปคนเดียว แต่การศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง คือ ผู้เรียนจะเป็นผู้ที่มีความสำคัญที่สุด หมายความว่าผู้เรียนจะต้องเข้าไปมีส่วนร่วมและมีปฏิสัมพันธ์กันกับสิ่งกระตุ้น สิ่งกระตุ้นในที่นี้ หมายถึง ครู ผู้สอน หรือสิ่งแวดล้อมที่จะไปกระตุ้นผู้เรียน ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญมากที่จะช่วยชี้แนะแนวทางการคิดให้กับผู้เรียน นอกจากนี้การสร้างความสัมพันธ์ของสิ่งกระตุ้นต่างๆ จะทำให้ผู้เรียนสามารถสร้างเป็นความรู้ขึ้นในสมอง

2. จังหวะกระตุ้นที่มีความสำคัญมากต่อการเกิดการเรียนรู้ตามทฤษฎี Constructivism คือ ความรู้เกิดจากความสงสัยทางเขาวงกตปัญหา วิธีการที่เราสามารถทำให้ผู้เรียนอยากจะเรียนรู้คือมีตัวกระตุ้นที่ทำให้ผู้เรียนเกิดข้อสงสัยอยากรู้ และผู้เรียนต้องมีเป้าหมายและจุดประสงค์ที่อยากจะเรียนรู้ในเรื่องนั้นๆ ทั้งนี้เพราะว่าเวลาคนเราเกิดความสงสัยเกี่ยวกับอะไร ก็มักจะเกิดข้อ

คำถามที่ไม่สามารถตอบได้ขึ้นมา ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเป็นตัวกระตุ้น เป็นเป้าหมายที่จะทำให้ต้องเรียนรู้ เพื่อที่จะตอบคำถามนั้นให้ได้

จากทฤษฎี Constructivism สรุปได้ว่าครูต้องพยายามดึงดูดประสงค์ความต้องการ และเป้าหมายของผู้เรียนออกมาให้ได้ อาจจะโดยกำหนดหัวข้อหรือพูดคร่าวๆ ว่าเราจะศึกษาหรือเรียนรู้อะไรบ้าง เช่น ในเรื่องเกี่ยวกับการเดินทางเข้าเมือง ให้ผู้เรียนตั้งเป้าหมายว่าเขาต้องการที่จะเรียนรู้อะไร มีคำถามอะไรบ้าง ซึ่งเป้าหมายจะเป็นตัวกระตุ้นให้ผู้เรียนอยากเรียนและทำให้ผู้เรียนพยายามที่จะไปสู่เป้าหมายนั้น และมีความเข้าใจถึงสิ่งที่เกิดขึ้น

1.4 พุทธวิธีในการสอน

เสถียรพงษ์ วรรณปก (2540:61) ได้กล่าวว่าในการสอนหรือการถ่ายทอดนั้นมีความยากง่ายไม่เสมอกันบุคคลที่มีการสอนยอดเยี่ยมคือองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธรูปเป็นแบบอย่างที่ดีในการสอนนั้นพระพุทธรูปมีหลักการดังนี้

1. ทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรม หรือการทำให้สิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งง่าย ธรรมะเป็นเรื่องนามธรรมที่มีเนื้อหาหลักซึ่งยากที่จะเข้าใจ ยิ่งเป็นธรรมะระดับสูงๆ ก็ยิ่งยากด้วยเหตุนี้พระพุทธรูปจึงทรงมีความตั้งใจที่จะสอนธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้แก่สัตว์โลกผู้ยังตกอยู่ในวัฏวนแห่งความทุกข์ แต่ด้วยพระมหากรุณาอันยิ่งใหญ่ ด้วยความสามารถพิเศษในการสั่งสอนธรรม พระองค์จึงเสด็จออกไปโปรดเวไนยสัตว์ เริ่มด้วยเสด็จไปเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์เป็นเบื้องแรก และทรงบำเพ็ญพุทธกิจทั้ง 5 ประการ โดยมีทรงเห็นแก่ความเมตตาเป็นหลัก ตลอดพระชนม์ชีพความสำเร็จแห่งภารกิจในการสั่งสอนประชาชนส่วนหนึ่งพระพุทธรูปใช้เทคนิควิธีการดังนี้

- 1.1 ใช้วิธีอุปมาอุปไมย วิธีนี้เป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยที่สุดวิธีหนึ่ง เพราะทำให้ผู้ฟังมองเห็นภาพและเข้าใจง่าย โดยไม่ต้องเสียเวลาอธิบายความให้ยืดยาว อุปมาอุปไมยในพระสูตรต่างๆ ที่พระพุทธรูปทรงนำมาเปรียบเทียบกับให้ผู้ฟังได้เข้าใจธรรมะนั้นมีเป็นจำนวนมาก

- 1.2 ใช้กนิษฐาประกอบ ซึ่งสามารถใช้ได้กับทุกเพศทุกวัยเพราะนิทานเป็นตัวเชื่อมโยงในการถ่ายทอดได้เป็นอย่างดี

- 1.3 ใช้อุปกรณ์หรือสื่อการสอน ในปัจจุบันถ้าครูท่านใดที่ไม่ใช้สื่อการสอนเลย คงยากที่จะทำให้ผู้เรียนเข้าใจได้เพราะสื่อเป็นเครื่องช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจได้ง่ายขึ้นและประหยัดเวลา

2. กำหนดให้เป็นตนให้เป็นตัวอย่างคือการทำให้ดูหรือสาธิตให้ดู และปฏิบัติให้ดูเป็นแบบอย่าง เพื่อให้บุคคลอื่นซึมซับและเรียนรู้ตามไปด้วย

3. ใช้ถ้อยคำเหมาะสม การสอนที่จะประสบความสำเร็จ ผู้สอนจะต้องรู้จักใช้คำพูด ผู้พูดต้องพูดด้วยเมตตาจิต มิใช่พูดด้วยความมั่งร้าย

4. เลือกสอนเป็นรายบุคคล ผู้สอนต้องรู้ว่าคนฟังนั้นต่างภูมิหลัง ต่างความสนใจ ต่างระดับสติปัญญาการเรียนรู้ เพราะฉะนั้นการเลือกสอนเป็นรายบุคคลจะช่วยให้การสอนประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีถ้าทำได้ก็ควรใช้วิธีนี้ แม้จะสอนเป็นกลุ่มก็ต้องเอาใจใส่นักเรียนที่มีปัญหาเป็นรายบุคคลให้ได้

5. รู้จักจังหวะและโอกาส ผู้ที่จะสอนต้องรู้จักคอยจังหวะอันเหมาะสมด้วย เรียกว่าดูความพร้อมของผู้เรียน ถ้าผู้เรียนไม่พร้อมสอนไปก็เหนื่อยเปล่า

6. การยืดหยุ่นในการใช้เทคนิควิธี วิธีการสอนที่ดีที่สุดอาจจะใช้กับสถานการณ์อื่นไม่ได้เพราะแต่ละสถานการณ์ไม่เหมือนกัน

7. การเสริมแรง การชมเป็นการเสริมแรงที่ไม่ต้องใช้อุปกรณ์ให้สิ้นเปลืองเพราะทำให้บุคคลที่ถูกชมมีแรงใจที่ดีขึ้นแต่ควรชมให้ถูกคน ถูกที่ ถูกเวลาจะได้ผลดีที่สุด

จากพุทธวิธีในการสอนทำให้ทราบและเป็นแนวทางได้ว่าไม่มีวิธีการสอนใดที่ได้ผลดีที่สุด แต่ขึ้นอยู่กับผู้สอนว่ารู้จักผู้เรียนพอหรือไม่ ควรใช้วิธีใดให้เหมาะกับบุคคลคนนั้นจึงจะทำให้การสอนนั้นเป็นไปด้วยความรวดเร็วและประสบความสำเร็จในการเรียน อีกทั้งสื่อที่ใช้ในการสอนไม่จำเป็นต้องเป็นสิ่งที่ยาก แต่สิ่งนั้นสามารถหาได้ทั่วไปเพราะสิ่งที่อยู่รอบตัวเรานั้นจัดว่าเป็นสื่อทั้งสิ้น

1.5 การเรียนรู้ของผู้ใหญ่

ธนู กุลชล (2523) ได้กล่าวไว้ว่าการเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวร อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการ ปฏิบัติที่มี การเน้นย้ำบ่อยๆ โดยที่ผลของการเรียนรู้อาจไม่สามารถสังเกตเห็นได้โดยตรง แต่อาจตรวจพบได้จากผลของการกระทำ หรือผลงานของผู้เรียน นักจิตวิทยาได้ทำการวิจัยค้นคว้าเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ไว้มากมาย ล้วนแต่เห็นว่าการเรียนรู้ของผู้ใหญ่แตกต่างจากการเรียนรู้ของเด็ก เรื่องที่สำคัญเกี่ยวกับลักษณะธรรมชาติในการเรียนรู้ของผู้ใหญ่อาจพอสรุปเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

1. ผู้ใหญ่ต้องการรู้เหตุผลในการเรียนรู้ และผู้ใหญ่จะเรียนรู้ต่อเมื่อเขาต้องการจะเรียน เนื่องจากผู้ใหญ่เน้นเข้าใจตนเอง และรู้ว่าตนเองมีความรับผิดชอบต่อผลของการตัดสินใจของตนเองได้ ก่อนการเรียนรู้ผู้ใหญ่มักต้องการจะรู้ว่า เพราะเหตุใดหรือทำไมเขาจึงจำเป็นต้องเรียนรู้ เขาจะได้รับประโยชน์อะไรจากการเรียนรู้ และจะสูญเสียประโยชน์อะไรบ้างถ้าไม่ได้เรียนรู้สิ่งเหล่านั้น ผู้ใหญ่จึงมีความพร้อมที่จะเรียนรู้ในสิ่งที่เขาต้องการเรียนรู้และพึงพอใจ มากกว่าจะให้ผู้อื่นมากำหนดให้ และมักมีแรงจูงใจในการเรียนรู้จากภายในตนเองมากกว่าแรงจูงใจภายนอก

2. ลักษณะการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ในกระบวนการเรียนรู้ ผู้ใหญ่ต้องการเป็นอย่าง มากที่จะชี้นำตนเองมากกว่าจะให้ผู้อื่น มาชี้นำหรือควบคุมเขา นั่นคือ ผู้ใหญ่อยากที่จะเรียนรู้ด้วย

ตนเองมากกว่า และด้วยการเรียนรู้มีลักษณะเป็นการแนะแนวมากกว่า การสอน ดังนั้น บทบาทของผู้สอนควรจะเป็นการเข้าไปมีส่วนร่วมกับผู้เรียนในกระบวนการค้นหาความจริง หรือที่เรียกว่าผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ (Facilitator) มากกว่าที่จะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ของตนไปยังผู้เรียน นอกจากนั้น บทบาทของผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ควรจะต้องเป็นผู้สร้างบรรยากาศในการเรียนรู้ ด้วยการยอมรับฟังและยอมรับในการแสดงออก ทักษะคิดและความรู้สึกนึกคิด เกี่ยวกับเนื้อหาสาระของวิชาที่เรียนของผู้เรียน ช่วยให้ผู้เรียนได้เข้าใจถึงจุดมุ่งหมายในการเรียนรู้ของแต่ละคน และของกลุ่ม ทำหน้าที่จัดหาและจัดการทรัพยากรในการเรียนรู้ หรืออาจเป็นแหล่งทรัพยากรเพื่อการเรียนรู้ที่ยืดหยุ่น

3. บทบาทของประสบการณ์ของผู้เรียน ประสบการณ์ชีวิตมีผลกระทบต่อการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ ข้อแตกต่างในการเรียนรู้ที่สำคัญระหว่างผู้ใหญ่กับเด็กอย่างหนึ่งก็คือ ผู้ใหญ่มีประสบการณ์มากกว่า ซึ่งอาจเป็นได้ทั้งข้อดีและข้อเสีย ทั้งนี้ เพราะวิธีการเรียนรู้เบื้องต้นของผู้ใหญ่คือการวิเคราะห์และค้นหา ความจริงจากประสบการณ์ ซึ่งนักจิตวิทยาบางคนเชื่อว่า หากเขารับรู้ว่าสิ่งที่เขาเรียนรู้นั้นมีส่วนช่วยรักษา หรือเสริมสร้างประสบการณ์ในแง่บวก ผู้ใหญ่ก็จะเรียนรู้ได้มากขึ้น แต่ถ้าหากกิจกรรมใดหรือประสบการณ์ใด จะทำให้มีการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างภายในของเขา ผู้ใหญ่ก็มีแนวโน้มที่จะต่อต้านโดยการปฏิเสธหรือบิดเบือนกิจกรรมหรือประสบการณ์นั้น

นอกจากนั้น ประสบการณ์เป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ใหญ่มีความแตกต่างระหว่างบุคคล เพราะยิ่งอายุมากขึ้น ประสบการณ์ของผู้ใหญ่ก็ยิ่งจะแตกต่างกันมากยิ่งขึ้น ดังนั้น การจัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่ จึงควรคำนึงถึงทั้ง ๒ ด้านของ ความแตกต่าง ระหว่างบุคคลของผู้ใหญ่ และควรจะอาศัยข้อดีของการมีประสบการณ์ของผู้ใหญ่ และทำให้ประสบการณ์นั้นมีคุณค่าโดยการใช้เทคนิคฝึกอบรมต่างๆ ซึ่งเน้นการเรียนรู้โดยอาศัยประสบการณ์ (Experiential techniques) ทำให้ผู้เรียนได้มีโอกาส ผสมผสานความรู้ กับประสบการณ์เดิมที่มีอยู่ ทำให้การเรียนรู้ที่ได้รับใหม่นั้นมีความหมายเพิ่มเติมขึ้นอีก อย่างเช่น วิธีการอภิปรายกลุ่ม กิจกรรมการแก้ปัญหา กรณีศึกษา และเทคนิคการฝึกอบรมโดยอาศัยกระบวนการกลุ่มต่างๆ

4. แนวโน้มในการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ โดยทั่วไปเด็กมีแนวโน้มที่จะเรียนรู้โดยอาศัยเนื้อหาวิชาและมองการเรียนรู้ในลักษณะเอง การแสวงหาความรู้จากเนื้อหาสาระ ของวิชาใดวิชาหนึ่งโดยตรง แต่สำหรับผู้ใหญ่ การเรียนรู้จะมุ่งไปที่ชีวิตประจำวัน (Life-centered) หรือเน้นที่งานหรือการแก้ปัญหา (Task-centered) เสียมากกว่า นั่นคือ ผู้ใหญ่จะยอมรับและสนใจกิจกรรมการเรียนรู้ของเขา หากเขาเชื่อและเห็นว่า การเรียนรู้นั้นๆ จะช่วยให้เขาทำงานได้ดีขึ้น หรือช่วยแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันของเขา ดังนั้น การจัดหลักสูตรเพื่อการเรียนการสอน ผู้ใหญ่จึงควรจะต้องอาศัย

สถานการณ์ต่าง ๆ รอบตัวของเขา และเป็นการเพิ่มความรู้ ความเข้าใจ ทักษะ ซึ่งมีส่วนช่วยในการแก้ปัญหา ในชีวิตจริงของเขาด้วย

5. บรรยากาศในการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่จะเรียนรู้ได้ดีกว่าในบรรยากาศที่มีการอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ทั้งทางกายภาพ เช่น การจัดแสงสว่าง และ อุณหภูมิของห้องให้พอเหมาะ มีการจัดที่นั่งที่เอื้อต่อการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน หรือระหว่างผู้เรียนด้วยกันได้สะดวก และมีบรรยากาศของการยอมรับในความแตกต่างในทางความคิด และประสบการณ์ที่แตกต่างกันของแต่ละคน มีความเคารพซึ่งกัน และกัน มีอิสรภาพและการสนับสนุนให้มีการแสดงออก และมีความเป็นกันเอง มากกว่าบังคับด้วยระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ ผู้ใหญ่ก็จะปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมได้มากกว่า ตรงกันข้าม หากผู้ใหญ่ตกอยู่ในสิ่งแวดล้อมหรือสถานการณ์ที่ข่มขู่ เขาก็มักจะยืนหยัด ไม่ยอมยืดยุ่น หรือไม่ยอมปรับตนเองให้เข้ากับสภาพแวดล้อมนั้น แต่ถ้าหากเขารู้สึกว่าอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัย เขาจะยอมรับ และปรับตนเองให้เข้ากับประสบการณ์และสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ ได้

สรุปได้ว่าการเรียนรู้ คือ กระบวนการที่ทำให้คนเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ความคิด คนสามารถเรียนรู้ได้จากการได้ยิน การสัมผัส การอ่าน การใช้เทคโนโลยี การเรียนรู้ของเด็กและผู้ใหญ่จะต่างกัน เด็กจะเรียนรู้ด้วยการเรียนในห้อง การซักถาม ผู้ใหญ่ก็เรียนรู้ด้วยประสบการณ์ที่มีอยู่ แต่การเรียนรู้จะเกิดขึ้นจากประสบการณ์ที่ผู้สอนนำเสนอ โดยการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนและผู้เรียน ผู้สอนจะเป็นผู้ที่สร้างบรรยากาศทางจิตวิทยาที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้ ที่จะให้เกิดขึ้นเป็นรูปแบบใดก็ได้เช่น ความเป็นกันเอง ความเข้มงวดกวดขัน หรือความไม่มีระเบียบวินัย สิ่งเหล่านี้ผู้สอนจะเป็นผู้สร้างเงื่อนไข และสถานการณ์เรียนรู้ให้กับผู้เรียน ดังนั้น ผู้สอนจะต้องพิจารณาเลือกรูปแบบการสอน รวมทั้งการสร้างปฏิสัมพันธ์กับผู้เรียน

1.6 ประเภทของความรู้

พระธรรมปิฎก (2538:42) ได้แบ่งประเภทของความรู้เมื่อว่าตามแนวพุทธธรรมแบ่งได้หลายนัย ดังนี้

1.6.1 จำแนกโดยสถานะ หรือโดยธรรมชาติของความรู้

ถ้าจำแนกตามสถานะอย่างง่าย ๆ ก็คือ จำแนกตามหลักชั้นที่ 5 ความรู้เป็นนามธรรมจำพวกหนึ่งซึ่งกระจายอยู่ในนามชั้น (ชั้นที่เป็นนามธรรมหรือหมวดนามธรรม) 3 ชั้น คือ สัญญาชั้น สัมขารชั้น และวิญญานชั้น ความรู้ที่จำแนกตามสถานะของชั้นได้แก่ สัญญา วิญญาน และปัญญา ดังนี้

1.6.1.1 สัญญา คือ ความรู้ทั้งหมดที่อยู่ในสัญญาชั้น ได้แก่ ความกำหนดได้ หมายถึง รวมทั้ง ความรู้ที่เกิดจากการกำหนดหมาย หรือหมายรู้แล้วบันทึกเก็บรวมไว้เป็นวัตถุสืบ

ของความคิดต่อ ๆ ไป ทำให้มีการรู้จัก จำได้ รู้ เข้าใจ และคิดได้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปสัญญา แบ่งตามอารมณ์ คือสิ่งที่หมายรู้ หรือกำหนดจดหมายไว้มี 6 ชนิดคือ รูปสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับรูป) สัทสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับเสียง) คันธสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับกลิ่น) รสสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับรส) โสณสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับสิ่งต้องกาย) ธัมมสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับเรื่องในใจหรือสิ่งที่ใจรู้และนึกคิด) ว่าโดยสภาพปรุงแต่ง สัญญาอาจแบ่งคร่าว ๆ ได้ 2 ระดับคือ

1) สัญญาขั้นต้น ได้แก่ ความหมายรู้ลักษณะอาการตามสถานะของสิ่งนั้น ๆ โดยตรง เช่น หมายรู้ว่า สีเขียว ขาว ดำ แดง อ่อน แข็ง เปรี๊ยะ หวาน ยาว สั้น เป็นต้น รวมทั้งหมายรู้เกี่ยวกับบัญญัติต่าง ๆ ว่าแมว ว่าโต๊ะ ว่าเก้าอี้ ฯลฯ

2) สัญญาชั้นเสริม ได้แก่ ความหมายรู้ไปตามความคิดปรุงแต่ง หรือตามความรู้ความเข้าใจในระดับต่าง ๆ เช่น หมายรู้ว่า สวย น่าชัง น่าเกลียด เป็นต้น

1.6.1.2 วิญญาน คือความรู้ทั้งหมดที่อยู่ในหมวดวิญญาน ซึ่งมี 6 ได้แก่ ความรู้ขึ้นโรง ที่เป็นกิจกรรมประจำของจิต และซึ่งคอยรู้กิจกรรมอย่างอื่นทุกอย่างของจิต

1.6.1.3 ปัญญา เป็นความรู้หลักในหมวดสังขาร ซึ่งมี 6 แยกจากปัญญาที่เป็นความรู้หลักแล้ว ในหมวดสังขารชั้นยังมีข้อธรรมที่เกี่ยวกับความรู้ อีกหลายอย่าง ซึ่งสัมพันธ์กัน ในแง่เกี่ยวพันบ้าง เป็นขั้นตอนในระหว่างของการพัฒนาปัญญาบ้าง เป็นคู่เทียบตรงข้ามที่แสดง ความมี ความขาด ความลด ความเพิ่มของปัญญาบ้าง กล่าวคือ กัมมธรา เป็นความเชื่อ ทิณฺณู เป็นความเห็น โมหะ เป็นความหลง

1.6.2 จำแนกโดยทางรับรู้

กล่าวตามพุทธธรรม ผู้แต่ละเป็นแหล่งแห่งความรู้ ความรู้ทั้งหมดทุกอย่างทุกประเภทเกิดจากผัสสะ หรือเกิดขึ้นที่ผัสสะ คืออาศัยการรับรู้ โดยผ่านอายตนะ (แดนรับรู้) ทั้ง 6 หรือเรียกง่าย ๆ ว่าผ่านทวาร(ทางรับรู้) ทั้ง 5 คือ จักขุ โสตะ ชานะ ชิวหา กาย มโน หรือเรียกง่าย ๆ ว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ถ้าอายตนะ หรือ ทวารเป็นหลัก โดยฐานเป็นต้นทางของการรับรู้ ก็สามารถจัดกลุ่มความรู้ได้เป็น 5 ประเภทคือ

1.6.2.1 ความรู้ (ที่ได้) ทางปัญจทวาร หรือเบญจทวาร คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ได้แก่ ความรู้ชั้นต้นหลายอย่าง คือ ความรู้รูป(สี) เสียง กลิ่น รส และ โสณสัญญา(สิ่งต้องกายทั้งหลาย)

1.6.2.2 ความรู้ (ที่ได้) ทางมโนทวาร คือ ใจ ได้แก่ ธรรมารมณ์ หรือเรียกสั้น ๆ ว่า ธรรม กล่าวคือสิ่งทั้งหลายที่ใจรู้ที่ใจคิด ธรรมารมณ์ หรือธรรมนี้ ว่าตามแนวอภิธรรม ท่านแยกแยะ ให้เห็นชัดขึ้นอีก มี 5 ประการ คือ

1) เวทนาขันธ (หมายถึงความรู้ต่อเวทนา หรือเวทนาในฐานะเป็นสิ่งที่ถูกรู้ ไม่ใช่ตัวเวทนาเอง)

2) สัญญาขันธ

3) สังขารขันธ

4) อนิทัสสนอัปปณิหารูป (รูปที่เห็นไม่ได้ กระแทบหรือถูกต้องไม่ได้) อันนับเนื่องในธรรมายตนะ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สุขุมรูป มี 16 อย่าง คือ อาโป(อาโปธาตุคือ สภาวะดังดูดซึมซาบ) อิตถิภาวะ(ความเป็นหญิง) ปุริสภาวะ(ความเป็นชาย) หทัยรูป(ที่ตั้งแห่งใจ) ชีวิตินทรีย์อาหารรูป(หมายถึง โอชา) อากาส(คืออวกาศหรือช่องว่าง) กายวิญญูผู้พิจารณาด้วยความหมายด้วยกาย) วจีวิญญูติ(การสื่อความหมายด้วยวาจา) วิการรูป 3 คือลหุตา(ความเบา) มุทุตา(ความอ่อนนุ่ม) กัมมัณฺญตา(ความควรแก่งาน) และลักขณรูป 4 คืออุปายะ(ความก่อตัวหรือเติบโตขึ้น) สันคติ(ความสืบต่อ) ชรตา(ความทรุดโทรม) อนิจจตา(ความแปรสลาย)

5) อสังขตธาตุ คือ นิพพาน อีกอย่างหนึ่ง ตามความนิยมในคัมภีร์ทั้งหลาย ท่านจัดความรู้ตามทางรับรู้เป็น 4 ประเภทคือ

ทิฏฐะ สิ่งที่เห็น ได้แก่ รูปารมณ์ทั้งหลาย หรือความรู้ที่ได้ด้วยการเห็นการดู

สุตะ สิ่งที่ได้ยิน ได้แก่ เสียง และความรู้ที่ได้ด้วยการสดับทั้งหลาย
มุตะ สิ่งที่สพบทราบ ได้แก่ กลิ่น รส และโผฏฐัพพะหรือสิ่งที่รับรู้ทางจมูก ลิ้นและกาย

วิญญูตะ สิ่งที่แจ้งใจ ได้แก่ ธรรมารมณ์ กล่าวคือ สิ่งทั้งหลายที่รู้ด้วยใจ

1.6.3 จำแนกโดยพัฒนาการทางปัญญา (ภายในบุคคล)

โดยใช้วิธีคิดและที่ออกรูปมา 3 แบบ ในกระบวนการพัฒนาปัญญาภายในบุคคลนี้ พึงพิจารณาโดยสัมพันธ์กับวิธีทำให้เกิดปัญญา 3 วิธี ที่ท่านแสดงไว้ในเรื่อง ปัญญา 3 ประเภท ด้วยคือ

1.6.3.1 จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดการพิจารณาหาเหตุผลด้วยตนเอง

1.6.3.2 สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียนหรือถ่ายทอดต่อกันมา

1.6.3.3 ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการลงมือปฏิบัติฝึกหัดอบรม

นอกจากตัววิธีที่เป็นหลักใหญ่แล้ว ยังมีกิจกรรมอีกหลายอย่างที่พึงใช้ประกอบในกระบวนการก่อให้เกิดปัญญา โดยเฉพาะในวิธีที่สาม กิจกรรมสำคัญ ๆ คือ การฟัง การซักถาม สอบค้น (สวนะ และปริจฉา) การสนทนา ถกเถียง อภิปราย (สากัจฉา) การสังเกตดู ใฝ่ดู ดูอย่างพินิจ

(ปีสสนะและนิชฌาน) การพิจารณาโดยแยกกาย (โยนิโสมนสิการหรือโยนิโสอุปปริक्षा) การตั้งเหตุผล(ตุลนา) การไตร่ตรอง ตรวจสอบ ทดสอบ สอบสวน ทดลองและเฟ้น (วิมังสาและวิจย) การเสพกลิ่น ฝึกหัด ทำบ่อย ทำให้มาก (อาเสวนะ ภาวนา และพหุลีกรณ์)

1.6.4 จำแนกโดยกิจกรรมและผลงานของมนุษย์

ความรู้ที่จัดโดยกิจกรรมและผลงานของมนุษย์ ได้แก่ความรู้ที่เนื่องด้วยปฏิบัติการทางสังคม เช่น การสื่อสาร ถ่ายทอด แสวงหา เอื้ออ้าง นับถือ สังกัด และที่เป็นมรดกตกทอดต่อกันมาเป็นสมบัติของมวลมนุษย์ ความรู้ที่จัดตามแนวนี้อาจจำแนกได้เป็น 3 อย่าง คือ

1.6.4.1 สุตะ หรือสุติความรู้ที่ได้สดับเล่าเรียนหรือถ่ายทอดต่อกันมาแบ่งย่อยได้เป็น 2 คือ

1) ความรู้ที่ได้สดับรับฟัง บอกเล่า เล่าเรียน ถ่ายทอดต่อกันมา โดยทั่วไปนิยมเรียกว่า สุตะในทางพระพุทธศาสนาถือว่า สุตะเป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญ เมื่อมองแง่ของพัฒนาการทางปัญญาท่านจัดเป็นปรโตโมสะ และเน้นปรโตโมสะที่ดี เกษฐานเป็นปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ การเรียนการสอนข่าวสาร ความรู้ประเภทตำรับตำรา และด้านอื่นทั้งหลายเป็นสุตะ แม้พระสูตรทั้งหลายในพระไตรปิฎกก็เป็นสุตะ (ทุกสูตรตามปกติขึ้นต้นว่า เอวมเม สุตัง)

2) ความรู้ที่บางศาสนาถือว่าได้รับ มาบ้างเผยแพร่แจ้งคลอใจจากองค์บรมเทพ เช่น พราหมณ์ถือว่าพระเวทเป็นความรู้ที่ได้รับถ่ายทอดจากพระพรหมโดยตรง ความรู้ในข้อนี้มักเรียกชื่อจำเพาะว่า สุติ ตรงกับคำสันสกฤตว่า สรุติ แต่ในทางพระพุทธศาสนาไม่ถือเป็นความรู้พิเศษต่างหากออกไป จึงรวมเข้าในประเภทสุตะเหมือนกันหมด จะเรียกว่า สุตะ หรือสุติ ก็มีค่าทางปัญญาไม่ต่างกัน ความแตกต่างอยู่ที่เนื้อหาสาระ

1.6.4.2 ทิฐิ ความเห็น ทฤษฎี ลัทธิ ความเชื่อถือต่าง ๆ ได้แก่ ความรู้ที่ได้ลงข้อสรุปให้แก่ตนอย่างใดอย่างหนึ่ง ประกอบด้วยความยึดถือผูกพันกับตัวตน หรือมีลักษณะอาการที่อาจให้เกิดการถือแบ่งเป็นของเขายาวเราเป็นต้นได้ ในเมื่อความยึดถือนั้นขยายออกมา มีการแสดงหรือเผยแพร่ความเห็นออกไป มีผู้เชื่อถือหรือยึดถือตาม อาจมีการรวมหมู่รวมกลุ่ม ตลอดจนจัดตั้งเป็นสำนักเป็นต้น

1.6.4.3 ญาณ ความรู้ ความหยั่งรู้ ความรู้บริสุทธิ์ ความรู้ตรงตามสภาวะ หรือปัญญาที่ทำงานออกผลเป็น เรื่อง ๆ หรือมองเห็นตลอดสายในด้านหนึ่ง ๆ ญาณเป็นความรู้ระดับสุดยอดของปัญญามนุษย์และเป็นผลสำเร็จสำคัญของมนุษย์ ญาณไม่ว่าจะเป็นโลกียญาณหรือโลกุตระญาณเป็นส่วนผลักดันสำคัญให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในอารยธรรมของมนุษยชาติ ญาณที่ยิ่งใหญ่สูงสุดเรียกชื่อเฉพาะว่า โพธิ หรือ โพธิญาณ แปลกันว่า ความตรัสรู้ พระพุทธเจ้าทรงบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ จึงทำให้เกิดพระพุทธศาสนาเป็นดวงตาใหญ่ของโลก

1.7 สังคมแห่งการเรียนรู้

พระธรรมปิฎก (2537:148) ได้บรรยายไว้ว่าใครสามารถพูดได้ว่าฉันดำเนินชีวิตได้ดีที่สุดแล้ว ยังหรือตราบดีที่ยังมีชีวิตอยู่ มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องเรียนรู้เรื่อยไป ต่อจากคนอื่นแล้วยังคือช่วยเรียนแล้ว ก็ต้องเลี้ยงตัวเอง คือเรียนด้วยตนเองเรื่อยไป ซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญ เพราะยืดยาวไปตลอดจึงเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตเข้ากับคติที่ว่าเรียนรู้ตลอดชีวิต ซึ่งการเรียนรู้มีหลายแนวคิดคือ

1.7.1 เรียนรู้ตลอดชีวิตไม่ใช่แค่หาความรู้ตลอดชีวิต

สำหรับเหตุผลที่จะให้มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต เรามักจะไปเน้นกันที่ว่า ปัจจุบันนี้เป็นยุคที่มีข่าวสารข้อมูลมาก โลกเปลี่ยนแปลงรวดเร็วสิ่งที่จะต้องเรียนรู้เพิ่มพูนก้าวไปเรื่อยไม่รู้จบหยุดหย่อนการที่เราจะมีชีวิตที่ดีงามได้ เราจะต้องปรับตัวให้ทันรับมือได้กับความเปลี่ยนแปลงและใช้ประโยชน์ได้จากสิ่งแปลกใหม่ทั้งหลาย ถ้าเราไม่เรียนรู้ตลอดเวลา เราก็จะไม่สามารถตามทันข่าวสารข้อมูลเป็นต้น รับมือกับความเปลี่ยนแปลงไม่ไหวและใช้ประโยชน์จากสิ่งแปลกใหม่ไม่ได้ อันนี้ดูเหมือนจะเป็นเหตุผลสำคัญที่เอามาอ้างกันในการทำให้ต้องมีการเรียนรู้ตลอดชีวิตและให้มีสังคมแห่งการเรียนรู้ ถ้าพูดอย่างนี้ก็กลายเป็นว่าเราถูกความจำเป็นบังคับทำให้ต้องมีและต้องถือคติแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตเรามักจะเน้นการเรียนรู้ที่มุ่งหวังความรู้เป็นสำคัญ

ฉะนั้น ถ้าไม่ระวังก็จะก้าวพลาดจากความหมายของการศึกษาความจริงเราควรจะพูดว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิตก็คือการหันเข้าหาหลักความจริงของธรรมชาติซึ่งเป็นหลักการที่แท้จริงอันถูกต้อง เป็นแต่ที่เราผลอเราพลาดไปนาน เราอาจจะหลงระเห็จไปเสีย ก็เลยลืมหลักการที่เป็นจริง

1.7.2 มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ เพราะเป็นสัตว์แห่งการเรียนรู้

การเป็นผู้ต้องเรียนรู้ตลอดชีวิตนี้ เป็นหลักความจริงตามธรรมชาติแท้ ๆ เพราะฉะนั้น การที่เราหันมาใช้หลักการนี้ จึงเป็นการหันเข้าหาหลักเดิมที่แท้ เพราะมนุษย์นั้นถือว่าเป็นสัตว์แห่งการเรียนรู้ ความพิเศษของมนุษย์อยู่ที่นี้ที่ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐนั้นก็เพราะเป็น “สัตว์แห่งการเรียนรู้เรียกอย่างภาษาพระว่าเป็นสัตว์ที่ฝึกได้” คำว่า “ฝึก” ก็คือการเรียนนั่นเอง เป็นสัตว์ที่ฝึกได้และต้องฝึก ก็คือเรียนรู้ได้และเรียนรู้หมายความว่า การดำเนินชีวิตที่จะให้รอดก็ตาม และให้ดีก็เฉพาะมนุษย์ไม่ได้มาเปล่า ๆ เพียงด้วยสัญชาตญาณแต่จะได้อีกด้วยการเรียนรู้ฝึกหัดพัฒนา ต่างจากสัตว์ชนิดอื่นที่เรียนรู้ได้น้อยและแทบไม่ต้องเรียนรู้เลยก็อยู่ได้ด้วยสัญชาตญาณแต่ก็อยู่ด้วยสัญชาตญาณนั้นไปจนตาย เกิดมาอย่างไรก็ตายไปอย่างนั้น

พระพุทธศาสนาบอกว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐด้วยการฝึกไม่พูดว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ การพูดว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐนั้นเป็นคำที่เสี่ยง และเป็นคำที่ไม่สมบูรณ์ความจริงนั้นถ้าไม่มีการฝึก หรือไม่มีการเรียนรู้แล้ว มนุษย์หาประเสริฐไม่ อาจจะแย่กว่าสัตว์ชนิด

อันด้วยฉะนั้นจะต้องพูดให้เต็มว่า มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการฝึก ถ้าใช้สำนวนสมัยใหม่กว่า ประเสริฐด้วยการเรียนรู้ ซึ่งสืบเนื่องมาจากที่พูดว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก คือเป็นสัตว์แห่งการเรียนรู้

ในเมื่อเรารู้ว่า มนุษย์จะมีชีวิตที่ดีงามโดยมิใช่จะได้มาเฉย ๆ แต่มนุษย์จะต้องลงทุนด้วยการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนา เราจึงมองว่าถ้ามนุษย์จะต้องลงทุนด้วยการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนา เราจึงมองว่าถ้ามนุษย์จะมีชีวิตที่ดีที่ประเสริฐก็ต้องฝึกต้องเรียนรู้อยู่เรื่อยไป การเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนานี้เป็นความพิเศษของมนุษย์ที่สัตว์ชนิดอื่นทำไม่ได้ สัตว์ชนิดอื่นนั้นเรียนรู้ได้จากตัวอย่าง เราเรียกรวบรัดว่าไม่สามารถเรียนรู้ หรือเป็นสัตว์ที่ฝึกไม่ได้ แม้ว่าสัตว์บางชนิดอาจจะฝึกได้มา แต่ก็ต้องให้มนุษย์ฝึกให้ส่วนมนุษย์นั้นเป็นสัตว์ที่ฝึกได้เรียนรู้ได้ และฝึกตนเองได้ด้วยแล้วยังฝึกได้ จนกระทั่งไม่มีขอบเขตที่สิ้นสุด ตั้งแต่เกิดจนตายมนุษย์ที่ฝึกตนหรือมีการเรียนรู้จึงเปลี่ยนแปลงไป และทำให้โลกเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาย ฝึกจนกระทั่งเป็นพุทธะก็ได้ ด้วยเหตุนี้เราจึงตั้งพุทธะไว้เป็นตัวแบบเพื่อเตือนให้มนุษย์ระลึกถึงศักยภาพของตนว่า เรามีศักยภาพที่จะเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาได้ จนกระทั่งเป็นบุคคลแบบอย่างนี้ ก็จะเป็นพุทธะก็ได้แล้วก็เชื่อมั่นไว้ว่าเราจะต้องเรียนรู้ฝึกฝนตลอดไปไม่เฉพาะชีวิตนี้ ไม่ว่าจะเป็นชีวิตก็ต้องเรียนรู้กันเรื่อยไป จนกว่าจะเป็นพุทธะจึงจะเลิกเรียนได้ นี่คือเหตุผลที่พูดว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นหลักความจริงของธรรมชาติการที่ต้องย้ำจุดนี้ไม่ใช่เพราะความจำเป็นของยุคสมัยแต่เพราะมันเป็นการศึกษาที่ถูกต้องตามหลักการที่แท้ คือตรงตามความจริงของธรรมชาติ

1.7.3 เรียนรู้ตลอดชีวิต เพราะจุดหัวขบวนชีวิตของมนุษย์คือเป็นพุทธะ

ถ้านำเรื่องของ การเรียนรู้ตลอดชีวิตมามองในแง่ของการที่ถูกสภาพแวดล้อมของยุคสมัยบังคับ ก็จะเป็นการตั้งวัตถุประสงค์กว้างเกินไป ก็เราจะตั้งวัตถุประสงค์แค่ว่าให้มนุษย์ปรับตัวได้แล้วก็สามารถจัดการกับสภาพแวดล้อมในยุคสมัยนี้และฉวยเอาประโยชน์จากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงรวดเร็วได้อย่างกะฉันทัน คือมีมาตรฐานว่าแต่ก่อนเคยอยู่มาอย่างนี้ ๆ ก็อยู่ได้ไม่ต้องเรียนรู้แบบนี้ แต่ตอนนี้มันเกิดความจำเป็นจะอยู่ให้ดีแค่นั้นไม่ได้จึงต้องปรับตัวอะไร แต่ในทางหลักธรรมเราตั้งอุดมคติว่า การที่มนุษย์จะต้องพัฒนาไปจนถึงจุดสูงสุดนี้เป็นหลักธรรมดา เพราะจุดสูงสุดของชีวิตคือเป็นพุทธะหรือเป็นภาวิต ซึ่งแปลว่าบุคคลที่พัฒนาแล้ว บุคคลมีชีวิตตราบใดก็จะต้องพัฒนาฝึกฝนเรียนรู้เรื่อยไปจนกว่าจะถึงจุดหมายนี้ ซึ่งจะหมายนี้จะต้องตั้งไว้จิตวิทยาตะวันตกเอามนุษย์เป็นปูลุชนธรรมดาเป็นมาตรฐานสำหรับวัดว่าเป็นมนุษย์ที่ปกติที่ดีแล้ว มนุษย์ที่ผิดปกติก็คือสูงหรือต่ำกว่าเกณฑ์นั้นแต่ดำนั่นแน่นมาก เพราะวิชาจิตวิทยาพัฒนาขึ้นมาจากฐานนั้น ก็เริ่มจากคนที่ผิดปกติมาก ๆ เช่นคนบ้า คนเสียสติ หรือคนเป็นโรคจิตมีปัญหาว่าทำอย่างไรจะให้กลับขึ้นมาเป็นคนปกติที่เป็นคนมีโลก โกรธ หลงอย่างทั่ว ๆ ไปและถือว่าสิ่งที่ดี ส่วนพระพุทธานุศาสนารเริ่มจาก

คนที่เป็นปุณฺชนว่าเป็นอย่างต่ำ ซึ่งจะต้องพัฒนาขึ้นไปจนสูงสุด จึงเป็นแนวความคิดคนละแบบอันนี้เป็นเรื่องของการตั้งข้อสังเกตไว้

1.7.4 เด็กเกิดมาที่ว่าบริสุทธฺี คือว่างเปล่าจากความรู้จึงอยู่ในภาวะเสี่ยงภัย

เรื่องของเด็กที่เกิดมาเรามักพูดว่าเด็กว่างเปล่า เหมือนผ้าขาวหรือกระดาษที่ยังไม่ได้เขียนหรือบางทีก็ว่าเด็กเป็นคนบริสุทธิ์คำว่าบริสุทธิ์นี้เป็นคำที่กำกวม ว่างเปล่าคือไม่มีอะไร แต่ในความหมายหนึ่งก็คือว่างจากความรู้ด้วย คือไม่มีความรู้ ตรงนี้เป็นปัญหาสำคัญมากพุทธศาสนาจะไม่บอกว่าเด็กบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์แต่เราพูดอยู่อย่างหนึ่งว่ายังมีความไม่รู้หรือว่างเปล่าจากความรู้ เมื่อว่างเปล่าปราศจากความรู้หรือไม่มีความรู้ก็อยู่ในภาวะเสี่ยงมนุษย์จะเป็นอยู่อย่างใด ถ้าไม่มีความรู้เมื่อเจออะไรถ้าไม่รู้ว่ามีคืออะไร และจะปฏิบัติต่อมันอย่างไร ก็ติดขัดเกิดปัญหา เพราะฉะนั้น คนที่ไม่มีความรู้ก็คือมีศักยภาพแห่งปัญญาพอไปพบอะไรเมื่อไม่รู้ว่าเป็นคืออะไร และจะทำต่อมันอย่างไร ก็เกิดปัญหาทันทีที่เกิดความคิดขัดข้องบีบคั้นขึ้นมา ซึ่งเรียกว่าทุกข์หรือปัญหา ฉะนั้น ความไม่รู้ ก็คือศักยภาพที่จะทำให้เกิดปัญหาจากความไม่รู้ก็กลายเป็นงง หรือหลงถ้าถึงขนาดหลงก็ จะทำหรือปฏิบัติต่อสิ่งนั้นผิดพลาดการที่เด็กเกิดมาพร้อมกับความไม่รู้อะไรอย่างหนึ่งคือไม่มีความรู้ หรือว่างเปล่าจากความรู้ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ที่สำคัญมาก

1.8 ระบบแห่งการเรียนรู้

พระธรรมปิฎก (2537:154) ได้กล่าวไว้ว่ากระบวนการเรียนรู้ นั้นเป็นเรื่องใหญ่ อย่างน้อยควรจะทราบไว้ในฐานะเป็นกระบวนการทำงานใน 4 ระบบคือ เป็นระบบปัจจัยการของชีวิต 3 ด้าน เป็นระบบการสื่อสารสัมพันธ์กับโลกทางอินทรีย์ 6 เป็นระบบสัมพันธ์ของปัจจัยภายในและภายนอก เป็นระบบที่สัมพันธ์กับการพัฒนาความสุข

1. กระบวนการเรียนรู้ในระบบสัมพันธ์ของชีวิต 3 ด้าน

1.1 องค์ประกอบวงจรชีวิตและการดำเนินชีวิต

การที่จะรู้เข้าในชีวิต วิธีหนึ่งก็คือแยกชีวิตออกไปเป็นองค์ประกอบต่าง ๆ ในทางธรรมชาติถือว่าชีวิตนี้เกิดขึ้นจากองค์ประกอบต่าง ๆ มารวมกันขึ้นแต่ชีวิตนี้ไม่ใช่ของนิ่งเป็นสภาวะที่มีความเปลี่ยนแปลงที่เราเรียกว่าการดำเนินชีวิต ดังนั้น นอกจากแยกองค์ประกอบว่ามีอะไรบ้างแล้ว ก็ต้องแยกออกไปอีกในแง่ที่ว่าองค์ประกอบนั้น ทำงานอย่างไรมีความสัมพันธ์กันอย่างไร ส่งผลต่อกันอย่างไรเหมือนกับรถ เมื่อเราแยกส่วนว่ามีชิ้นส่วนอะไรบางแล้วก็ยังไม่พอ จะต้องดูด้วยว่าชิ้นส่วนเหล่านั้นทำงานอย่างไรและสัมพันธ์กันอย่างไรรวมความว่าชีวิตนี้ต้องแยกแยะ 2 แบบคือ

1.1.1 แยกองค์ประกอบในภาวะหนึ่ง เหมือนรถที่จอดอยู่หนึ่ง ๆ เราก็ดูว่ามีชิ้นส่วนอะไรบ้างวิธีนี้แยกชีวิตอย่างง่าย ๆ ว่ามี 2 ส่วนคือ รูปกับนาม หรือกายกับใจ แต่ที่จริงแยกย่อยไปได้อีกมากมาย เช่น แยกเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่อย่างง่ายที่สุดก็คือแยกเป็นกายกับใจ อย่างไรก็ตาม วิธีแยกชีวิตมีองค์ประกอบอะไรแบบอยู่หนึ่ง ๆ นี้ไม่พอสำหรับมนุษย์ที่มีการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะในกระบวนการเรียนรู้ซึ่งเป็นกระบวนการขับเคลื่อน การแยกอีกแบบหนึ่งนั้นสำคัญมาก แต่เรามักมองข้ามพุทธศาสนามีใช้แยกชีวิตอยู่แค่ 2 ด้าน เป็นกายกับใจเท่านั้นแต่มีการแยกแยะชีวิตเมื่อดำเนินไปว่ามีอะไร เป็นอย่างไรด้วย

1.1.2 แยกองค์ประกอบในภาวะเคลื่อนไหว วิธีนี้แยกการดำเนินชีวิตของมนุษย์ออกเป็น 3 ด้าน ที่ประสานสัมพันธ์เป็นปัจจัยหนุนเนื่องไปด้วยกันคือ

ด้านที่ 1 ก รสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งรับเข้าและแสดงออกได้ พฤติกรรมในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งทางวัตถุคือสิ่งของเครื่องใช้ปัจจัย เริ่มแต่อาหารการกินตลอดจนสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและเทคโนโลยีและทางสังคมคือเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเรามีความสัมพันธ์กับสิ่งเหล่านี้ด้วยพฤติกรรมทางกาย ทางวาจา ทั้งการรับเข้าและการแสดงออกภายนอกทั้งหมดนี้เป็นด้านหนึ่งของชีวิต รวมเรียกว่าด้านพฤติกรรม

ด้านที่ 2 ก รสื่อสัมพันธ์และพฤติกรรมทั้งหมด ทั้งด้านรับเข้าและแสดงออกนี้มีได้เกิดขึ้นโดยเลื่อนลอยแต่เกิดจากความตั้งใจ

ด้านที่ 3 ก รที่เราจะเข้เข้าขยื้อนมีพฤติกรรมแสดงออกอย่างไร ทั้งหมดนั้นต้องอาศัยความรู้เรามีความรู้แค่ไหน เราทำพฤติกรรมได้แค่นั้น หมายความว่าเราทำพฤติกรรมได้ภายในขอบเขตของความรู้ที่เรียกว่าปัญญา ถ้าปัญญาของเราขยายออกไป พฤติกรรมของเราก็ขยายกว้างซับซ้อนขึ้น และได้ผลยิ่งขึ้นคนมีปัญญาน้อย ความรู้ก็น้อย ก็ทำพฤติกรรมได้ตื้นและไม่ไ้ผล แต่พอมีความรู้มากขึ้น คิดอะไรได้ซับซ้อนขึ้นพฤติกรรมก็ยังซับซ้อน และได้ผลมากขึ้น องค์ประกอบของชีวิตทั้งนี้ เรียกว่า ด้านปัญญา สามด้านของชีวิตนี้ทำงานสัมพันธ์ไปด้วยกันตลอด คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา

1.2 ความสัมพันธ์เชิงปัจจัยของชีวิตทั้ง 3 ด้าน ในกระบวนการเรียนรู้

การดำเนินชีวิตสามด้านต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกัน และส่งผลต่อกันนั้นใน ด้านพฤติกรรมต้องอาศัยจิตใจ และต้องอาศัยปัญญา เช่น เราจะทำอะไรก็ต้องมีความตั้งใจและแรงจูงใจและจะทำได้แค่ไหน ก็ต้องอาศัยปัญญามากขึ้น เรื่องนี้ที่ชัดอยู่แล้ว ในทางกลับกันจิตใจจะเสพอารมณ์และแสดงออกก็ต้องอาศัยพฤติกรรม โดยใช้พฤติกรรมเป็นช่องทางสนองความต้องการของตน เพื่อให้ตนเองได้ความสุขหรือหนีความทุกข์และสนองความอยากความปรารถนาต่าง ๆ จิตใจก็ต้องอาศัยปัญญา จิตใจมีความปรารถนาอะไรต่าง ๆ ได้ในขอบเขตของความรู้และถ้า

ไปเจออะไรแล้ว ไม่มีความรู้ว่าจะทำอะไรเป็นต้นจิตใจก็จะติดขัดกับข้อถูกบีบคั้นมีความทุกข์ แต่พอรู้ว่าสิ่งนั้นคืออะไร เป็นอย่างไร ใจก็โล่งหายทุกข์ ฉะนั้นปัญญาจึงเป็นตัวปลดปล่อยจิตใจ ทำจิตใจให้เป็นอิสระ และเป็นตัวเปลี่ยนท่าทีของจิตใจ

ตัวอย่างเช่นเราเห็นคน ๆ หนึ่งพอพบกันเข้าหน้าบึ้ง เราก็มีความ โน้มเอียงจะโกรธหรือไม่พอใจว่าทำไมคนนี้หน้าบึ้งกับเรา แต่พอเราใช้ปัญญาคิดพิจารณาเพียงแค่ว่าคิดถึงความ เป็นไปได้ว่า คนนี้อาจจะมีปัญหา เขาอาจจะถูกดูว่าหรือเขามีเรื่องกระทบกระทั่งมีอารมณ์ค้างมาจากบ้านหรือไม่สบายใจเพราะไม่มีเงินใช้ พอเราเริ่มใช้สติปัญญาคิดอย่างนี้ เราก็เริ่มหายโกรธแค้น อาจจะเปลี่ยนเป็นสงสารยิ่งเมื่อรู้ปัญหาของเขาเราจะเปลี่ยนท่าทีเลวความ โกรธก็กลายเป็นความกรุณา ฉะนั้นปัญญาจึงเป็นตัวเปลี่ยนท่าทีของจิตใจ และเป็นตัวปลดปล่อยจิตใจให้เป็นอิสระ แต่ปัญญาจะ พัฒนาไปได้ก็ต้องอาศัยพฤติกรรม เช่นต้องใช้เท้าเดินไปหาข้อมูลเป็นต้น ต้องใช้มือทำงาน เวลา มีของมาอยากจะทำอะไร ก็อาจจะต้องรื้อออก อาจจะต้องจับแยกเป็นส่ว ๆ และอาจจะต้องเอามาจัดเอามาประกอบดู ทำดู ผิดหักดู หรืออาศัยพฤติกรรมทางวาจา เช่นไปไถถาม ผู้อื่น ไปปรึกษาหารือ รู้จักตั้งคำถามเพราะถ้าตั้งคำถามไม่เป็น เขาก็ไม่พอใจที่จะตอบ หรือเขาไม่รู้เรื่องแต่พอตั้งคำถาม เป็นพูดเป็นและพูดดีด้วย เขาก็อยากจะตอบอยากร่วมมือและตอบให้ชัดเจน เราก็ได้ความรู้หรือได้ ปัญญา ปัญญาจึงต้องอาศัยพฤติกรรม พร้อมนั้นปัญญาก็ต้องอาศัยจิตใจ เช่น เมื่อมีใจใฝ่รู้ มีความ ขยันหมั่นเพียร มีความอดทน มีสมาธิ มีสติแน่วแน่มั่นคงไม่ฟุ้งซ่าน ก็ทำให้ปัญญาพัฒนาได้ผลเป็นต้น

ฉะนั้น กระบวนการของชีวิตที่ดี นั้นจึงสำคัญมากสำหรับการเรียนรู้หรือ การศึกษาทั้งหมด หมายความว่าพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา สามส่วนนี้ต้องเอามาใช้ในการพัฒนา การเรียนรู้ประกอบไปด้วยกันไม่ใช่แยกส่วน

1.3 จริยธรรมที่แท้ในระบอบความสัมพันธ์ของชีวิตทั้ง 3 ด้าน

เวลานี้มีความ โน้มเอียงในทางที่จะแยกส่วนเช่นจริยธรรมก็มักมองเฉพาะในแง่พฤติกรรม โดยโยงไม่ค่อยถึงจิตใจและตัดออกไปจากปัญญา เป็นการหลงคิดในจริยธรรม ตะวันตกที่ไม่เอาปัญญาเข้ามาด้วย จริยธรรมตะวันตกมองแค่พฤติกรรม โดยโยงมาหาจิตใจเพียงในแง่คุณธรรมแต่ปัญญาไม่นึกถึงความจริงจริยธรรมต้องครบทั้ง 3 ด้านจะแยกกันไม่ได้จริยธรรมก็คือ ชีวิตทั้งหมดที่ดำเนินไปด้วยดี จริยธรรมคืออะไรก็คือการที่จะทำให้ชีวิตดำเนินไปได้ด้วยดีหรือ หลักการดำเนินชีวิตที่ดี ซึ่งประกอบด้วย 3 ด้าน ของชีวิตคือพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ซึ่งจะต้องเอามาประสานกันให้เป็นองค์รวมให้ได้เพราะคนเราเรียนรู้จากสามด้านนี้มาประสานกัน แต่ละด้านก็มีการเรียนรู้

เรียนรู้ทางด้านพฤติกรรม เมื่อเราเคลื่อนไหวพูดจาจัดแจงอะไรต่าง ๆ ก็ทำให้เกิดความเคยชิน มีทักษะ

เรียนรู้ทางด้านจิตใจ เช่น เราไปอยู่ท่ามกลางธรรมชาติที่สงบ เรามีความซาบซึ้งมีความสุขจากธรรมชาติ หรือมีความสัมพันธ์ที่ดีในหมู่มนุษย์มีการช่วยเหลือกัน มีความเอื้อเฟื้อไมตรี เกิดความชื่นชมมีความสุข การเรียนรู้ในทางจิตใจแบบนี้ ก็ทำให้เกิดการพัฒนาคุณธรรม มีความโน้มเอียงของจิตใจ เช่นจิตอหังการต่าง ๆ เกิดขึ้น

เรียนรู้ทางปัญญา เมื่อเรารู้จักคิดพิจารณา ที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการก็จะได้รับความรู้เข้าใจได้ความคิด และทำให้ทั้งพฤติกรรมและจิตใจเปลี่ยนแปลงไป

เราเรียนรู้ทั้งสามด้านจะต้องเอามาประสานกันให้ได้กระบวนการเรียนรู้จึงจะดำเนินไปได้ด้วยดี ถ้าเราพัฒนาพฤติกรรม กาย วาจา ที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุทางสังคมที่ดี ให้เกิดเป็นคุณลักษณะประจำตัวในทางที่ดี ท่านเรียกว่าศีล การฝึกทางด้านจิตใจนั้นมีสมาธิเป็นแกนก็เลยเรียกว่าสมาธิ ส่วนการฝึกฝนพัฒนาในด้านความรู้ความเข้าใจก็เรียกว่าปัญญา

1.4 ประชาธิปไตยจะสำเร็จต้องประสานชีวิต 3 ด้านให้เสริมกันให้ได้

ประชาธิปไตยเน้นหลักการอย่างหนึ่ง คือการใช้เสรีภาพซึ่งมองกันที่พฤติกรรมในการใช้เสรีภาพนั้น เพราะว่าประชาธิปไตยเป็นระบบ เป็นระบบซึ่งเป็นเรื่องที่น่าชื่นชม จะเน้นพฤติกรรมจึงเป็นตัวเด่น แต่กระนั้นการใช้เสรีภาพก็เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าการศึกษาระบบองค์ประกอบทั้งสามด้านนี้มีความสำคัญอย่างใด แม้ว่าการใช้เสรีภาพจะแสดงออกทางพฤติกรรม แต่ถ้าจิตใจของเรามากด้วยความเห็นแก่ตัว ขาดคุณธรรม ไม่ยึดมั่นในหลักการหรือขาดปัญญา เช่นขาดวิญญาน เราก็อาจจะใช้เสรีภาพในทางสนองความเห็นแก่ตัวทำอะไร ๆ แบบตามใจตัวทำให้เกิดความขัดแย้งสังคมแตกกระจาย หรือก่อความผิดพลาดเสียหายได้มากมาย การขาดปัญญาอาจทำให้เกิดผลอีกอย่างหนึ่งที่ตรงข้ามกับที่วามาแล้ว คือเสรีภาพอาจจะเป็นเสรีภาพที่จะทำตามที่ถูกชักจูง คนจำนวนมากในสังคมถูกชักจูงดันไปตามข่าวตื่นตื่น หลงไปตามลัทธิที่เหลวไหลต่าง ๆ จนไม่แน่ใจว่าสังคมที่พัฒนาแล้วอย่างนี้จะมีความตื่นตัว เชื่อ ถูกชักจูงไปด้วยเรื่องเหลวไหลได้ง่าย ๆ ฉะนั้นถ้าขาดปัญญาแล้ว การใช้เสรีภาพจะก่อผลร้ายที่ตรงกันข้าม 2 แบบ คือ

1.4.1 แต่ละคนทำตามใจชอบ เอาแต่ความคิดของตนทำให้เกิดความขัดแย้งแตกแยกกระจัดกระจายกันไป

1.4.2 คนอาจจะรวมกันแต่เป็นการยอมถูกชักจูงไปในเรื่องไม่เข้าเรื่องเสียหาย ทำให้เกิดความเสื่อมแก่สังคม คนขาดปัญญาที่มาใช้เสรีภาพแบบนี้อาจจะพากันไปทำความวิบัติเป็นกลุ่มเป็นพวกใหญ่ อย่างในบางสังคมที่มีลัทธิแปลก ๆ ชวนกันไปฆ่าตัวตายเป็นจำนวนร้อย หรือก่อการใหญ่ที่ทำให้คนตายกันมากมายเสรีภาพแบบนี้ จึงกลายเป็นอันตราย

ถึงแม้มีปัญหาแต่ถ้าขาดการพัฒนาจิตใจก็ไม่มีคุณธรรม ไม่มีความใฝ่ดี ไม่มีความใฝ่ในอุดมคติ หรือในอุดมการณ์ของประชาธิปไตย แต่ละคนก็ใช้เสรีภาพไปในการสนองตัณหา หาผลประโยชน์ให้แก่ตัวเอง สนองมานะในการแสวงอำนาจเป็นต้น ซึ่งก็ทำให้ขัดแย้งกันอีก แต่ถ้าเราพัฒนาทางด้านจิตใจให้มีความใฝ่ดี ใฝ่สร้างสรรค์มั่นคงในอุดมคติของประชาธิปไตยมีใจมุ่งมั่นที่จะสร้างสรรค์สังคมให้บรรลุจุดหมายที่ดังามมีสันติสุขคนก็สามารถใช้ปัญญาร่วมกันให้เกิดความสมานฉันท์เสรีภาพก็จะเป็นช่องทางให้นำเอาศักยภาพของแต่ละคนออกมาใช้ในการร่วมสร้างสรรค์สังคมได้สมความมุ่งหมาย

2. กระบวนการเรียนรู้ในระบบสื่อสารสัมพันธ์กับโลกทางอินเทอร์เน็ต 6

2.1 จุดแยกจากกระบวนการเสพสู่กระบวนการศึกษา

มนุษย์เกิดมายังไม่มีความรู้ เมื่อยังไม่มีความรู้เมื่อไปเจออะไรเราก็ไม่รู้ว่าเป็นอะไรและจะปฏิบัติต่อมันอย่างไรก็ย่อมเกิดปัญหา คือมีความคับข้อง เกิดทุกข์ ทางแก้ไขก็คือเราจะต้องมีความรู้ว่ามันคืออะไร และจะทำต่อมันอย่างไร แต่เราจะรู้ได้อย่างไร ตอบว่าเรามีเครื่องมือไว้แล้วคือ พอเราเกิดมาก็มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตัดมัวๆ ซึ่งเป็นช่องทางที่เราจะติดต่อกับโลกถ้าเราติดต่อกับโลกเป็น เราก็ได้ข้อมูล ได้ความรู้ และสามารถพัฒนาความรู้ การเรียนรู้และความรู้เกิดที่ไหน ก็เกิดที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เรียกรวมๆ ว่าอายตนะหรืออินทรีย์นั้นทำหน้าที่ 2 อย่าง คือ

2.1.1 รู้สึก และ เสพ

2.1.2 รู้ และ ศึกษา หรือ เรียน

เมื่อตา หู เป็นต้นขอ เราเจอเข้ากับประสบการณ์หรือสิ่งเร้าต่าง ๆ เช่น พอเห็นอะไรด้านหนึ่งก็มีความรู้สึก คือสบายหรือไม่สบาย พร้อมกันนั้นอีกด้านหนึ่งก็เกิดความรู้ คือได้รับรู้ว่ามันคืออะไร เขียว เหลือง แดง ขาว ใหญ่ เล็ก กลม เบาล เป็นต้น ตอนแรกเมื่อรู้ยังไม่พอความรู้สึกมาก่อน พอรู้ก็สบายก็จะเอา แต่พอรู้สึกไม่สบาย ก็ไม่เอา จะหลีกเลี่ยง จะหนี ความรู้สึกนี้จะมาครอบงำชีวิต โดยมุ่งที่จะหาความสุขจากสิ่งที่ชอบใจและหลีกเลี่ยงหนีสิ่งที่ไม่ชอบใจ แล้วถื่นเวียนอยู่กับความชอบใจ ไม่ชอบใจ และสุขทุกข์จากความชอบและไม่ชอบนั้น นี่คือการะบวนการทำงานของอินทรีย์ 6 ในบุคคลที่ไม่มีการศึกษา เรียกว่า กระบวนการเสพหรือกระบวนการสนอง ความใฝ่เสพ(ที่หาความสุขจากการเสพ) แต่พอเราเริ่มใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพื่อการเรียนรู้คนก็จะพัฒนาขึ้น การศึกษาก็เริ่มต้น เมื่อรู้แล้วก็อยากรู้ต่อไป คนก็จะพัฒนาความต้องการใหม่ตรงนี้ เป็นจุดสำคัญที่สุด คือพัฒนาความต้องการใหม่แต่ก่อนนี้มนุษย์มีความต้องการอย่างเดียวคือต้องการเสพต่อมา พอรู้จักเรียนรู้ก็เกิดความต้องการความรู้ซึ่งเรียกว่าใฝ่รู้ เมื่อมีความต้องการก็ต้องสนอง พอสนองความต้องการได้ก็เกิดความสุข เมื่อสนองความต้องการรู้ ก็สนองความใฝ่รู้ก็ได้รับความรู้

และเกิดความสุขจากการเรียนรู้ก็คือกระบวนการเรียนรู้หรือกระบวนการสนองความใฝ่ศึกษา (ที่มีความสุขจากการสนองความใฝ่รู้) จะเห็นว่ากระบวนการของชีวิตดำเนินมาโดยไม่แยกจากกัน เมื่อมีพฤติกรรม ในการเรียนรู้ จิตใจก็มีความสุข พร้อมกับที่ปัญญาก็เกิดขึ้นด้วย เราจึงพูดถึงการเรียนรู้ด้วยความสุข ซึ่งเป็นกระบวนการของการเรียนรู้ที่ถูกต้อง ถ้าการเรียนรู้ดำเนินไปอย่างถูกต้อง ความสุขก็จะต้องมาในตัวของมันเอง ตอนแรกเมื่อบุคคลเกิดความใฝ่รู้แล้วการใช้ยถาหรือนิยมนั้นเพื่อการเรียนรู้ก็จะเป็นความสุข และเมื่อเกิดความรู้แล้วความรู้ก็จะทำให้เกิดการแยกออกไประหว่างดีกับไม่ดี แล้วก็เกิดความต้องการที่จะทำให้มันดี หรือความใฝ่ดีและใฝ่ทำให้มันดีที่เรียกว่า ใฝ่สร้างสรรค์ ใฝ่รู้ ใฝ่ดี และใฝ่ทำให้มันดีนี้เรียกง่าย ๆ ว่าใฝ่ศึกษาและใฝ่สร้างสรรค์พอสนองความต้องการใฝ่ศึกษาก็เกิดความสุขในการเรียนรู้และพอสนองความต้องการใฝ่สร้างสรรค์ก็เกิดความสุขจากการทำพอเกิดความสุขจากการทำ ก็คือมีความสุขชนิดใหม่แล้วคนนี้จะแยกห่างหรือบางเบาจากการหาความสุขจากการเสพความสุขจากการเสพก็มีอิทธิพลน้อยลง ก็จะก้าวไปในการศึกษา เมื่อมีความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ หรือใฝ่รู้ใฝ่ทำให้ดีแล้วตอนนี้การเรียนรู้ก็จะดำเนินไปเอง เพราะว่ามันเริ่มตั้งต้นอย่างถูกต้องแล้ว ท่านว่ากระบวนการของชีวิตปัจจุบันนี้ เมื่อมันตั้งต้นแล้วมันก็จะเดินไปเองตามเหตุปัจจัยโดยไม่ต้องไปเรียกร้อง

3. กระบวนการเรียนรู้ในระบบสัมพันธ์ปัจจัยภายใน - ภายนอก

ปัจจัยที่ช่วยในการเรียนรู้มีหลายอย่าง แต่เมื่อจัดประเภทก็มี 2 พวก คือ ปัจจัยภายนอกกับปัจจัยภายในและในบรรดาปัจจัยภายนอก ภายในที่มีมากนั้น ปัจจัยที่เป็นแกน คือ

3.1 ปัจจัยภายนอกได้แก่ ปรโลกและ (เสียงจากผู้อื่น/สื่อข้างนอก) ที่ดีที่เอื้อหรือเกื้อหนุน โดยเฉพาะกัลยาณมิตร คือ บุคคลหรือประสบการณ์ของบุคคลที่ดีมีปัญญา

3.2 ปัจจัยภายในได้แก่ โยนิโสมนสิการ (การรู้จักมอง รู้จักคิด รู้จักพิจารณา คิดเป็น หรือคิดถูกทางถูกวิธี)

คนจะมีการศึกษาจริง ต่อเมื่อเขามีโยนิโสมนสิการ ซึ่งจะทำให้เขารู้จักการเรียนรู้ดำเนินชีวิตได้ดีปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างได้ผลและพึงตนเองได้ สำหรับคนทั่วไป การเรียนรู้ที่จะรู้จักดำเนินชีวิตได้ดี การที่จะปฏิบัติต่อสิ่งและสถานการณ์ทั้งหลายอย่างได้ผล ต้องอาศัยการช่วยเหลือแนะนำจากผู้อื่น ที่หวังดีและมีประสบการณ์มากกว่า ซึ่งเรียกว่ากัลยาณมิตร การช่วยเหลือที่ดีที่สุดของกัลยาณมิตร (ปัจจัยภายนอก) คือ การชักนำกระตุ้นเร้าให้ผู้เรียนเกิดมีโยนิโสมนสิการ(ปัจจัยภายใน)

4. ในแง่ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาความสุข เพื่อเป็นการเชื่อมโยงในกระบวนการเรียนรู้ระบบที่ 2 ดังนี้

4.1 การเรียนอย่างมีความสุข ก็ต้องแยกแยะเข้าใจให้ถูกการเรียนรู้อย่างมีความสุขมี 2 แบบคือ

4.1.1 ความสุขที่อาศัยปัจจัยภายนอก คือ กัลยาณมิตร เช่น ครู อาจารย์ เป็นต้น ที่สร้างบรรยากาศแห่งความรักและเมตตาและช่วยให้สนุก แต่อันนี้เป็นความสุขที่เกิดจากสภาพแวดล้อมหรือบรรยากาศเอื้อ ซึ่งแม้จะสำคัญมาก แต่ต้องระวังถ้าคุณไม่ดีความสุขแบบนี้จะทำให้เด็กอ่อนแอลงยิ่งถ้ากลายเป็นการเอาใจหรือตามใจก็จะยิ่งอ่อนแอลงไป และเกิดลักษณะพึ่งพา

4.1.2 ความสุขจากปัจจัยภายใน เมื่อบุคคลเกิดความใฝ่รู้และใฝ่สร้างสรรค์ เขาก็มีความสุขจากการสนองความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์นั้นซึ่งเป็นความสุขที่เกิดจากภายในตัวเขาเอง อย่างเป็นอิสระและเขาจะเข้มแข็งขึ้น ความสุขแบบนี้ทำให้คนเข้มแข็งเพราะยังทำคนก็ยิ่งเข้มแข็ง พร้อมกับยังมีความสุขชนิดที่ไม่ต้องพึ่งพา และเมื่อทำได้เองก็พึ่งตนเองได้จึง เป็นอิสระ

ตรงนี้สำคัญ คือ ถ้าเรามีการศึกษาผิดที่ทำให้คนใฝ่แสพ ก็จะต้องได้สนองความใฝ่แสพได้รับการบำรุงบำเรอสบายแล้วไม่ต้องทำจึงจะมีความสุข แต่ไม่ว่าไรต้องทำก็คือความทุกข์ ในทางตรงข้ามถ้าเราให้การศึกษาที่ถูกต้องคนเกิดความใฝ่รู้ ใฝ่จำ ใฝ่สร้างสรรค์เขาก็จะมีความสุขเมื่อเรียนรู้และเมื่อทำยังทำก็ยิ่งมีความสุข และเมื่อทำก็ยิ่งมีความเข้มแข็ง เพราะฉะนั้น การศึกษาจะทำให้คนเข้มแข็งขึ้น มีความสุขมากขึ้นพัฒนาขึ้น และพึ่งตนเองได้เป็นอิสระมากขึ้น

สรุปได้ว่าการเรียนรู้ด้วยความสุขต้องแยกเป็น 2 แบบคือ

1. สุขจากการเอื้อของปัจจัยภายนอก คือ บรรยากาศที่เกิดจากกัลยาณมิตร ครู อาจารย์ที่มีเมตตาเป็นต้นซึ่งต้องระวังที่ว่าจะทำให้อ่อนแอและพึ่งพา

2. สุขที่เกิดจากการสนองปัจจัยภายใน คือ การเรียนรู้และการทำงาน เป็นการสนองปัจจัยภายใน คือการเรียนรู้และการทำงานเป็นการสนองความใฝ่รู้และใฝ่สร้างสรรค์ในตัวของเขาเอง ซึ่งทำให้เขามีความสุขขึ้นในตัวเอง ไม่ต้องพึ่งผู้อื่น เป็นอิสระและทำให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น

4.2 เรียนด้วยความสุข และสนุกในการเรียน

สิ่งที่ถูกต้องมากคือเด็กควรจะเรียนอย่างมีความสุขและสนุกในการเรียน ซึ่งเป็นเรื่องที่ดีมาก แต่ก็มีช่องทางพลาดซึ่งจะต้องระวังโดยไม่ประมาท อย่างที่กล่าวแล้วว่าการเรียนอย่างมีความสุขเกิดขึ้นได้ทั้งจากปัจจัยภายนอก และปัจจัยภายใน

ผลดี

ความสุขอาศัยปัจจัยภายนอกที่เราปรารถนา คือ การสื่อสารสัมพันธ์กันระหว่างครูกับนักเรียน หรือนักเรียนกับนักเรียน เป็นต้น ในบรรยากาศแห่งความรักใคร่ไมตรี ซึ่งมีผลดีหลายประการ โดยเฉพาะด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. เด็กมีความสุข สดชื่น ร่าเริง เบิกบาน ทำให้มีสุขภาพจิตดี
2. มีบรรยากาศที่ชื่นชมอบอุ่น เกิดกำลังใจส่งเสริมความรู้เพื่อต่อ

การศึกษา

3. เด็กเจริญเติบโตขึ้นในบรรยากาศแห่งความรัก ก็จะรู้จักรักผู้อื่น แ่ความรักและความสัมพันธ์ที่ดีกว้างออกไปและพร้อมที่จะช่วยเหลือผู้อื่น

อย่างไรก็ดีความสุขอาศัยปัจจัยภายนอกมีจุดอ่อนอย่างสำคัญคือยังเป็นความสุขแบบพึ่งพา นอกจากนี้ที่สำคัญอย่างยิ่ง คือ นอกจากความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนมนุษย์แล้ว ยังมีปัจจัยภายนอกอีกอย่างหนึ่งคือสิ่งแวดล้อม ความสุขจากปัจจัยภายนอกประเภทนี้ คือความสุขจากการสนองความใฝ่แสพอย่างที่กำลังมาแล้ว ซึ่งทำให้การแสพเป็นความสุข หรือความสุขอยู่กับการแสพและการไม่ต้องทำอะไร เราต้องการลดอิทธิพลและอัตราส่วนของการหาความสุขจากการแสพ โดยเฉพาะลดกำลังความใฝ่แสพที่ทำให้เด็กพึ่งพาขึ้นต่อปัจจัยภายนอกประเภทนี้ โดยไม่พัฒนาและเราพยายามช่วยให้เด็กพัฒนาความต้องการใหม่ คือ ความใฝ่รู้ ใฝ่ดี ใฝ่งาม ใฝ่ดี หรือใฝ่ศึกษา และใฝ่สร้างสรรค์ ที่จะทำให้เด็กมีความสุขจากการศึกษาหรือมีความสุขจากการสนองความใฝ่รู้ และใฝ่ทำเพื่อให้การเรียนรู้และการทำเป็นความสุข

ผลเสีย

ทั้งนี้พึงทราบตระหนักว่า ความสัมพันธ์ด้วยความรักหรือเมตตาไมตรีให้เรียนมีความสุขนั้น ถ้าขาดดุลยภาพแล้วเลยเถิดไป เช่น กลายเป็นโอ้อวดจะพลาอาจเกิดโทษ คือ

1. เด็กจะโน้มไปในทางที่จะใคร่คนอื่นตามใจ เรียกร้อง จะเอาแต่ใจตัวหรือต้องให้พะเน้าพะนอ

2. อาจเกิดนิสัยชอบพึ่งพาและมีความสุขแบบพึ่งพา

3. โน้มเอียงไปในทางที่จะอ่อนแอ

4. ถ้าความรักกลายเป็นการเอาอกเอาใจหรือมุ่งให้สนุกสนานอย่างขาดเป้าหมาย อาจกลายเป็นการกระตุ้นความใฝ่แสพบริโภค ทำให้เขาออกจากการศึกษาไปเลย

1.9 บุรณการกับพัฒนาการ

พระธรรมบญจ (2544:29) ได้กล่าวว่าเมื่อเรามองเห็นว่าการที่สิ่งทั้งหลายซึ่งเป็นหน่วยย่อยจะต้องมาประสานสัมพันธ์กลมกลืนกันให้ดี จึงจะเกิดความพอดีเป็นสมดุล และสิ่งนั้นจึงจะดำเนินไปได้ด้วยดี ในกรณีที่เป็นอย่างนี้ เมื่อเรามีความเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายที่เป็นหน่วยย่อย เราจะทำอย่างไร เราก็มีหน้าที่ที่จะต้องนำเอามันเข้ามาประมวลประสานเข้าหากันเป็นองค์รวม ในลักษณะอาการที่ทำให้เกิดความสมดุลให้ได้ ซึ่งการกระทำอันนี้เขาเรียกว่า บุรณการ บุรณการ แปลว่าการกระทำให้สมบูรณ์ ภาษาอังกฤษใช้ว่า integration ในที่นี้ต้องใช้ภาษาอังกฤษด้วยก็เพราะว่า

ในปัจจุบันทฤษฎีแบบนี้เป็นที่พบบ่อยในต่างประเทศและเราก็บัญญัติคำขึ้นใหม่จากศัพท์ต่างประเทศ

ความหมายของศัพท์ว่า บูรณาการ (integration) คือ การทำให้สมบูรณ์ ถ้าให้สมบูรณ์ก็คงจะต้องให้ความหมายที่ละเอียดให้เกิดภาพที่ชัดยิ่งขึ้น การนำหน่วยย่อยอันหนึ่งเข้ารวมกับหน่วยย่อยอื่น ๆ ภายในองค์รวม เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ อย่างนี้ได้ หรือขยายความออกไปอีกก็บอกว่า การประมวลหน่วยย่อยที่แยก ๆ กันให้รวมเข้าเป็นองค์รวมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ การทำให้หน่วยย่อยทั้งหลายเข้ารวมเป็นองค์ประกอบซึ่งทำหน้าที่ประสานซึ่งกันและกัน กลมกลืนเข้าเป็นองค์รวมอันเดียวอันทำให้เกิดความสมดุลที่องค์รวมนั้นสามารถดำรงอยู่และดำเนินไปได้ในภาวะที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ความหมายโดยรวมก็คือการทำให้หน่วยย่อย ๆ ทั้งหลายที่สัมพันธ์อิงอาศัยซึ่งกันและกันเข้ามาร่วมทำหน้าที่ประสานกลมกลืนเป็นองค์รวมหนึ่งเดียว ที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ในตัว

ความหมายของศัพท์ซึ่งก็ไปสัมพันธ์กับทฤษฎีที่มองสิ่งทั้งหลายเป็นองค์รวม (holistic view หรือ holism) ยกตัวอย่างเช่นเรื่องแพทย์ ถ้าวินิจฉัยและรักษาโรคโดยคำนึงถึงองค์ประกอบทั้งทางร่างกายและจิตใจของคนไข้พร้อมทั้งปัจจัยทางสังคมและธรรมชาติแวดล้อมที่เกี่ยวข้องก็เรียกว่าใช้วิธีบูรณาการ หรือในการพัฒนาเศรษฐกิจ ถ้าพัฒนาโดยมุ่งให้มนุษย์เป็นอยู่ดีท่ามกลางสภาพแวดล้อมทั้งทางสังคมและนิเวศวิทยาที่เกื้อหนุน เรียกว่าใช้วิธีบูรณาการ หรือถ้าเป็นการศึกษาเฉพาะการสอน การสอนโดยทำให้คนพัฒนาขึ้นมามีในตัวทุกคน ก็เป็นการใช้วิธีบูรณาการ ในประเทศอย่างอเมริกา เขาเอาคนผิวดำเข้ารวมในสังคมใหญ่ ซึ่งประกอบด้วยคนผิวขาวให้กลมกลืนกัน อันนี้ก็เรียกว่า บูรณาการเหมือนกัน หมายความว่า คนดำ กับคนขาวนี้มีปัญหาเหมือนกัน คนดำเป็นคนส่วนน้อยมักถูกแบ่งแยก มีปัญหาว่าอาจจะถูกเหยียดหยามไม่ได้รับสิทธิสมบูรณ์ ทำอย่างไรจะให้เข้าร่วมอยู่ในสังคมอเมริกันโดยสมบูรณ์ เขาพยายามที่จะจัดเอาคนดำนี้เข้าร่วมในกิจกรรมของสังคมและในสภาพความเป็นอยู่ของสังคมอเมริกันโดยสมบูรณ์ เช่นจัดร่นำเอาเด็กดำไปเรียนรวมกับเด็กขาว หรือนำเอาเด็กขาวไปเรียนรวมกับเด็กดำในชั้นเรียนเดียวกันในโรงเรียนเดียวกัน หรืออาจจะให้คนผิวดำทั้งหมดเข้าร่วมทำงาน โดยมีสิทธิเสมอภาคเทียบกับคนผิวขาวอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ก็เป็นบูรณาการ (integration) เหมือนกัน อีกตัวอย่างหนึ่ง เรามีเด็กบกพร่อง จะบกพร่องทางกายก็ตาม บกพร่องทางใจก็ตาม วิธีการเรียนการสอนแบบหนึ่ง คือ เขาแยกให้เรียนต่างหาก แต่มีทฤษฎีอีกพวกหนึ่งบอกว่า เด็กเอาเด็กที่มีความบกพร่องทางกายก็ตาม ทางใจก็ตามนี้ เข้าเรียนรวมกันกับเด็กปกติในชั้นเรียนปกติ การทำอย่างนั้นก็เรียกว่าบูรณาการ นี่ก็เพื่อให้เด็กเป็นเด็กที่สมบูรณ์ มีความเจริญเติบโตทุกด้านเหมือนเด็กปกติ ก็เป็นทฤษฎีแบบบูรณาการในหลักสูตรและการสอนก็มีตัวอย่าง เช่น เราจัดการสอนการเรียนให้เชื่อมโยงวิชาทั้งหลายทุกวิชาเข้ามาหากัน อาจจะตั้งเรื่องอะไรขึ้นมาเป็นหลักสักเรื่องหนึ่ง หรือเป็นแกนให้มีการเรียนรู้ แล้วก็โยงทุกวิชาความรู้ที่เกี่ยวข้องเข้ามา

ตัวอย่างง่าย ๆ เช่น ให้เรียนเรื่องข้าว เอาข้าวขึ้นมาเป็นหลักตั้ง แล้วจากเรื่องข้าวนี้เราก็สามารถเรียนทุกด้าน เช่นว่า ด้านวิทยาศาสตร์ ในแง่ชีววิทยา อาจจะให้เรียนรู้ว่า ข้าวนี้เป็นพืชตระกูลไหน มันแพร่พันธุ์อย่างไร เป็นต้น ให้เรียนในแง่เกษตรกรรมว่า ข้าวนี้จะต้องปลูกในฤดูไหน จะปลูกกันอย่างไร ในแง่ภูมิศาสตร์ก็ให้เรียนรู้ว่า ข้าวนี้มีปลูกมากในถิ่นไหน เหมาะกับภูมิอากาศแบบใด ในด้านเศรษฐกิจ ก็ให้รู้ว่าข้าวนี้มีความสำคัญในทางเศรษฐกิจของประเทศไทยอย่างไร เช่นเป็นรายได้หลักของชาติ เป็นที่มาของเงินทองรายได้ของประเทศอย่างไร ในแง่คณิตศาสตร์ เช่นว่าปลูกข้าวได้ไร่ละ 50 ถัง ถ้ามีนา 18 ไร่ จะได้ข้าวเท่าไร หรือขายได้กี่เงินละ 2,500 บาท มี 5 ไร่จะได้เงินเท่าไร หรือในแง่ศิลปวัฒนธรรมก็อาจจะเรียนว่า เรามาร้องเพลงเกี่ยวข้าวกัน ให้มีกิจกรรมทางศิลปวัฒนธรรม หรืออาจจะให้วาดภาพทุ่งนายามเช้า แดดส่องผืนนาเป็นสีทอง ตลกขบขันให้เรียนในแง่จริยธรรม ให้รู้จักว่าจะต้องกินข้าวอย่างไรจึงจะประหยัด หรือว่าถ้าเป็นเด็กขวานาก็แนะนำให้ไปช่วยพ่อแม่ทำนา ถ้าเป็นเด็กทั่วไป ก็อาจจะให้รู้จักคุณค่าของข้าวของงานนี้เป็นต้นว่า เรือไปจนกระทั่งให้รู้จักมารยาทในการกินอะไรต่าง ๆ เพราะฉะนั้น จากเรื่อง ข้าวเรื่องเดียวก็เรียนได้ครบทุกด้าน อย่างนี้ก็เรียกว่าเป็นการเรียนการสอนโดยวิธีบูรณาการ ครอบคลุมแล้ว จะเห็นได้ว่าการบูรณาการนั้น เราจะเอาหน่วยย่อยหน่วยหนึ่งมารวมเข้าในองค์รวมที่มีหน่วยย่อยอื่นอยู่แล้วก็ได้ หรือจะเอาหน่วยย่อยทั้งหลายที่ต่างก็แยก ๆ กันอยู่ มาเชื่อมเข้าด้วยกันเป็นองค์รวมก็ได้ อันนี้เรียกว่าบูรณาการทั้งสิ้น แต่ข้อสำคัญจะต้องมีตัวขึ้นที่เป็นหลักอยู่ 3 อย่าง ในเรื่องบูรณาการ คือ

1. มีหน่วยย่อย องค์ประกอบชิ้นส่วน อวัยวะ หรือชั้นระดับ แง่ ด้าน ที่จะเอามาประมวลเข้าด้วยกัน อันนี้เป็นสิ่งที่เอามาประมวล เข้าด้วยกัน คือสิ่งย่อย ส่วนย่อย
2. หน่วยย่อยเป็นต้นนั้นมีลักษณะสัมพันธ์เชื่อมโยงอิงอาศัยซึ่งกันและกัน อันนี้อาจจะเลยไปถึงลักษณะที่ว่ายึดหยุ่นปรับตัวได้ มีความเคลื่อนไหวตลอดเวลาด้วย
3. เมื่อรวมเข้าด้วยกันแล้วจะเกิดความครบถ้วนเต็มบริบูรณ์ โดยมีความประสานกลมกลืน เกิดภาวะได้ใจ พอดีหรือสมดุล พอได้ทีหรือพอดีสมดุลแล้ว องค์รวมนั้นก็จะมีชีวิตชีวาดำรงอยู่และดำเนินไปด้วยดี อันเป็นภาวะของบูรณาการ

ถ้าครม 3 อย่างนี้ก็เป็นการบูรณาการ สามอย่างนี้เป็นตัวขึ้นที่จำเป็นตามสภาวะ ส่วนในทางปฏิบัติจะมีหลักและกระบวนการอย่างไรก็พิจารณาว่ากันอีกส่วนหนึ่ง แต่สิ่งที่จะต้องเน้นก็คือว่าความพอดีหรือได้ที หรือสมดุล ซึ่งเป็นภาวะที่ต้องการของบูรณาการนั้น เราจะแสดงลักษณะออกมาให้เห็นเป็นข้อสำคัญได้ 2 อย่างคือ

ข้อที่ 1 เมื่อเป็นองค์รวมแล้ว องค์รวมนั้นมีชีวิตชีวาหรือดำเนินไปด้วยดี

ข้อที่ 2 องค์รวมนั้นเกิดมีภาวะและคุณสมบัติของมันเองที่ต่างหากจากภาวะและคุณสมบัติขององค์ประกอบทั้งหลาย

นี่เป็นลักษณะ 2 อย่างที่เป็นองค์รวม ซึ่งเกิดบูรณาการขึ้นมาแล้ว ยกตัวอย่างเช่น เราเอาชิ้นส่วนหรือส่วนประกอบมากมายมาประกอบเข้าให้ประสานกลมกลืนได้ที่สมดุลพอดีแล้ว ก็อาจจะเกิดเป็นองค์รวมอันหนึ่งเรียกว่ารถยนต์ รถยนต์นี้ก็จะมีความหมายของมันขึ้นมา เป็นพาหนะ สำหรับใช้ขับขี่ได้ ภาวะที่เป็นรถยนต์ซึ่งมีความหมายเป็นพาหนะใช้ขับขี่ได้ เป็นภาวะและคุณสมบัติ ใหม่ที่ไม่เหมือนกับส่วนประกอบย่อยของมัน กล่าวคือ ส่วนประกอบย่อยของมันนั้น จะเป็นล้อ เป็นเครื่องยนต์ เป็นพวงมาลัย หรืออะไรก็ตาม ล้วนแต่ใช้ประโยชน์ในการขับขี่เป็นพาหนะไม่ได้ เลยสักอย่าง แต่พอมาประกอบกันเข้าเป็นองค์รวมแล้ว มันมีภาวะใหม่ เป็นรถยนต์ เป็นพาหนะ สำหรับใช้ประโยชน์อย่างใหม่ เป็นคุณสมบัติอย่างใหม่ขึ้นมา แต่อย่างไรก็ดี มันจะต้องมีภาวะที่ สมดุล ถ้าไม่สมดุลมันก็ไม่เดินไม่วิ่ง ความเป็นรถก็เกิดขึ้นไม่ได้ เป็นพาหนะไม่ได้ ถ้าไม่สมดุล คือ องค์ประกอบต่าง ๆ ส่วนย่อย หรือชิ้นส่วนทั้งหลายของรถนั้นมันไม่เข้ากัน มันก็เกิดขึ้นมา ไม่ได้ อย่างดีก็ได้แค่เป็นของพิการ ฉะนั้น จึงต้องมีภาวะที่ว่า เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้ว องค์รวมมี ความสมดุลพอดี ก็มีชีวิตชีวาดำเนินไปด้วยดี แล้วก็เกิดมีภาวะเป็นคุณสมบัติใหม่ของมัน อันนี้ก็เป็นตัวอย่างขององค์รวม

เรามามองดูองค์รวมอย่างคน คนก็เป็นองค์รวมอย่างหนึ่ง อวัยวะต่าง ๆ มากมาย มาประชุมกันเข้าเป็นคน ทางพระท่านเรียกว่า ขันธ์ 5 ขันธ์ 5 มาประชุมพร้อมกันแล้วเกิดเป็นคนขึ้น องค์ประกอบที่เป็นขันธ์ 5 หรืออวัยวะทุกอย่างนั้นจะต้องทำงานประสานกลมกลืนกัน ถ้าหากไม่ ประสานกลมกลืนกัน มันก็เกิดความขัดแย้งไม่ได้ที่ ไม่เป็น คน ก็เป็นสิ่งที่ตายหรือเป็นศพ ความเป็น คนก็ไม่เกิดขึ้น จึงต้องทำงานประสานกลมกลืนกันแล้ว อย่างไรก็ตาม คนนี้มีลักษณะต่างออกไป จากรถยนต์ คนไม่เหมือนรถยนต์ รถยนต์นั้นเป็นองค์รวมก็จริง แต่เป็นองค์รวมที่นิ่ง เป็นองค์รวม แบบตาย ไม่มีชีวิตชีวาที่แท้จริง อาจจะเคลื่อนไหวไปอะไรต่าง ๆ แต่มันก็ไม่ได้มีพัฒนาการอะไร ของมันขึ้นมา มันก็อยู่อย่างนั้น อยู่เฉย ๆ อย่างนั้น แต่คนเราไม่เป็นอย่างนั้น คนเราเป็นองค์รวม ที่มีการเคลื่อนไหว มีการเจริญเติบโต มีการเปลี่ยนแปลงไป องค์รวมที่เรียกว่าคนนั้นก็เกิดจากองค์ รวมคือกายกับใจ ซึ่งแต่ละอย่างก็แบ่งซอยออกไปได้มากมาย เฉพาะด้านกายก็มาจากอวัยวะ คือ ส่วนประกอบย่อย ๆ ทั้งหลายมากมาย ซึ่งแต่ละส่วนนั้นก็มีการพัฒนาการของมัน มีความเจริญเติบโต ขึ้นมาได้ ไม่เหมือนกับชิ้นส่วนของรถยนต์ที่นิ่งเป็นชิ้นส่วนที่ตาย แต่ชิ้นส่วนอวัยวะของมนุษย์นี้มีความเจริญเติบโตขึ้นมา

เพราะฉะนั้น ภาวะที่เป็นบูรณาการของมนุษย์นั้นจึงมีความซับซ้อนมากกว่ารถยนต์ ซับซ้อนอย่างไร ซับซ้อนก็คือว่า มีพัฒนาการป็นขึ้นมาในบูรณาการด้วย หมายความว่าในองค์รวม นี้มีอวัยวะมีส่วนประกอบมากมาย และส่วนประกอบทุกอย่างที่เข้ามามีบูรณาการประสานกันนั้น แต่ละอย่างมีพัฒนาการโดยเจริญเติบโตอยู่ตลอดเวลา ในขณะหนึ่งนั้นมันมีความสมดุลเพราะมัน

ประสานกลมกลืนกัน แต่เมื่อแต่ละส่วนพัฒนาการต่อไป ทำอย่างไรจะให้มันประสานกลมกลืนกันต่อไป นี่เป็นปัญหาอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้นในเมื่อส่วนย่อยแต่ละส่วนต่างก็มีพัฒนาการเจริญเติบโต เราจะต้องให้ส่วนย่อยทุกส่วนนั้นพัฒนาไปอย่างประสานกลมกลืนกันด้วย แล้วเมื่อประสานกลมกลืนขึ้นมาเป็นองค์กรรวมมนุษย์แล้ว องค์กรรวมที่เป็นตัวมนุษย์ทั้งหมดทั้งตัวนี้ ก็มีพัฒนาการขององค์กรรวมเองอีกทีหนึ่งด้วย นี่ก็เป็นเรื่องที่ว่า ตอนนี้นุรณาการกับพัฒนาการมาประสานกันเข้าแล้ว ไม่ใช่มีนุรณาการอย่างเดียว มนุษย์นี้เป็นนุรณาการที่มีพัฒนาการอยู่ด้วย มีพัฒนาการทุกส่วน ทุกระดับ ทุกขั้นตอน ไม่ว่าในขอบเขตเล็กหรือขอบเขตใหญ่ ถ้าไม่มีการพัฒนาอย่างชนิดนุรณาการแล้ว ชีวิตจะไม่สามารถดำเนินไปไม่ว่าด้านรูปธรรมหรือนามธรรมก็ตาม ถ้าหากว่ามันพัฒนาการแบบไม่นุรณาการ มันก็จะไม่ประสานกลมกลืน ส่วนหนึ่งมากไป ส่วนหนึ่งน้อยไป ก็คงเป็นมนุษย์ที่วิปริต อย่างน้อยก็จะเกิดเนื้องอก เนื้องอกนี่ก็เป็นตัวอย่างอันหนึ่งของพัฒนาการที่ไม่บูรณาการ หรืออาจจะร้ายกว่านั้นก็เป็นมะเร็ง หรือถ้าแขนขาโตเกินไป อวัยวะบางส่วนวิปริตไป ไม่นุรณาการกับส่วนอื่น แต่พัฒนาเหมือนกัน พัฒนาโดยไม่ไปประสานกับใคร ก็เกิดเป็นอันตรายขึ้นมา อย่างที่ว่านี้เรียกว่าความไม่สมดุล อย่างร้ายแรงก็ทำให้ไม่อาจมีชีวิตอยู่ได้ หรืออย่างไยก็ทำให้ไม่อาจเป็นอยู่ด้วยดี นี่เป็นเรื่องของมนุษย์ เรื่องธรรมชาติก็เหมือนกัน ธรรมชาติก็ประกอบขึ้นด้วยส่วนย่อย และหน่วยย่อยทั้งหลายต่างก็มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง มีการพัฒนาการเช่นเดียวกันส่วนประกอบย่อยทุกส่วนนั้น ไม่ว่าจะเป็นสัตว์เป็นพืชอะไรก็ตามในสภาพแวดล้อมของเรา มันมีความเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน และโยงมาถึงมนุษย์ด้วย เพราะมนุษย์ก็เป็นองค์รวมอย่างหนึ่งในองค์กรรวมใหญ่

เพราะฉะนั้น ปัญหาของมนุษย์ก็เกิดจากการปฏิบัติผิดในระบบความสัมพันธ์อันนี้ด้วย เช่นว่า เราทำให้วงจรชีวิตของธรรมชาติสูญเสียไป ยกตัวอย่าง เราทำยาฆ่าแมลงขึ้นแล้วเอาไปฉีดในนา เสร็จแล้วแมลงตาย เขาก็เลยแมลง นกตาย ต่อมาแมลงสร้างภูมิคุ้มกันต้านยาฆ่าแมลงได้ดี ตายยากขึ้น แต่ไม่มีนกมากินแมลง เลยต้องฉีดยาฆ่าแมลงกันเรื่อยไป และต้องผลิตยาที่แรงมีพิษมากขึ้น ๆ ด้วย ยิ่งกว่านั้นวงจรในธรรมชาติส่วนอื่นอาจจะย้อนกลับมาเป็นพิษแก่มนุษย์อีก เช่นว่า สัตว์เล็ก ๆ อย่างแมลงนี้ ถูกดีดตี หรือถูกยาฆ่าแมลงแล้วไปโดนปลากิน ปลา กินยาฆ่าแมลงเข้าไปแล้ว ปลานั้นมีพิษอยู่ข้างใน มนุษย์จับเอาปลานั้นมากินก็เกิดผลร้ายแก่มนุษย์ อาจจะเป็นมะเร็งขึ้นเป็นต้น อันนี้ก็เป็นเรื่องของธรรมชาติแวดล้อมที่ว่า ส่วนประกอบทุกอย่างมีความเชื่อมโยงอาศัยซึ่งกันและกัน จึงเมื่อมันประสานกลมกลืนแล้ว ธรรมชาติก็อยู่ด้วยดี มีความสมดุล แล้วก็เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ชีวิตมนุษย์ แต่ถ้าไม่สมดุลแล้วก็เกิดผลร้ายแก่ชีวิตมนุษย์สังคมก็เช่นเดียวกัน สังคมก็ประกอบด้วยสถาบันหน่วยย่อยต่าง ๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรม เช่น โรงเรียน สถาบันการเมือง ศาล ฯลฯ และสถาบันทางนามธรรม เช่น วัฒนธรรม เป็นต้น ถ้าส่วนประกอบต่าง ๆ เหล่านี้เชื่อมโยงประสานซึ่งกันและกัน เกิดความสมดุล ก็เป็นสังคมที่ดำเนินไปด้วยดี ในที่สุด ทั้งมนุษย์ทั้งธรรมชาติ

และสังคมนี้ ซึ่งแต่ละหน่วยเป็นระบบบูรณาการที่มีพัฒนาการของตัวเอง ก็จะต้องมาประสานกันทั้งหมดอีกชั้นหนึ่ง ให้เป็นมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันในสังคมท่ามกลางสภาพแวดล้อมของธรรมชาติที่มีบูรณาการ โดยต่างก็พัฒนาการไปอย่างได้สมดุล ถ้าเป็นอย่างนี้แล้วทุกอย่างจะดำเนินไปด้วยดี นี่คือแม่แบบรวมใหญ่ของระบบบูรณาการที่มีพัฒนาการ ซึ่งจะต้องใช้ในการแก้ปัญหาของยุคสมัยต่อไปมนุษย์สมัยต่อไปนี้จะต้องมีความเข้าใจในเรื่องนี้ให้ดี

ความคิดเรื่องบูรณาการในขอบเขตที่สมบูรณ์ก็เป็นอย่างนี้ จึงเป็นอันว่าเราจะต้องมีบูรณาการท่ามกลางพัฒนาการ เพราะถ้าพัฒนาการโดยไม่บูรณาการก็ต้องวิปริต หรือแตกสลาย ต้องเกิดปัญหา เช่น เป็นมนุษย์ที่เกิดเป็นเนื้องอก เป็นมะเร็ง เป็นต้น เพราะมีความไม่สมดุล มีความขัดแย้งเกิดขึ้น ซึ่งเราบอกได้ว่า นี่แหละเป็นปัญหาของสังคมปัจจุบันที่มีพัฒนาการโดยไม่บูรณาการ เป็นปัญหาใหญ่ของโลกหรือสังคมปัจจุบัน ถ้าไม่บูรณาการเชื่อมโยงกับพัฒนาการที่เป็นบูรณาการอยู่ไม่ได้ เพราะบูรณาการจะคงเป็นบูรณาการอยู่ได้อย่างไร ถ้าหน่วยย่อยทุกส่วนมันเปลี่ยนแปลงไป องค์รวมจะคงอยู่อย่างเดิมไม่ได้ เช่นในองค์กรบางครั้งตัวมนุษย์นี้ ร่างกายทุกส่วนก็เปลี่ยนแปลงไป จิตใจก็เปลี่ยนแปลงไป เด็กเปลี่ยนเป็นผู้ใหญ่แล้วไม่บูรณาการในสภาพใหม่จะคงสภาพบูรณาการอยู่อย่างเดิม มันอยู่ไม่ได้ หรืออย่างว่า เรามีพัฒนาการในทางคุณธรรมภายในจนกระทั่งปลุชนกลายเป็นอริยชนไปแล้ว ระบบบูรณาการมันจะเปลี่ยนไปใหม่ หรืออย่างสังคมของเราจะบูรณาการอยู่ในสภาพอย่างเดิมไม่ได้ เพราะว่าในสังคมนั้น ประชากรก็เพิ่มขึ้น ความเจริญทางเทคโนโลยีก็ก้าวหน้าไป สิ่งประดิษฐ์สร้างสรรค์ของมนุษย์ก็มากขึ้น ความเป็นอยู่ของคนก็เปลี่ยนไป ทรัพยากรก็น้อยลง สัตว์อื่นและพืชทั้งหลายก็เปลี่ยนแปลงไป เป็นต้น เป็นเรื่องที่ว่าพัฒนาการมันมีอยู่เรื่อย ฉะนั้น บูรณาการก็ต้องดำเนินไปพร้อมกับพัฒนาการด้วย จะต้องตามให้ทันซึ่งกันและกัน เป็นอันว่า ได้พูดเรื่องบูรณาการมาโยงถึงพัฒนาการแล้ว ให้เห็นว่า บูรณาการนั้น สำหรับระบบของมนุษย์ซึ่งสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมและสังคม จะต้องเป็นบูรณาการที่ไปพร้อมกับพัฒนาการ

ในการศึกษาที่ผ่านมาเราได้เน้นพัฒนาการกันมาก เช่นว่า ในพัฒนาการของคนคนหนึ่งก็อาจจะมีนักการศึกษาที่แยกพัฒนาการออกไปเป็น 4 ด้าน คือ พัฒนาการทางด้านกาย พัฒนาการทางด้านสังคม พัฒนาการทางด้านอารมณ์ พัฒนาการทางด้านปัญญา 4 อย่างคือ

1. พัฒนาการทางกาย (Physical Development)
2. พัฒนาการทางสังคม (Social Development)
3. พัฒนาการทางอารมณ์ (Emotional Development)
4. พัฒนาการทางปัญญา (Intellectual Development)

ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแต่ปรากฏว่ามีอยู่ในคัมภีร์พุทธศาสนา ตรงกันเลย คือมีคำอธิบายอยู่ว่า พระพุทธเจ้าเป็นภาวิตตะ แปลว่า ผู้มีตนที่ได้พัฒนาแล้ว แล้วท่านก็อธิบายว่าพัฒนาแล้วอย่างไร มีตนพัฒนาแล้ว คือ

1. ภาวิตกาโย มี กายภาวนา คือ มีการพัฒนากาย
2. ภาวิตสิโล มี ศีลภาวนา คือ มีการพัฒนาศีล ศีล คือ การอยู่ร่วมกันด้วยดีในสังคม เป็นพัฒนาการในการสัมพันธ์ทางสังคม
3. ภาวิตจิตโต มี จิตภาวนา คือ มีพัฒนาการทางจิตใจ พัฒนาการทางจิตใจในด้านของ heart ฝรั่งเศสเรียกว่า Emotional เป็นด้านอารมณ์ ที่แท้ก็คือเรื่องของจิตใจ
4. ภาวิตปัญญา มี ปัญญาภาวนา คือมีพัฒนาการทางด้านปัญญา แต่ของเราไม่ใช่ว่า Intellectual Development เราใช้ว่า Wisdom Development

พัฒนาการ 4 อย่างนั้น ที่แท้ก็มีอยู่แล้วในคัมภีร์พุทธศาสนา เช่นว่า แต่ไม่ได้เอามาใช้ เป็น 4 อย่างเหมือนกัน ความหมายก็มีความกว้างแคบกว่ากันไม่เหมือนกัน เช่น กายภาวนา หรือพัฒนากายของพุทธศาสนา ท่านบอกว่าหมายถึงการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพ ไม่เฉพาะการพัฒนาร่างกายให้แข็งแรงมีสุขภาพดีหรือพัฒนาทักษะเท่านั้น แต่หมายถึงความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพทั้งหมด ซึ่งจะดังว่า พัฒนาให้สัมพันธ์อย่างถูกต้อง ส่วนสามข้อต่อจากนี้ไปคล้ายกันมาก แต่มีขอบเขตความกว้างแคบกว่ากันบ้าง แต่รวมความแล้วก็คือ ในระยะที่ผ่านมา เราไปเน้นด้านพัฒนาการกันมาก อยู่ แต่ก็ตาม นักปราชญ์ที่พูดถึงพัฒนาการหลายท่านในหลายกรณี ก็มีความสำนึกในบุญคุณ อยู่ด้วยพร้อมกัน เช่นจะมองเห็นว่าพัฒนาการทั้ง 4 ด้าน อิงอาศัยซึ่งกันและกัน และต้องไปช่วยกัน ซึ่งในพระพุทธศาสนานั้นแน่นอนที่จะต้องเห็นว่าพัฒนาการทั้ง 4 นี้มีความเชื่อมโยงอิงอาศัยซึ่งกันและกัน และเสริมซึ่งกันและกัน แต่ในเมื่อเราไม่ได้นำออกมาพูดให้ชัด ไม่เห็น ไม่ใช้ ก็ปรากฏว่า ในหลายกรณีอีกเหมือนกัน เรามองข้ามบูรณาการไปเลย บูรณาการนี้ไม่เห็นนำมาใช้ หรืออย่างน้อยไม่ได้เอามาเน้นให้ปรากฏชัดขึ้นในวงการศึกษา เพราะฉะนั้น ในวงการการศึกษาเท่าที่เป็นมา ก็เลยปรากฏสภาพของการขาดบูรณาการทั่วไปหมด ซึ่งก็เป็นลักษณะที่สอดคล้องกับยุคอุตสาหกรรม

พอเริ่มต้นในระดับองค์กรรวมใหญ่ หรือในระบบบูรณาการที่กว้างขวางที่สุดก็คือการศึกษาเป็นของตัวเองใคร การสอนเป็นภาระของใคร ถ้าพูดโดยองค์กรรวมแล้วมีหลายส่วนคือสถาบันในสังคมหลายสถาบันจะต้องร่วมกันรับผิดชอบในการศึกษา โดยเฉพาะสถาบันครอบครัวหรือบ้านกับวัดและชุมชน ในวงกว้าง สื่อมวลชน จนกระทั่งถึงโรงเรียน มีหน้าที่ร่วมกันในการที่จะให้การศึกษาให้การสอนแก่เด็ก ซึ่งถ้าทำงานร่วมกันครบทุกองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องแล้ว ก็จะเกิดบูรณาการกันขึ้น แต่ในสังคมที่ผ่านมา โรงเรียนได้เป็นผู้ชำนาญพิเศษในการให้การศึกษา

ส่วนสถาบันอื่นก็มีความโน้มเอียงที่จะโยนภาระในการให้การศึกษาแก่โรงเรียน จนกระทั่งกลายเป็นว่าโรงเรียนแทบจะผูกขาดการศึกษาไป ซึ่งที่จริงโรงเรียนก็อาจจะไม่ได้ต้องการที่จะผูกขาดเสียทีเดียว ครูอาจารย์ไม่ได้ต้องการที่จะผูกขาด แต่มันจะเป็นไปเอง เพราะว่าสังคมนี้โยนภาระให้ หรือแนวทางการบริหารประเทศชักนำไปเป็นไป ซึ่งเป็นลักษณะของสังคมอุตสาหกรรมเองที่ว่า สังคมจะแยกเป็นหน่วยย่อยที่แต่ละหน่วยชำนาญพิเศษในด้านของตน ๆ ตัวอย่างหนึ่งที่จะมองเห็นไม่ยาก คือ สื่อมวลชน ซึ่งมีอิทธิพลมากในการศึกษา แต่เมื่อสื่อมวลชนไม่เอาใจใส่รับผิดชอบต่องานของตนในการศึกษานั้น ผลจะเป็นอย่างไร นี่เป็นการขาดบูรณาการเริ่มแรกทีเดียวในระบบที่กว้างขวางที่สุด เพราะว่าผู้มีส่วนร่วมในการศึกษาไม่ได้เข้าร่วมให้การศึกษาด้วย ในระดับการเรียนวิชาการต่าง ๆ ที่เล่าเรียนก็แตกแยกออกไปเป็นเฉพาะด้าน แต่ละสาขาเจริญในแนวทางที่ตัวเองออกไปตรงออกไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุดแต่ละวิชา ผู้ที่อยู่ในสาขาวิชาของตัวเองก็ต้องขยายแขนงว่า คิดค้นพัฒนาวิชาการของตนให้เจริญออกเรื่อย ๆ ไป ถือว่าการเจริญแบบนั้นคือความ คืบหน้า ซึ่งที่จริงไม่มีความสมบูรณ์เกิดขึ้น ในแง่หนึ่ง ก็เป็นการดีที่ก้าวหน้า แต่ที่ผิดพลาดก็อย่างที่เข้ามาแล้ว คือ วิชาการเหล่านั้นแต่ละฝ่าย แต่ละสาขาต่างก็พัฒนากันไปโดยไม่มาโยง ไม่มาประสานเข้าด้วยกัน จึงเกิดผลร้ายอย่างที่กล่าวมา นี่ก็คือการขาดบูรณาการในระดับที่ชัดเจน

ขอยกวิชาหนึ่งเป็นตัวอย่าง วิชาจริยศึกษาซึ่งโดยภาพเป็นวิชาที่จะต้องบูรณาการมากที่สุด เพราะเป็นวิชาที่ต้องเรียนด้วยชีวิต ก็พลอยถูกจัดให้เป็นวิชาเฉพาะไปด้วย ครูจะต้องมีความชำนาญพิเศษ กลายเป็นว่าเราต้องมีครูจริยศึกษาต่างหากจากครูอื่น เป็นครูที่ชำนาญพิเศษในเรื่องจริยธรรม นี่ก็กลายเป็นปัญหา คือว่า แม้ตัววิชาเรียนก็ถูกแยกเป็นวิชาเฉพาะ วิชาจริยศึกษาไม่เหมือนวิชาการอื่น ๆ ทำไมจึงบอกว่าเป็นวิชาที่ต้องการบูรณาการมากที่สุด วิชาการอื่น ๆ นั้นมีอยู่หลายสาขาที่เราสามารถแยกได้ เพราะคนแต่ละคนจะเอาวิชานั้นไปหาเลี้ยงชีพเฉพาะอย่าง เช่น คนเรียนวิศวกรรมจะไปเป็นวิศวกร เขาก็เรียนเฉพาะวิศวกรรมได้ คนเรียนสถาปัตยกรรมจะไปเป็นสถาปนิก ก็เรียนเฉพาะสถาปัตยกรรมได้ เขาอาจจะเรียนเศรษฐศาสตร์ไปเป็นนักเศรษฐกิจ เขาอาจจะเรียนการเมืองไปเป็นนักปกครอง วิชาเหล่านี้ไม่ต้องการความสัมพันธ์ระหว่างกันมากนัก โดยเฉพาะวิชาที่เป็นพวกวิทยาศาสตร์ในยุคอุตสาหกรรมจะมีความชำนาญพิเศษเฉพาะได้มาก เพราะฉะนั้น คนก็จะไปประกอบอาชีพเฉพาะวิชานั้น ๆ โดยไม่ต้องการความรู้ด้านอื่น แต่ทุกคนจะต้องมีสิ่งหนึ่งเหมือนกัน ความต้องการที่เหมือนกันก็คือ ทำอย่างไรจึงจะดำเนินชีวิตอยู่ด้วยดี ทำอย่างไรจึงจะนำวิชาการนั้น ๆ ไปใช้ประโยชน์ให้ดี นี่คือนิยามจริยศึกษา ถ้าจะเป็นวิศวกรก็ควรเป็นวิศวกรที่ดีมีความรับผิดชอบ ก็ต้องการจริยศึกษา เป็นสถาปนิกก็ควรเป็นสถาปนิกที่มีคุณธรรม ก็ต้องการจริยศึกษา ทางการแพทย์ก็ต้องการแพทย์ที่มีคุณธรรม ก็ต้องมีจริยศึกษาเหมือนกัน ฉะนั้นจริยศึกษา จึงเป็นวิชาที่ต้องบูรณาการเข้าในทุกวิชา แต่ก็พลอยถูกจัดเป็นวิชาชำนาญพิเศษเฉพาะไปด้วย

ก็เลยเป็นวิชาต่างหากไปในที่สุด เมื่อแยกเป็นวิชาชำนาญพิเศษอย่างนี้ มันก็เสี่ยงต่อการที่จะกลายเป็นวิชาท่อง วิชานกแก้วไป ไม่เข้ากับชีวิตที่แท้จริง นี่ก็เป็นปัญหา

ในปัจจุบัน เราได้เริ่มเน้นเรื่องบูรณาการกันมากขึ้น อย่างที่กล่าวมาแล้วว่าเราได้เริ่มมีการจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการ แต่เท่าที่ทราบ การบูรณาการซึ่งมีในหลักสูตรและการสอนนี้ ก็เพิ่มมีในระดับประถมศึกษาเท่านั้น นี่ก็เป็นการเริ่มต้นและก็เพิ่งได้นิดเดียว ที่นี้ปัญหาว่าต่อไปเราจะทำอะไร ถ้าเรายอมรับความจริงในเรื่องบูรณาการว่ามีความสำคัญแล้ว ในโลกยุคต่อไปนี้ ถ้าสังคมเขามีความต้องการอย่างนี้ สังคมมีแนวโน้มแล้วจะต้องให้สิ่งทั้งหลายมีบูรณาการ การศึกษาจะมองในแง่ทำงานให้สัมพันธ์กับความเป็นจริงก็ตาม หรือจะสนองความต้องการของสังคมที่มีธรรมชาติแบบบูรณาการก็ตาม นักการศึกษาที่จะต้องทำอันนี้ให้ได้ คือจะทำอย่างไรให้เกิดบูรณาการขึ้น นี่ก็เป็นปัญหาในชั้นประถมศึกษา หลักสูตรและการสอนแบบบูรณาการก็ยังง่ายอยู่แต่ยิ่งขั้นสูงขึ้นไป ภาวะที่เป็นเรื่องของความชำนาญพิเศษ หรือ specialization ก็ยิ่งมากขึ้นแล้ว ความชำนาญพิเศษนี้ ในระดับสูงอย่างอุดมศึกษา ก็ยังมีความจำเป็นที่จะสนองความเจริญก้าวหน้าของอุตสาหกรรม หรือยุคเทคโนโลยีนี้ด้วย การบูรณาการก็เลวร้ายในปัญหาที่ว่าจะทำได้ยาก ที่นี้จะทำอะไรก็เป็นเรื่องที่ไม่ใช่ว่าจะสำเร็จเสร็จสิ้นด้วยความถนัดของใครคนหนึ่ง แต่เป็นเรื่องของปัญหาที่จะต้องฝากไว้ว่า ต่อไปเราจะบูรณาการกันอย่างไร

จริยศึกษาเป็นเรื่องที่จะต้องบูรณาการมากที่สุดในบรรดาวิชาการทั้งหลาย แต่เราจะให้จริยธรรมนี้บูรณาการขึ้นได้อย่างไร มีผู้เสนอว่า จะต้องให้ครูทุกคนเป็นครูจริยศึกษา คือให้ครูที่สอนวิชาซึ่งชำนาญพิเศษเฉพาะด้านๆ ทั้งหลายนี้แหละ ทุกคนเป็นครูจริยศึกษาไปด้วย ซึ่งเราตอบได้ว่า ถ้าเป็นได้ก็ดีซิ แต่ที่นี้มันเป็นจริง หรือเป็นได้หรือเปล่า ปัญหาปัจจุบันก็คือว่า เรื่องนี้เป็นสภาพที่ห่างจากความเป็นจริงมากเกินไป ถ้าหากว่าเราจะทำอะไรโดยไม่สัมพันธ์กับสภาพความเป็นจริงแล้ว มันจะเป็นสิ่งปฏิบัติไม่ได้ แม้แต่ในขณะนี้ที่มีการแบ่งแยกความชำนาญให้มีครูจริยศึกษาเป็นการเฉพาะ เราก็ยังมีปัญหาว่าจะหาครูจริยศึกษาที่ดีได้อย่างไร แม้แต่ครูที่ชื่อว่าชำนาญพิเศษด้านจริยศึกษาอยู่แล้ว ก็ยังหาผู้ที่มีคุณสมบัติสมหวังได้ยาก ครูที่สอนวิชาอื่นนั้นก็เห็นกันอยู่ว่า จำนวนมากที่เลี้ยวไม่เอาใจใส่เรื่องจริยธรรมเลย แล้วจะให้ทำหน้าที่อย่างที่ดีได้อย่างไร เพราะฉะนั้น จะทำอย่างไร วิธีการอย่างหนึ่งก็คือ ทำอย่างไรจะใช้สิ่งที่มีอยู่แล้วให้เป็นประโยชน์ให้มากที่สุด นี่ก็เป็นเรื่องหนึ่งที่น่าพิจารณา ถ้าเราจะใช้สิ่งที่มีอยู่แล้วให้เป็นประโยชน์ให้มากที่สุด วิธีการอย่างหนึ่งก็คือ เราจะต้องมองความหมายของจริยศึกษา และจริยธรรมกันใหม่ในขอบเขตที่กว้างขวางกว่าเดิม เข้าใจว่าที่ผ่านมาเรามองความหมายของจริยศึกษาและจริยธรรมแคบมาก มองว่าเป็นวิชาเกี่ยวกับการประพฤติตัว การดำรงตน ความสัมพันธ์ที่ดีในทางสังคมซึ่งมันก็ถูกแต่เป็นเพียงด้านหนึ่งหรือแง่หนึ่งของจริยธรรมหรือจริยศึกษาเท่านั้น ขอย้ำว่า จริยศึกษานั้นเป็นตัว

จัดการประสานกลมกลืนให้วิชาการต่าง ๆ เข้ามาเกิดความสัมพันธ์กัน เรียกว่า เป็นตัวบูรณาการ วิชาการอื่น ๆ ทั้งหมด ถ้าเรามองจริยศึกษาให้กว้างดังที่ว่ามานี้ เราจะมองในแง่ที่ว่า จะทำอย่างไร ให้องค์ประกอบในฝ่ายมนุษย์ก็ดี องค์ประกอบทางด้านสังคมก็ดี และองค์ประกอบทางด้านสภาพแวดล้อมก็ดี เกิดความประสานกลมกลืนกัน เพื่อให้มนุษย์เป็นอยู่อย่างดี การทำให้รู้และฝึกฝนวิธีการอยู่ร่วมประสานด้วยดีกับสภาพแวดล้อมของธรรมชาติ และสภาพสังคม โดยที่ทั้งมนุษย์ และสังคมและธรรมชาติ ต่างก็ดำรงอยู่และงอกงามไปด้วยกันด้วยคือนั่นแหละคือ จริยศึกษา แม้แต่จะมองแคบเข้ามาเฉพาะตัวมนุษย์ว่า มนุษย์จะปฏิบัติต่อชีวิตของตนเองอย่างไร ในด้านกายและใจให้ประสานกลมกลืนกันอยู่อย่างดี แค่นี้ก็เป็นจริยศึกษาแล้ว

เพราะฉะนั้นจริยศึกษานี้แหละจึงเป็นวิชาที่สำคัญอย่างยิ่ง ถ้าเราจะยอมรับระบบ บูรณาการ เพราะมันเป็นหลักวิชาที่จะช่วยประสานคนเข้ากับสภาพแวดล้อมและสังคมให้เกิดความ เป็นอยู่อย่างดี เช่นว่า เราจะใช้ทรัพยากรอย่างไรให้เกิดคุณประโยชน์มากที่สุด นี่ก็เป็นจริยศึกษา เราจะใช้เทคโนโลยีอย่างไรให้เกิดผลดีแก่ชีวิต นี่ก็เป็นเรื่องจริยศึกษาทั้งสิ้น ที่ถ้าเข้าใจความหมาย ของจริยศึกษาในความหมายที่กว้างอย่างนี้แล้ว วิชาจริยศึกษาก็เป็นวิชาที่จำเป็นมากในสังคมที่มี ความเห็นและทรรศนะแบบบูรณาการ

ข้อพิจารณาต่อไปก็คือว่า ในเมื่อวิชาจริยศึกษา นี้ยังเป็นวิชาเฉพาะอยู่ เราจะ จัดการสอนอย่างไรให้ได้ผลทางบูรณาการ คำตอบก็คือ จะต้องสอนวิชาจริยศึกษาอย่างเป็นสนาม รวมของวิชาทุกวิชา วิชาการทุกอย่างจะมีสนามรวมอยู่ที่จริยศึกษา ตามปกติ จริยศึกษาอยู่ในหมวด สังคมศึกษา สังคมศึกษานั้นเป็นวิชาประจำสนามรวมอยู่แล้ว วิชาอื่น ๆ จะมาสัมพันธ์กันในวิชา สังคมศึกษา แต่จริยศึกษานี้เป็นจุดยอดในสังขวิทยา เป็นสนามรวมทั้งหมดอีกทีหนึ่ง กล่าวคือ จริยศึกษานี้ เป็นที่ฝึกการใช้โยนิโสมนสิการ ให้รู้จักคิดรู้จักพิจารณาและรู้เห็นถูกต้องตามจริงว่า คนจะปฏิบัติต่อวิชาการอื่น ๆ อย่างไร จะเรียนวิชาอื่นอย่างไร จะเอามาบูรณาการในการดำเนินชีวิต ของตนอย่างไร ในการที่จะพัฒนาวัตถุ พัฒนาเทคโนโลยี และพัฒนาสังคมอย่างไรให้เกิดผลดี นี่เป็นเรื่องของจริยศึกษาทั้งหมด ในความหมายที่กว้างขวาง ถ้าเราสามารถเอาวิชาจริยศึกษามาเป็น วิชาบูรณาการ เพื่อให้พัฒนาการของมนุษย์ทั้งหมดทุกด้าน เป็นพัฒนาการที่เป็นไปด้วยดี เกิดประโยชน์ แก่มนุษย์ แก่สังคม และแก่ธรรมชาติทั้งหมดแล้ว มันก็จะเป็นจริยศึกษาที่มีคุณค่ามีความหมายขึ้น นี่ก็เป็นแง่หนึ่ง ที่นึกต่อไปอีกด้านหนึ่งในเมื่อเรายังแก้ปัญหาส่วนรวมไม่ได้ ก็แก้ปัญหาเป็นเรื่อง ๆ ไปก่อน ในขณะที่เรายังอยู่ในระบบของความชำนาญเฉพาะ ยังให้ครูสอนวิชาเฉพาะที่ชำนาญใน สาขาของตน สำหรับวิชาจริยศึกษา ก็ให้ครูจริยศึกษาสอนแบบสนามรวมอย่างที่ว่ามาแล้วเท่าที่ทำได้ ส่วนวิชาอื่น ๆ เราจะต้องให้ครูที่สอนในแต่ละวิชานั้น แม้จะสอนวิชาเฉพาะสาขาที่ตนชำนาญพิเศษ ก็ให้มีจิตสำนึกอยู่เสมอถึงหน้าที่และความสัมพันธ์ของวิชานั้นกับวิชาอื่น ๆ ในระบบว่ามันมีความ

เชื่อมโยงกับวิชาอื่นอย่างไร ในการที่จะสัมฤทธิ์วัตถุประสงค์ของการศึกษา หรือในการที่ว่าวิชานี้จะมีส่วนร่วมช่วยในการพัฒนามนุษย์ ในการพัฒนาสังคมให้มีการอยู่ร่วมกันด้วยดี มนุษย์จะอยู่ในสังคม และในระบบนิเวศวิทยาอย่างไร จึงจะเกิดผลดี วิชาทุกอย่างต้องสอนอย่างมีการประสานกลมกลืน สอดคล้องอย่างนี้ ครูทุกคนที่สอนวิชาเฉพาะจะต้องมีจิตสำนึกในบูรณาการด้วย เพื่อให้วิชาของตน ไปสัมพันธ์กับวิชาอื่น ๆ ตลอดจนสภาพสังคมและนิเวศภาวะที่เป็นจริง ตั้งต้นแต่ถิ่นที่ตนอยู่อาศัย ออกไป

อีกข้อหนึ่งที่จะต้องมองกว้างออกไปก็คือ จะต้องมีการย้ายหน้าที่ของครอบครัวชุมชน (ในชนบทจะต้องเน้นวัดให้มาก) และสื่อมวลชน เป็นต้น ในทางการศึกษาว่า แต่ละหน่วยมีหน้าที่ในการศึกษาด้วย ซึ่งในปัจจุบันนี้ก็มีมีการย้ายอยู่บ้าง แต่อาจจะต้องทำสม่ำเสมอและมากขึ้น ผู้เสนอความเห็นที่ว่า ต่อไปนี้ในโลกที่เจริญไป ถึงยุคที่ 3 ที่เรียกว่า post-industrial หรือยุคหลังอุตสาหกรรม ซึ่งมีพรรณนะแบบบูรณาการแล้ว สังคมจะเปลี่ยนไป แม้แต่โรงเรียน หรือสถาบันการศึกษา ก็จะหมดความเป็นผู้ชำนาญพิเศษในด้านการศึกษากับการศึกษจะถูกโยนกลับไปให้สถาบันครอบครัว นักวิเคราะห์สังคมบางคนมีความเห็นถึงอย่างนี้ อาจจะเป็นความเห็นที่ถูกต้องเป็นจริงก็ได้ แต่จะเป็นจริงหรือไม่จริงก็ตาม ในประเทศไทยคงจะอีกนาน ในสังคมไทยคงจะเป็นจริงได้ยาก เพราะเรายังเจริญในระบบอุตสาหกรรมไปไม่ถึงไหน คือ สังคมที่เราจะพิจารณาเป็นสังคมที่เจริญมาในแนวทางของตัวเอง เขาผ่านยุคเกษตรกรรมมาเป็นยุคอุตสาหกรรม และกำลังผ่านยุคอุตสาหกรรมไปเป็นยุคหลังอุตสาหกรรม แต่ประเทศไทยยังไม่ผ่านสักอย่างเดียว ยิ่งตอนนี้เป็นยุคเกษตรกรรมด้วย ยุคอุตสาหกรรมด้วย และกำลังจะเป็นยุคหลังอุตสาหกรรม ด้วยพร้อมกันไปหมดเลย โดยเป็นยุคไหน ไม่ได้สักยุคหนึ่ง ฉะนั้นในสังคมไทยนี้จะมีสภาพซับซ้อนมาก คนไหนพัฒนาสังคมอย่างนี้ได้คนนั้นเก่งมาก เก่งกว่าพวกที่พัฒนาประเทศอุตสาหกรรม หรือพัฒนาประเทศที่พัฒนาแล้ว ซึ่งมีองค์ประกอบไม่ซับซ้อนเท่าไร ระบบบูรณาการของสังคมไทยนี้ มีพัฒนาการที่ซับซ้อนมาก เพราะฉะนั้น คนที่พัฒนาสังคมไทยทำให้เกิดบูรณาการได้ จึงมีความสามารถเป็นพิเศษ เป็นสิ่งที่ท้าทายความสามารถด้วย ไม่ว่าจะเป็นอย่างไรก็ตามก็เป็นภารกิจของสังคมไทย และเราก็จะพูดถึงบูรณาการในการศึกษาปัจจุบันเท่าที่ทำได้ แม้ว่าจะยังทำไม่ได้ ก็เป็นสิ่งที่ดีควรทำ ถึงจะเป็นเพียงความคิด ก็ปล่อยให้คิดกันก่อน คิดให้ชัดไว้ก็ยิ่งดี ต่อไปอาจมีทางปฏิบัติ และช่วยกันหาทางปฏิบัติว่าจะให้เกิดผลจริงได้อย่างไร

1.10 หลักการสอนพื้นฐานในพุทธปรัชญา

สุนทร ธรรมะ (2541:10) ได้กล่าวไว้ว่าในการศึกษาพุทธปรัชญาสิ่งแรกที่ดีควรจะได้ทำความเข้าใจก่อนก็คือความหมายของคำว่า “ธรรม” ในบรรดาศัพท์วิชาการของพุทธศาสนา ไม่มีคำใดที่จะมีความหมายกว้างเท่ากับคำว่า “ธรรม” คำนี้ในภาษาไทยมาจากศัพท์ ธรรม ในภาษาสันสกฤต

ตรงกับคำว่า ฌม ในภาษาบาลี แปลตามศัพท์ว่า สภาพที่ทรงไว้ รองรับไว้ อย่างหนึ่ง สภาพหรือสิ่งอันบุคคลพึงทรงไว้ อย่างหนึ่ง

นัยแรกหมายความว่า ธรรมชาติของตนเป็นอย่างไร ก็ทรงสภาพนั้นไว้เรื่อยไปและตลอดไป เช่น สังขารทั้งหลายเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และอนัตตาทรงไว้เรื่อยไปความหมายของ “ธรรม” นัยนี้สัมพันธ์กับสิ่งที่เรียกว่า สังขาร

นัยที่สองชี้ไปที่ คุณธรรมหรือความดีอันเป็นสิ่งที่บุคคลควรทรงไว้หรือรักษาไว้ให้มีอยู่เรื่อยไป เช่น ความกตัญญูตถะวาทิ ความซื่อสัตย์ ความสุจริต อันเป็นคุณธรรมที่บุคคลควรรักษาไว้ ความหมายของ “ธรรม” นัยนี้สัมพันธ์กับสิ่งที่เรียกว่าจริยธรรม

ความหมายของคำว่า ธรรม ท่านผู้รู้ในพระพุทธศาสนาได้อธิบายไว้เป็นอนุประการ แต่เมื่อได้สำรวจการใช้คำนี้ในที่ต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกและคำอธิบายของพระอรหันตเจ้าจารย์ในที่ต่าง ๆ แล้ว พอจะสรุปสาระสำคัญได้ความหมายเป็น 4 ประการ คือ

1. หมายถึงสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ “ธรรม” ตามความหมายประการแรกนี้มีความหมายกว้างที่สุดครอบคลุมทุกสิ่งที่มีอยู่ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติหรือสิ่งเหนือธรรมชาติ ตามพระชนของพุทธปรัชญา สิ่งเหนือธรรมชาติได้แก่สิ่งที่ปราศจากการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย ไม่ขึ้นอยู่กัเหตุปัจจัยใด ๆ สิ่งที่มีอยู่เช่นนี้ในพุทธปรัชญาเรียกว่า อสังขตธรรม ซึ่งมีอยู่เพียงสิ่งเดียว คือ นิพพาน ส่วนสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติหรือมีอยู่ตามธรรมชาตินั้นได้แก่ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในสากลจักรวาลซึ่งเกิดขึ้นเป็นไปตามการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย พุทธปรัชญาเรียกสิ่งที่มีสภาพเช่นนี้ว่า สังขตธรรม เช่น ต้นไม้ มนุษย์ สัตว์ โด่ะ แก้ว อัญมณี ดวงจันทร์ ดาวฤกษ์ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นก็มีเหตุทำให้เกิด เมื่อตั้งอยู่ก็มีเหตุทำให้ตั้งอยู่เมื่อเปลี่ยนแปลงก็มีเหตุทำให้เปลี่ยนแปลง เมื่อแตกดับก็มีเหตุทำให้แตกดับหลักฐานเกี่ยวกับความหมายของคำว่า “ธรรม” ตามนัยทั้งสองนี้ได้แก่พระพุทธพจน์ที่ว่า สัพเพ ฌมา อนัตตา-ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา คำว่า ธรรม ในพระพุทธพจน์นี้หมายรวมทั้งสังขตธรรม และอสังขตธรรม

การจัดสังขตธรรมหรือสิ่งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และแตกดับไปตามอำนาจการปรุงแต่งของเหตุปัจจัยว่าเป็นอนัตตานั้น ไม่ค่อยจะมีปัญหามากนัก แต่การจัดอสังขตธรรมคือนิพพานว่าเป็นอนัตตามีปัญหามากอยู่บ้าง มีชาวพุทธบางกลุ่มเข้าใจว่านิพพานเป็นอัตตา และพยายามอธิบายว่านิพพานเป็นนิจจัง เป็นเที่ยง สุขังเป็นสุข และอัตตา เป็นตัวตนที่แท้จริง ซึ่งมีลักษณะตรงข้ามกับลักษณะของสังขตธรรมที่เป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง ทุกขัง เป็นทุกข์ และอนัตตา ปราศจากตัวตนที่เที่ยง โดยยกเอาคำอธิบายของพระอรหันตเจ้าจารย์มายืนยัน แต่หลักฐานในพระไตรปิฎกยืนยันไว้ชัดเจนว่านิพพานซึ่งเป็นอสังขตธรรมเป็นอนัตตา ดังข้อความว่า

อนิจจา สัพพสงขารา ทุกขานตฺตา จ สงขตา

นิพพานญฺเจว ปญฺญตฺติ อนตฺตา อิติ นิจฺจยา

สังขารทั้งหลายทั้งปวงซึ่งเป็นสังขตธรรมเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ส่วนบัญญัติคือพระนิพพานท่านวินิจฉัยว่าเป็นอนัตตา

หลักฐานจากคัมภีร์บวรารแห่งพระวินัยปิฎกดังกล่าวนี้ยืนยันให้เห็นได้ชัดเจนว่า พระนิพพานเป็นอนัตตา พระไตรปิฎกเป็นหลักฐานชั้นต้นแห่งคำสอนในพระพุทธศาสนา ส่วนคัมภีร์อรรถกถาซึ่งพระอรรถกถาจารย์แต่งอธิบายข้อความในพระไตรปิฎกเป็นหลักฐานชั้นรอง ในกรณีที่ข้อความในหลักฐานทั้งสองขัดแย้งกัน ต้องถือเอาหลักฐานในพระไตรปิฎกเป็นหลัก คำอธิบายใดในหลักฐานชั้นรอง หากไม่ตรงกับข้อความในหลักฐานชั้นต้น ต้องถือเอาข้อความในหลักฐานชั้นต้นคือพระไตรปิฎกว่าเป็นหลักคำสอนที่ถูกต้องของพระพุทธศาสนา

คำว่า ธรรม ที่หมายถึง สังขตธรรม หรือสิ่งที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจการปรุงแต่งของเหตุปัจจัยโดยเฉพาะนั้น มีปรากฏอยู่ในคำกล่าวของพระอัสสชิที่กล่าวต่อ อุปติสสปริพาชก (สารีบุตร) ว่า

เย ธมฺมา เหตุปฺปภา ธรรมทั้งหลายเหล่าใดเกิดจากเหตุ
เตสํ เหตุ ตถาคโต พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้น
เตสญฺจ โย นิโรธจ และความดับแห่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้น
เอว วาที มหาสฺมโณ พระมหาสมณะ ทรงสอนอย่างนี้

คำว่า ธรรม ในข้อความดังกล่าวนี้ หมายถึงสังขตธรรมอันได้แก่ทุกสิ่งในธรรมชาติที่เกิดขึ้นเป็นไปด้วยอำนาจการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย การเกิดขึ้นมีอยู่ของสิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาตินี้ พุทธปรัชญาถือว่าเป็นเรื่องของธรรมชาติล้วน ๆ ไม่มีพระเป็นเจ้าหรือเทพเจ้าใด ๆ มาเกี่ยวข้องในฐานะเป็นต้นเหตุหรือเป็นผู้สร้าง จากเจตนาเหตุผลที่คำว่า ธรรม ในข้อความดังกล่าวนี้ หมายถึงสังขตธรรมอย่างเดียวก็เพราะเป็นธรรมที่เกิดจากเหตุ ส่วนอสังขตธรรมเป็นสิ่งที่ไม่ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย

2. หมายถึงกฎธรรมชาติหรือกฎแห่งเหตุและผล ความหมายของคำว่า “ธรรม” ในแง่นี้หมายถึงกฎที่ควบคุมความเป็นไปในธรรมชาติ อันได้แก่ กฎแห่งเหตุและผล กฎนี้ในพุทธปรัชญาเรียกว่า “ธรรมนิยาม” แปลว่า กฎหรือกำหนดแห่งธรรมชาติ พุทธปรัชญาถือว่าทุกสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ ย่อมเกิดขึ้นเป็นไปตามอำนาจของกฎแห่งเหตุปัจจัยหรือกฎแห่งเหตุและผล ไม่มีอะไรที่จะเกิดขึ้นมาลอย ๆ โดยไม่มีเหตุทำให้เกิดขึ้นในธรรมชาติ และกฎธรรมชาติเป็นเพียงสองแง่ของสิ่งเดียวกัน แยกจากกันไม่ได้เพราะมีธรรมชาติ จึงมีกฎธรรมชาติ และเพราะมีกฎธรรมชาติ จึงมีธรรมชาติถ้าสิ่งหนึ่งไม่มี อีกสิ่งหนึ่งก็จะพลอยไม่มีไปด้วย คำว่า ธรรม (สังขตธรรม) ซึ่งหมายถึงสิ่งที่เกิดขึ้น

เป็นไปตามธรรมชาติ ย่อมชี้บ่งถึงความมีอยู่ของกฎธรรมชาติด้วย มีพระพุทธพจน์แสดงถึงกฎธรรมชาติหรือกฎแห่งเหตุและผลไว้ดังนี้

อิมสฺมี สติ อิทํ โหติ	เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี
อิมสฺสุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชติ	เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
อิมสฺสมี อสติ อิทํ น โหติ	เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี
อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺชติ	เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ

กฎธรรมชาติหรือกฎแห่งเหตุและผลดังกล่าวนี้ พุทธปรัชญาเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กฎอิทัปปัจจยตา ตามทรรศนะของพุทธปรัชญา ทุกสิ่งในธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มีชีวิตหรือไม่ มีชีวิตย่อมอยู่ภายใต้กฎนี้

ในศาสนาประเภทเทวนิยมส่วนมากถือว่ากฎธรรมชาติเป็นกฎที่พระเจ้าทรงสร้างขึ้น เพื่อควบคุมสิ่งทั้งปวงที่พระองค์ทรงสร้างให้ดำเนินไปอย่างมีระเบียบ พระเจ้าจึงทรงเป็นผู้ควบคุมกฎธรรมชาติ เนื่องจากเป็นกฎที่อยู่ภายใต้การควบคุมของพระองค์ กฎนี้จึงอาจมีการยกเลิกหรือไม่ให้ดำเนินไปตามกฎสำหรับบางบุคคลหรือบางกรณีตามที่พระองค์ทรงเห็นสมควร แต่ในพุทธปรัชญากฎธรรมชาติเป็นกฎที่มีอยู่ตามธรรมชาติไม่มีใครสร้างหรือกำหนดขึ้นและไม่อยู่ภายใต้อาณัติของใครหรืออะไร จึงไม่มีข้อยกเว้นให้ไม่ต้องดำเนินไปตามกฎสำหรับใครหรือสิ่งใด แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ต้องอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติเช่นเดียวกับสิ่งที่มีอยู่ทั้งปวง พุทธปรัชญาเรียกกฎที่มีอยู่ตามธรรมชาติที่แยกย่อยออกไปว่า นิยามซึ่งมีหลายหมายว่า “กำหนดอันแน่นอน” หรือ “ความเป็นไปอันแน่นอน” ของสิ่งทั้งปวง แบ่งออกเป็น 5 อย่าง เรียกว่า นิยาม 5 คือ

2.1 อุดุนิยาม ได้แก่ กฎหรือกำหนดของธรรมชาติที่เนื่องด้วยอุณหภูมิจึงอากาศหรือฤดูกาลที่เป็นไปทั้งในสภาพแวดล้อมทางกายภาพของมนุษย์และภายในตัวมนุษย์เอง ลักษณะที่แสดงถึงกฎที่เรียกว่าอุดุนิยามก็เช่น การเปลี่ยนแปลงของฤดูกาลที่หมุนเวียนสลับกันไปทุกปี การเปลี่ยนแปลงของเมล็ดพืชโดยแตกหน่อเป็นต้นพืช เมื่ออยู่ในภาวะความชื้น และอุณหภูมิที่เหมาะสม เมื่อกระทบอุณหภูมิต่ำที่สูงขึ้นก็ขยายตัว เมื่ออุณหภูมิต่ำลงก็หดตัว บุคคลบางคนปวดศีรษะและเป็นไข้เมื่อกระทบกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของภูมิอากาศ เมื่อมนุษย์ สัตว์ หรือพืชตาย ส่วนประกอบทางกายภาพที่เป็นวัตถุธาตุย่อมเปื่อยเน่าผุพังไปตามธรรมชาติ ความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายในลักษณะดังกล่าวนี้ล้วนอยู่ในขอบเขตของกฎธรรมชาติที่เรียกว่าอุดุนิยามทั้งสิ้น

2.2 พืชนิยาม ได้แก่ กฎแห่งพืชพันธุ์หรือพันธุ์กรรม เป็นกฎธรรมชาติที่กำหนดลักษณะและความเป็นไปอันแน่นอนของสิ่งมีชีวิตทั้งประเภทพืชและสัตว์ที่วิทยาศาสตร์สาขาชีววิทยาเรียกว่าพันธุกรรม การที่เมล็ดมะม่วงแตกหน่อเจริญเติบโตเป็นมะม่วงและผลิดอกออกผล

เป็นผลมะม่วง ไม่ออกเป็นผลมะละกอหรือมะเขือเทศก็ดี การที่คนมีลูกเป็นคน ลิงมีลูกเป็นลิง แมวมีลูกเป็นแมว เป็นต้นก็ดี ล้วนแต่เป็นไปตามกฎธรรมชาติที่เรียกว่าพีชนิยามทั้งสิ้น

2.3 จิตนิยาม ได้แก่ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความเป็นไปและการทำงานของจิต พุทธปรัชญาถือว่าจิตเป็นสิ่งที่หรือสภาวะธรรมที่มีอยู่จริงในธรรมชาติอย่างหนึ่ง เช่นเดียวกับสสาร หรือวัตถุที่พุทธปรัชญาเรียกว่ารูป เมื่อจิตเป็นสภาวะธรรมที่มีอยู่จริง มันก็มีธรรมชาติของมันในการดำรงอยู่และเป็นไปตามธรรมชาติของพุทธปรัชญา จิตมีธรรมชาติเกิดดับเป็นขณะต่อเนื่องกันไปไม่ขาดสายจิตเป็นใหญ่ในการรับรู้อารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะภายใน 6 คือ ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ในการรับรู้อารมณ์อย่างเต็มที่แต่ละครั้งจิตจะเกิดดับอยู่ในวิถีสี่ 14 ขณะ ถ้าวัดตั้งแต่เริ่มต้นของกระบวนการในการรับรู้ที่จิตอยู่ในภวังค์ 3 ขณะด้วยกันก็เป็น 17 ขณะ แต่ถ้าเป็นการรับรู้ที่มีความใส่ใจน้อย หนึ่งกระบวนการอาจจะมีน้อยกว่า 17 ขณะ ดังกล่าวนี เป็นธรรมชาติเกี่ยวกับความเป็นไปและการทำงานของจิต เมื่อจิตรับรู้แล้วก็ส่งผลให้เกิดความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่ง ในสามอย่าง คือรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ ความรู้สึกทั้งสามอย่างนี้เรียกว่าเวทนา ตัวอย่างเช่น นาย บ. นั่งฟังวิทยุรายงานข่าวผลการสอบเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัย พอได้ทราบว่าตนสอบเข้าได้ตามที่มุ่งหวังก็กระโดดโลดเต้นด้วยความดีใจ ตรงข้ามกับนาย ม. ที่นั่งฟังอยู่ด้วยกัน พอทราบว่าตนสอบเข้ามหาวิทยาลัยไม่ได้ก็ซึมเศร้าเหงาหงอยด้วยความผิดหวัง ความเป็นไปของจิตในลักษณะเกิดดับเป็นขณะติดต่อกันไปไม่ขาดสายก็ดี กระบวนการในการทำหน้าที่รับรู้ผ่านทางอายตนะภายใน 6 เป็นช่วง ๆ มากขณะบ้างน้อยขณะบ้างก็ดี การรับรู้อารมณ์ของจิตทำให้เกิดความรู้สึกสุขทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ ขึ้นในตัวผู้รับรู้ก็จึงปรากฏการณ์เกี่ยวกับจิตทั้งหมดนี้พุทธปรัชญาถือว่าเกิดขึ้นเป็นไปตามกฎธรรมชาติที่เรียกว่า จิตนิยาม

2.4 กรรมนิยาม ได้แก่ กฎแห่งกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับการกระทำของมนุษย์ กฎแห่งกรรมเป็นกฎแห่งเหตุและผล จึงเป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่งแต่เป็นกฎทางศีลธรรมที่ครอบคลุมเฉพาะสิ่งมีชีวิตที่มีจิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งมีชีวิตชั้นสูงเช่นมนุษย์และสัตว์ชั้นสูงที่รู้จักใช้เหตุผล ในการดำรงชีวิต กฎแห่งกรรมมีหลักทั่วไปอยู่ว่า ทำเหตุเช่นไรย่อมได้รับผลเช่นนั้น มีพระพุทธพจน์กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

ยาให้สั วปะเต พิชั	บุคคลหวานพืชเช่นใด
ดาทีสั ลภเต ผลั	ย่อมได้รับผลเช่นนั้น
กถุยาณการี กถุยาณั	ผู้กระทำความดีย่อมได้รับผลดี
ปาปการี จ ปาปกั	ผู้กระทำความชั่วย่อมได้รับผลชั่ว

เนื่องจากกฎแห่งกรรมเป็นกฎธรรมชาติ กฎนี้จึงเป็นกฎที่สาธารณะทั่วไปสำหรับมนุษย์ทุกคน ไม่ใช่เป็นกฎที่ใช้ได้สำหรับผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาเท่านั้นการไม่เชื่อถือหรือไม่มีความรู้ในเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรมไม่ได้เป็นเหตุผลให้กฎแห่งกรรมไม่ทำงานไม่ว่าจะเป็นผู้นับถือศาสนาอะไรเมื่อทำกรรมดีให้เหมาะสมแก่เหตุปัจจัยก็ย่อมได้รับผลดี ทำกรรมชั่วก็ย่อมได้รับผลชั่ว เหมือนการปลูกมะพร้าว ผู้นับถือศาสนาใด ๆ ปลูกก็ย่อมได้รับผลเป็นผลมะพร้าว ฉะนั้นฉะนั้น กฎแห่งความสอดคล้องระหว่างกรรมกับกรรมวิบากพุทธปรัชญาเรียกว่ากรรมนิยาม ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่ง

2.5 ธรรมเนียม ได้แก่ กำหนดของธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติเป็นกฎแห่งเหตุและผล หรือกฎแห่งเหตุปัจจัย พุทธปรัชญาถือว่าทุกสิ่งในสากลจักรวาลที่อยู่ในประเภท สังขตะ ย่อมเกิดขึ้น ตั้งอยู่ เปลี่ยนแปรและเสื่อมสลายแตกดับไปตามกฎที่เรียกว่าธรรมเนียมนี้ นั่นคือเมื่อเกิดขึ้นก็มีเหตุทำให้เกิดเมื่อตั้งอยู่ก็มีเหตุทำให้ตั้งอยู่เมื่อเปลี่ยนแปรก็มีเหตุทำให้เปลี่ยนแปรเมื่อเสื่อมสลายแตกดับก็มีเหตุทำให้เสื่อมสลายแตกดับ ความหมายของธรรมเนียมก็คือความหมายตามข้อ 2 ใหญ่ที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว นิยาม 4 ข้างต้น คือ อุดุนิยาม พันนิยาม จิตตนิยาม และกรรมนิยาม เป็นกฎธรรมชาติเฉพาะเรื่องที่มีความหมายเฉพาะในขอบเขตของตน ทั้ง 4 นิยามรวมอยู่ภายใต้กฎที่เรียกว่าธรรมเนียมอีกทีหนึ่ง

การที่ท่านจัดธรรมเนียมรวมไว้ในนิยาม 5 ก็เพราะธรรมเนียมเป็นกฎรวบยอดที่รวมเอากฎเฉพาะเรื่องอื่น ๆ เข้าไว้ทั้งหมด หากมีแต่เพียง นิยาม 4 ดังกล่าว ก็จะมีแต่กฎย่อยโดยขาดกฎใหญ่ไป กฎย่อยทั้ง 4 นั้น ครอบคลุมเฉพาะธรรมชาติและความเป็นไปของสิ่งที่อยู่ในขอบเขตของตน ธรรมชาติและความเป็นไปของบางสิ่งในสากลจักรวาลที่อธิบายโดยกฎทั้ง 4 นั้น ไม่ได้ ย่อมอยู่ในขอบเขตของกฎใหญ่คือธรรมเนียมตรงนี้อาจจะมีข้อแย้งว่า ถ้ากฎธรรมเนียมครอบคลุมหมดทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว ทำไมท่านจำเป็นต้องมีกฎอีก 4 กฎ มีกฎที่เรียกว่า ธรรมเนียม เพียงกฎเดียวก็พอ คำตอบสำหรับข้อแย้งนี้ก็คือ จริงอยู่กฎธรรมเนียมครอบคลุมสิ่งที่เป็นสังขตะทุกสิ่งในสากลจักรวาลในลักษณะทั่วไป สังขตธรรมทั้งปวงย่อมเกิดขึ้นเป็นไปตามเหตุปัจจัย แต่ไม่ได้หมายความว่าเหตุอย่างหนึ่งจะทำให้อะไรก็ได้ เกิดมีขึ้น เพราะยังมีกฎย่อยของแต่ละประเภทควบคุมอยู่อีกชั้นหนึ่ง เช่น เป็นไปได้ที่จะทำให้มะม่วงต้นหนึ่งออกผลเป็นมะม่วงหลายชนิดโดยวิธีคิดตาหรือทาบกิ่ง แต่เป็นไม่ได้โดยสิ้นเชิงที่จะทำให้มะม่วงออกผลเป็นผลมะพร้าว น้ำหอม ทั้งนี้เพราะมีกฎที่เรียกว่าพีชนิยามกำกับอยู่อีกชั้นหนึ่ง เพราะฉะนั้นแม้จะมีกฎใหญ่ที่เรียกว่าธรรมเนียมอยู่แล้ว กฎย่อยอีก 4 กฎก็ยังจำเป็นต้องมีอยู่ในธรรมชาติ ซึ่งมันก็มีอยู่ของมันอย่างนั้น มนุษย์เป็นเพียงผู้ค้นพบและรับรู้การมีอยู่ของมันเท่านั้น

3. หมายถึง ความดี ความถูกต้อง หรือความชอบธรรม ความหมายของคำว่าธรรม ในประการที่สามนี้ หมายถึงความดีความถูกต้องหรือความชอบธรรม ซึ่งมีความหมายตรงข้ามกับ คำว่า อธรรม ที่แปลว่า ความชั่ว ความไม่ถูกต้อง หรือความไม่ชอบธรรม หลักฐานในเรื่องนี้จะ เห็นได้จากภาษิตของท่านพระธัมมิกเถระที่กล่าวว่า

ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี	ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม
ธมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ	ธรรมอันบุคคลประพฤติดีแล้วย่อมนำสุขมาให้
เอสาณิสฺโส ธมฺเม สุจิณฺเณ	นี่เป็นอันสงฆ์ของธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้ว
น ทุกฺคํ คจฺจุติ ธมฺมจารี	ผู้ประพฤติธรรมย่อมไม่ไปสู่ทุกข์
น หิ ธมฺโม อธมฺโม จ อุโก อุโก สมวิปาकिโน	

สภาพทั้งสอง คือธรรมและอธรรม ข้ามมีวิบาก
ไม่เสมอกัน (ไม่เหมือนกัน)

อธมฺโม นิรยํ เนติ	อธรรมย่อมนำไปสู่นรก
ธมฺโม ปาเปติ สุคฺติ	ธรรมย่อมยังบุคคลผู้ปฏิบัติให้เข้าถึงสุคติ

คำว่า ธรรม ในภาษิตนี้ หมายถึงความดี ความถูกต้อง ความชอบธรรม ที่มีความหมายตรงข้ามกับคำว่า อธรรม ในภาษาไทยเรามีคำว่า ยุติธรรมซึ่งแปลว่า ยุติศัพท์ว่า ธรรมคือความถูกต้อง ความเที่ยงธรรม ความชอบธรรมตรงข้ามกับคำว่า อยุติธรรม ที่แปลว่าธรรมคือความไม่ถูกต้อง ความไม่เที่ยงธรรม ความไม่ชอบธรรม คำว่า ธรรมในเอ. ภาษิตที่ยกมานั้น คือธรรมตามความในประการที่สามนี้

4. หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้าที่รวบรวมไว้ในพระไตรปิฎก

ความหมายของคำว่า ธรรม ในประการที่ 4 นี้ หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งส่วนใหญ่มีอยู่ในพระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก และมีบางส่วนรวมอยู่ในพระวินัยปิฎก ที่เป็นพระพุทธบัญญัติในพระวินัยปิฎก หลักฐานในเรื่องนี้ปรากฏอยู่ในพระพุทธดำรัสก่อนปรินิพพานว่า

โย โว อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญุตโต โส โว มมจฺเจเนน สตุตา

ดูก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยใดที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น จ. เป็นมรดกของเธอทั้งหลายเมื่อเราล่วงลับไปแล้ว

คำว่า ธรรม ที่มาด้วยกันกับคำว่า วินัย ซึ่งกล่าวรวมกันว่า ธรรมวินัย นั้น หมายถึง ธรรมตามความหมายในประการที่ 4 นี้ พระวินัยเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นเพื่อเป็นระเบียบปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ที่อยู่รวมกันเป็นสังฆมและมีวิธีดำเนินชีวิตแตกต่างจากฆราวาสทั่วไป เป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับกาลเทศะและสภาพแวดล้อมทางสังคม ไม่ได้เป็นเรื่องที่มีอยู่ตามธรรมชาติ คำว่า

ธรรม ตามความหมายในประกาศที่ 4 นี้ หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดที่พระองค์ตรัสรู้แล้วนำมาสั่งสอนแก่เวไนยสัตว์ มีความหมายรวมทั้งส่วนที่เป็นสังฆธรรมคือความจริง และจริยธรรมคือหลักปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความจริงสูงสุดอันทำให้ทุกข์ทั้งปวงดับไปโดยสิ้นเชิง

1.11 วิธีปฏิบัติตนให้ถูกต้องทางธรรมะ

คณะกรรมการอำนวยการงานเฉลิมฉลองครบรอบ 100 ปี วันคล้ายวันพระราชสมภพ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (2543:5) ได้เสนอวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องทางธรรมะ คือ ปฏิบัติตนโดยลด ความโลภ ความโกรธ ความหลง ชื่อว่าถูกต้องในทางที่ดีของโลกด้วย ความโลภ โกรธ หลง เป็นอย่างไร ทำไมจึงต้องลด จะกล่าวได้ต่อไปนี้

ความโลภ อยากจะได้ อยากจะเป็น ในทรัพย์สินสิ่งของในตำแหน่งของผู้อื่น หรือที่ไม่ควรจะได้จะเป็นของตน ความโกรธ เคืองแค้น เพราะไม่ได้ดังใจ หรือเพราะอะไร ไม่ถูกใจ ไม่ตรงใจ จนถึงจะต้องให้ได้ในทางร้าย หรือจะต้องตอบโต้ในทางร้ายให้แค้นกัน หรือยิ่งกว่าโมหะ หลงใหล ไม่ใช่ปัญญาพินิจให้รู้เหตุผล จึงหลงตนเอง คือ ไม่รู้จักตนเองตามที่เป็นจริง หลงทาง คือถือเอาทางที่ผิด เดินทางที่ผิด เพราะไม่มีมนสิการ (ใส่ใจพิจารณา) โดยแยกกายโมหะที่มีเพราะไม่ใช่ปัญญามนสิการโดยแยกกายนี้ เป็นมูลฐานให้โลภ ให้โกรธ ดังกล่าวมาแล้วด้วย กล่าวรวมกันว่า ทั้งสามนี้เป็นกิเลส คือ เครื่องเศร้าหมอง เพราะเป็นมูลเหตุก่อเจตนาให้ประกอบกรรมที่เศร้าหมองคือ ทุจริตทางกาย วาจา ใจต่าง ๆ

กิเลสมีกี่ 2 อย่าง คือ จิตกิเลส กิเลสทางใจ ธรรมกิเลส กิเลสทางกรรม ในทางโลกของฆราวาส ลำพังกิเลสทางใจอย่างเดียว ยังไม่เรียกว่าเป็นกิเลส ต่อเมื่อเป็นกิเลสทางกรรม (การกระทำ) จึงจะเรียกกันว่าเป็นกิเลส กิเลสของฆราวาส จึงหมายถึงกิเลสทางใจที่แรงขึ้นจนถึงทำทุจริตต่าง ๆ คือเป็นกิเลสทางกรรมขึ้นแล้ว พระพุทธเจ้าเมื่อตรัสสอนเรื่องกิเลสแก่ภิกษุสงฆ์ก็ตรัสสอนถึงกิเลสทางกรรมเช่นนี้ จะตรัสถึงอกุศลมูล (รากเหง้าของอกุศล) มีความตอนหนึ่งว่า “คนที่โลภโกรธหลงแล้ว ย่อมก่อทุกข์แก่ผู้อื่นด้วยไม่มีสติ” กรรมที่เศร้าหมอง อันหมายถึงทุจริตต่าง ๆ เป็นกิเลสที่ใคร ๆ ก็มองเห็น และพูดกันว่าเป็นกิเลสคือเศร้าหมองจริง ใครไปทำเข้า ก็ก่อให้เกิดความเดือดร้อนและความเสื่อม แม้คนที่ทำทุจริตเอง ก็ต้องชอนตำ และต้องพยายามกลบเกลื่อนแก้ตัวหรือหลบหนี เพราะกลัวว่าผิดไม่ดี และความรู้ที่เียง คอยหลอทรบกววจิตใจตนเองอยู่เสมอ ทำให้ไม่มีสุข เพราะคนที่เกิดมาเป็นมนุษย์โดยทั่วไป ย่อมมีระดับจิตใจสูงพอที่จะสำนึกในความผิดชอบชั่วดีอยู่ตามสมควร เมื่อจิตใจเศร้าหมองไม่ผ่องใส ร่างกายก็เศร้าหมอง หมดสง่าราศี เป็นกิเลสจริงดังนี้ ฉะนั้นวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องไม่ว่าในทางธรรม โดยตรงหรือในทางที่ดีของโลก จึงอยู่ที่ปฏิบัติลดความโลภ ความโกรธ ความหลง มิใช่ปฏิบัติโดยการเพิ่มให้มากขึ้น

อีกคำหนึ่ง คือ ตัณหา มักพูดกันในภาษาไทยว่า กิเลสตัณหา เฉพาะคำว่า ตัณหา แปลกันว่า ความทะยานอยาก ความดิ้นรนใจ เพื่อจะได้สิ่งที่ชอบ จะเป็นตามที่ยาก จะไม่เป็น อย่างที่ไม่ชอบ บางทีก็แปลว่า ความอยากเท่านั้น ฟังดูคล้ายกับความโลภ ทั้งถ้าแปลตัณหาว่า ทะยานอยาก ก็คล้ายจะแรงกว่าความโลภไปอีก แต่การแปลภาษา โดยเฉพาะศัพท์ธรรม เป็นการยากที่จะหาคำให้ตรงความหมายกัน จึงต้องอาศัยอธิบาย ได้อธิบายความหมายของคำว่าโลภ มาแล้ว ส่วนคำว่าตัณหา นี้ หมายความว่าความอยากที่มีเป็นวิสัยของโลก เมื่อเป็นโลกุตระ (เหนือหรือพ้นโลก) จึงจะสิ้นตัณหา พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “โลกอันตัณหาก่อขึ้น” และพระอานนทได้กล่าวไว้ว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ฟังอาศัยตัณหาละตัณหาเสีย” ท่านพระอานนทอธิบายไว้เอง ถือเอาแต่ใจความย่อ ๆ ว่า “คือคิดปรารถนาว่า ท่านผู้มีชื่อนี้ได้บรรลุวิมุตติแล้ว เมื่อไรจะได้บรรลุ บ้าง” ฉะนั้น ในวิสัยโลกทั่วไปจึงยังมีและอาศัยตัณหา เพื่อก่อสร้างความเป็นมา แต่เป็นความอยาก ในทางที่ผิดก็มีโทษ และถ้าแรงจนถึงเป็นโลกที่ทำให้ทำทุจริต ก็เป็นกิเลสที่จะต้องถูกตัดลง ทั้งถ้าเป็นโทษของตัณหาก็จะเดือดร้อนไม่มีสุข เช่น เมื่ออยากได้มาก ๆ ได้เท่าไรไม่พอหรืออยากได้มากไป ก็กระเสือกกระสนให้ทำงานเกินกำลัง ที่แรกแม้ไม่ได้คิดจะทำทุจริต แต่ความอยากใหญ่โตอาจจูงรั้งไปให้ทำได้ จึงจำต้องลดลงอีกเหมือนกัน ให้อยู่ในระดับที่พอดี ลดลงได้ จึงจะเป็นไทแก่ใจของตนเองและมีสุข

วิธีที่จะลดความโลภโกรธหลง คือ หัดใช้ปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้ที่รู้ชัด ด้วยการใส่ใจพิจารณาโดยแยกคาย คือโดยเหตุผลที่ไม่อยู่ในอำนาจของความโลภ โกรธ หลง ปัญญาที่จะหัดใช้พิจารณาให้รู้ดังนี้ ทุก ๆ คน ย่อมมีอยู่เป็นพื้นน้อยหรือมาก แต่ถึงจะมีน้อยก็สูงกว่าสัตว์ดิรัจฉาน สัตว์ดิรัจฉานบางพวกน่าจะมีความรู้อยู่บ้าง ดังแสดงจากกิจของแมวในขณะที่ลักปลา มีอาการซ่อนเจตนา เช่น ทำเดินเมียงเข้าไป หรือหมอบอยู่เฉย ๆ เหมือนไม่เอาใจใส่ ได้ทำก็คาบปลาวิ่งหนีไปโดยเร็ว กิริยาที่แสดงออกของแมวดังนี้ แสดงว่าแมวรู้ว่าปลาเป็นสิ่งที่เจ้าของหวง และการที่ทำนั้นเป็นความผิด จึงต้องรีบหนี เมื่อแมวยังรู้ว่าผิด โลกคนจึงไม่รู้ว่าผิด คนย่อมรู้ได้ดีกว่าแน่นอน แต่คนที่ทำชั่วทำผิด มักไม่ใช้ความรู้หรือไม่ใช้ปัญญาพิจารณาให้เกิดความรู้ ไปใช้ความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ถูกความโลภ โกรธ หลง เป็นนายใช้ให้ทำ ส่วนความรู้ไม่ได้ใช้น่าจะเป็นเพราะมีกำลังอ่อนกว่าดังเช่นตัวอย่างว่า ใจหนึ่งคิดจะทำทุจริต อีกใจหนึ่งคิดว่าเป็นความชั่วความผิด ไม่อยากทำ แต่ใจที่คิดจะทำแย้งว่า มัวกลัวผิดก็จนอยู่อย่างนี้แหละ ทำดีไม่เห็นจะพอใช้สักที ถ้าใจที่คิดอยากร้ายรวยทางทุจริต (โลภ) แรงกว่า ก็เป็นฝ่ายชนะ ผลก็คือทำทุจริต ถ้าใจที่รู้ผิดชอบแรงกว่าก็ชนะ ผลก็คือไม่ทำทุจริต ฉะนั้น วิธีปฏิบัติที่ถูกต้องก็คือ ปฏิบัติเสริมกำลังให้แก่ความรู้ในความดีความชั่ว ด้วยการเพิ่มพูนความรู้นี้ โดยหมั่นใส่ใจพิจารณาให้แยกคายให้ชัดด้วยเหตุผลที่เป็นเสรีจากความโลภ โกรธ หลง กับด้วยการเพิ่มกำลังสมทบด้วยคุณสมบัติเหล่านี้

คือ ความเคารพเชื่อฟังกฎหมาย ศาสนา คตินิยม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม ความพากเพียร พยายาม ความมีสติ ความตั้งใจมั่นคงแน่วแน่ กำลังผสมเหล่านี้ประกอบกันเข้ากับความรู้ดังกล่าว ก็รวมเป็นกำลังใจฝ่ายธรรมะ คือฝ่ายดี จะเอาชนะฝ่ายกิเลสได้ เครื่องช่วยเข้าให้อยากทำทุจริตก็จะ ยั่วไม่สำเร็จ เพราะมีกำลังใจ ฝ่ายธรรมะแข็งแรงกว่าต่อต้านไว้ได้ คนที่ติดสุรา หรือติดยาเสพติด ให้โทษ อาจเลิกได้ด้วยกำลังใจที่เด็ดเดี่ยว ฉะนั้นหากมีกำลังใจฝ่ายธรรมะ โฉนจะลดความโลภ โกรธ หลงไม่ได้ กำลังใจดังกล่าวนี้มีความรู้ที่แท้และเป็นข้อสำคัญ จึงกล่าวไว้ข้างต้นว่า ให้หัดใช้ ปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้ที่รู้ตัว

ความรู้ที่ได้จากปัญญา คือ ความรู้ในสัจจะ (ความจริง) สัจจะมีซับซ้อนกันอยู่หลาย ชั้นหลายอย่าง กล่าวคือ

โลกสัจจะ สัจจะของโลก เช่น คน สัตว์ วิญญาณ ต้นไม้ ภูเขา เพราะในโลกมีสิ่ง เหล่านี้อยู่จริง จึงเป็นสัจจะของโลกแต่ละอย่าง

สมมุติสัจจะ สัจจะโดยสมมุติ คำว่า สมมุติ แปลว่า รู้พร้อมกัน รู้ด้วยกัน แต่มีใช้กันอยู่ 2 คำ คือ สมมุติ (มีสระอุ) กับ สมมติ (ไม่มีสระอุ) ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2493 ใช้ในความหมายอย่างเดียวกันว่า “สมมต สมมติ สมมุติ ก. ตกลงกันว่า ยินยอมกันว่า สัน. ต่างว่า” ในดิกชันนารี บาติ ของ ที. ดับบลิว. ริส เดวิดส์ ให้คำแปลต่างกันว่า สมมติ สงบ พักผ่อน ส่วนสมมุติ ตกลง อนุมัติ เป็นต้น กล่าวเฉพาะในความหมายว่า รู้พร้อมกัน รู้ด้วยกันหรือตกลง อนุมัติ ดังกล่าว ในสัจจะข้อนี้ ในตำราศัพท์อภิธานปฎิปปีกาสูจิ ใ้ว่า เสมมุติ (เหมือนกับดิกชันนารีของ ริส เดวิดส์) แต่ในตำราภาษาบาลีบางเล่มและในพระไอยการปกครองบ้านเขมร พ.ศ.2471 ใช้สมมติ (ไม่มีสระอุ) เป็นพื้น ดูในตำราศัพท์สันสกฤตเทียบ ในดิกชันนารีของ วมัน ชีวราม อัปเต ใช้รูปเดียวว่า สัมต สัมติ อีกฉบับหนึ่ง ใ้ว่า สมมติ (ไม่มีสระอุ) บัระมวลเข้าแล้วน่าจะใช้ได้ทั้ง 2 รูป คือ สมมุติสัจจะ สมมติสัจจะ

สัจจะโดย สมมุติ ก. โดยตกลง ยินยอม อนุมัติกัน เช่น ชื่อของคน ชื่อของสัตว์ ชื่อ ของต้นไม้ ภูเขา เป็นต้น ซึ่งตั้งขึ้นเรียกรู้กัน โดยตกลงยินยอมพร้อมกันว่าใช้ชื่อนี้ เช่น ต้นมะม่วง ต้นทุเรียน ชื่อวัตถุที่คนนำมา ไม่ เป็นต้น มาปรุงแต่งประกอบเข้า เช่น โต๊ะ เก้าอี้ เป็นสมมุติสัจจะ แม้ภาษาที่พูดต่าง ๆ เช่น ภาษาไทย จีน แยก ฝรั่งเศส เป็นสมมุติสัจจะเช่นเดียวกัน เพราะตั้งคำขึ้น สำหรับพูดเขียนที่รับ อกใช้พร้อม ๆ กัน ในชนชาติที่พูดภาษาเดียวกัน สมมุติดังกล่าว เป็นสัจจะขึ้น เพราะตกลงยินยอมพร้อมกัน เช่น เมื่อตั้งชื่อให้แก่ต้นไม้ชนิดหนึ่งว่าต้นมะม่วง ต้นไม้นั้นก็เป็นมะม่วงขึ้นจริง ใคร ๆ พากันเรียกว่ามะม่วง ถ้าเรียกเป็นอย่างอื่นก็ผิด ไม่มีใครรู้รับรอง ทั้งอาจ เป็นพูดเท็จอีกด้วย เช่น เมื่อเดินผ่านต้นมะม่วงมา ถูกถามว่า ได้เดินผ่านต้นมะม่วงมาหรือเปล่า

ตอบทั้งรู้ว่าไม่ได้เดินผ่านมา ก็เป็นเหตุทั้ง เพราะความจริงได้เดินผ่านมา ทุกอย่างที่มีสมมุติขึ้นแล้ว ก็กลายเป็นสัจจะขึ้นโดยสมมุติดังนี้

ปรมาตตสัจจะ สัจจะโดยปรมาตต คือ เต็มขาด คำว่าปรมาตต ประกอบขึ้นจาก ปรมา อย่างยิ่ง สูงสุด+อตต เนื้อความ ประโยชน์ ผล ความดี แปลรวมกันว่า เนื้อความอย่างยิ่ง ประโยชน์อย่างยิ่ง เป็นต้น เมื่อใช้กับสัจจะหมายถึงสัจจะโดยเนื้อความละเอียดอย่างยิ่ง คือ โดยเต็มขาด มิใช่โดยโลกบัญญัติ หรือสมมุติ เช่น คน สัตว์ดิรัจฉาน ต้นไม้ ภูเขา ที่เป็นโลกสัจจะ หรือคนชื่อนั้นชื่อนี้ มีบรรดาศักดิ์ อย่างนั้นอย่างนี้ ที่เป็นสมมุติสัจจะ แต่เมื่อว่าโดยปรมาตตสัจจะแล้ว ก็ไม่มีคน ไม่มีสัตว์ดิรัจฉาน ไม่มีภูเขา ต้นไม้ ไม่มีนาย ข. นาง จ. มีแต่ขั้น ทยตนะ ธาตุหรือมีแต่อริยสัจจะ 4 คือ ทุกข์ เหตุ เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังมีคาถาแสดงปรมาตตสัจจะ บทหนึ่ง แปลความว่า “ทุกข์มีอยู่แต่ใคร ๆ ผู้ถึงทุกข์ไม่มี การทำมีอยู่ แต่ผู้ทำไม่มี ความดับมีอยู่ แต่บุคคลผู้ดับไม่มี ทางมีอยู่ แต่บุคคลผู้ไปไม่มี” การอธิบายทางปรมาตต ก็อธิบายไปตามแนวธรรมล้วน ๆ ไม่พูดถึงสัตว์ บุคคล เช่นว่า เมื่อส่วนต่าง ๆ อันเรียกว่า “ธาตุ” มาประกอบปรุงแต่งกันขึ้น เรียกว่า “สังขาร” ตามที่เรียกกันต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วในโลกสัจจะ สมมุติสัจจะ ระยะเวลาที่ก่อเกิดขึ้นเป็นชาติ (ความเกิด) ต่อไปเป็นชรา (ความแก่) ในที่สุดก็แตกแยกออกจากกัน เป็นมรณะ (ความตาย) เมื่อยังมี เหตุธาตุทั้งหลายก็มาประกอบปรุงแต่งกันอีก จนกว่าจะสิ้นเหตุจึงจะหยุดประกอบปรุงแต่งเป็นอะไร ๆ อีกต่อไป

สัจจะมีซับซ้อนกันหลายชั้นหลายอย่างดังนี้ ถ้านำไปพูดกันผิดที่ผิดทาง ก็สับสนไม่เข้าใจ ชีวิตที่ยังดำเนินอยู่ในโลก ต้องอาศัยสัจจะทั้งหมดจึงอยู่ได้ จะมีเพียงปรมาตตสัจจะอย่างเดียว หาได้ไม่ เหมือนอย่างต้นไม้เป็น ถ้ามีแต่แก่นที่อยู่ไม่ได้ ต้องมีทั้งเปลือก กระพี้ กิ่ง ใบ เป็นต้น แม้พระพุทธศาสนาก็แสดงธรรม เหมือนอย่างต้นไม้ที่มีพร้อมทุกอย่าง คือประกอบด้วยสัจจะทุกอย่าง เช่น วินัย และศีลธรรมเบื้องต้น เป็นไปทางโลกสัจจะ สมมุติสัจจะ ธรรมชั้นสูงจึงหนักไปทางปรมาตตสัจจะ จนจึงเป็นปรมาตตล้วน และปรมาตตล้วนนั้น เป็นไปในการปฏิบัติทางกาย จิตใจแท้ ๆ แต่สำหรับเป็นข้อปฏิบัติทางกาย (แม้ของพระอรหันต์) ก็เป็นไปตามควรแก่โลกสัจจะ สมมุติสัจจะ เช่น ศีล หรือวินัย ดังกล่าวแล้ว

มนุษย์ที่เกิดมา มีปัญญาที่ทำให้รู้จักคิดอ่าน จึงใช้ปัญญาปรับปรุงตนเองให้เจริญขึ้น พ้นจากเป็นสัตว์ป่า คนป่ามาเป็นคนบ้าน คนเมือง มีความเจริญ เห็นประโยชน์ของการอยู่ด้วยกัน อย่างมีระเบียบ ด้วยความสงบสุขจึงได้ตั้งคตินิยม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่เห็นกันยินยอมกันว่า ดีงามขึ้น จนถึงตั้งเป็นกฎหมายบังคับ และตั้งศาสนาขึ้น สำหรับเป็นทางปฏิบัติทางกายวาจาใจ ทั้งเพื่อเป็นที่พึ่งยึดเหนี่ยวของใจ ด้วยความประสงค์ที่ประมวลเข้ามาได้ว่า เพื่อเว้นการที่ควรเว้น ประพฤติการที่ควรประพฤติ จะได้ควบคุมกันอยู่อย่างมีระเบียบและมีความสุขสงบ สิ่งทั้งปวงที่

ตั้งขึ้นนี้ โดยมากตั้งขึ้นตามโลกสังขะ สมมุติสังขะจึงนับเป็นสังขะเหล่านี้ด้วย ถ้าไม่มีปรมัตตสังขะ คือเหตุผลที่แท้จริงเป็นมูลฐานอยู่บ้าง ตั้งกันขึ้นแล้วก็เลิกกันไปคราวหนึ่ง ๆ บางอย่างก็เลิกเร็ว เช่น ความนิยมที่เรียกว่าสมัยนิยม แม้ศาสนาหรือศีลธรรมในศาสนาก็เช่นเดียวกัน ถ้ามีมูลฐานจาก ปรมัตตสังขะด้วย ก็ตั้งอยู่ยั่งยืน ถ้าแสดงคำสอนเป็นปรมัตตสังขะโดยแท้ ก็จักตั้งอยู่ได้ตลอดไป

ศาสนาหรือศีลธรรมในศาสนา กฎหมาย ตลอดถึงคตินิยม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดี เป็นสิ่งที่จำเป็นต้องมีในหมู่ชนที่เจริญ เพื่อความอยู่ด้วยกันอย่างมีระเบียบเรียบร้อยและมีความสุข ว่าเฉพาะทางศีลธรรม แม้ในหมู่โจรก็ต้องมีศีลธรรมในหมู่โจรด้วยกัน คือ ไม่ลักขโมย ไม่หักหลัง กันเอง เป็นต้น คนที่ใช้ความโลภ โกรธ หลง ไม่มีศีลธรรมแก่คนอื่น แต่ก็ต้องมีศีลธรรมแก่ตนเอง และผู้ที่ตนรัก เช่น เบียดเบียน ด้รอนผู้อื่น รวบรวมทรัพย์อำนาจมา ก็เพื่อบำรุงตนและผู้ที่ตนรัก ไม่มีที่ที่จะคิดเบียดเบียนด้รอนตนและผู้ที่ตนรักเลย และคนที่ชั่วร้ายจะดำรงชีวิตมีความสุขอยู่ได้ ก็เพราะไม่มีผู้ร้ายอื่นมาทำร้าย เชื่อว่าอยู่ได้ด้วยศีลธรรมของคนอื่น ถึงตนเองจะไม่มีศีลธรรม ฉะนั้น ถ้าคิดสักหน่อยเดียวเท่านั้น ก็จะเห็นว่าศีลธรรมเป็นสิ่งจำเป็น ต้องมีอยู่เป็นเครื่องบำรุงรักษาโลกให้ ดำรงอยู่ได้ การหักใช้ความคิดตามเหตุผลที่ไม่ขึ้นอยู่ในอำนาจของ โลก โกรธ หลง เป็นทางเพิ่มพูน ความรู้ในสังขะ และเมื่อหักคิดไปจนถึงปรมัตตสังขะ เพียงถึง แก่ ตัว ที่ทุก ๆ คนต้องประสบ พุคสัน ๆ คือคิดถึงความตายกันบ้าง ก็จะเป็นวิธีลดความโลภ โกรธ หลง ได้มาก และถ้ายังได้คิดให้ รู้ซึ่งถึงความดี ความชั่ว ถึงประโยชน์ของศีลธรรม ของศาสนา ก็จะทำให้ประพฤตินอยู่ในศีลธรรม ให้ประกอบประโยชน์คุณงามความดีเพื่อตน และเพื่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ดังนี้ ก็จะเป็น การใช้ชีวิตให้เป็นประโยชน์ได้มาก เชื่อว่าถ้า การปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามทางธรรมะ พระพุทธเจ้า ได้ตรัสพระธรรมบทไว้คาถาหนึ่ง แปลความว่า “ชีวิตเพียงวันเดียวของผู้ที่มีปัญญาเพ่งพินิจ ประเสริฐกว่าผู้ที่ทรมานปัญญา มีจิตใจไม่มั่นคง จึงจะมีชีวิตอยู่ดังร้อยปี”

1.12 แนวการสอนของพระพุทธเจ้า

คณะกรรมการอำนวยการงานเฉลิมฉลองครบรอบ 100 ปี วันคล้ายวันพระราชสมภพ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (2543:19) ได้อธิบายว่าเมื่อก่อนพุทธศักราช 80 ปี ได้มีมหาบุรุษ ท่านหนึ่งเกิดขึ้นมาในโลก เป็นโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ และพระนางสิริมหามายา แห่งกรุง กบิลพัสดุ์ สักกชนบท ซึ่งบัดนี้อยู่ในเขตประเทศเนปาล มีพระนามว่า “สิทธัตถะ” ต่อมาอีก 35 ปี พระสิทธัตถะได้ตรัสธรรม ได้พระนามตามความตรัสรู้ ว่า “พุทธะ” ซึ่งไทยเราเรียกว่า “พระพุทธเจ้า” พระองค์ได้ทรงประกาศพระธรรมที่ได้ตรัสรู้แก่ประชาชน จึงเกิดพระพุทธศาสนา (คำสั่งสอนของ พระพุทธะ) และบริษัท 4 คือ ภิกษุ (สามเณร) ภิกษุณี (สามเณรี) อุบาสก อุบาสิกา ขึ้นในโลกจำเดิม แต่บัดนั้น บัดนี้ ในเมืองไทยมีแต่ภิกษุ (สามเณร) อุบาสก อุบาสิกา ภิกษุณีนั้นคือชายผู้ถือบวช ปฏิบัติพระ วินัยของภิกษุ สามเณรนั้นคือชายผู้มีอายุยังไม่ครบ 20 ปี หรือแม้อายุเกิน 20 ปี แล้วเข้ามาถือบวช

ปฏิบัติสิกขาของสามเณร อุบาสก อุบาสิกา นั่นคือ คฤหัสถ์ชายหญิงผู้นับถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะ (ที่พึ่ง) และปฏิบัติอยู่ในศีลสำหรับคฤหัสถ์ บัณฑิตมีคำเรียกชายหญิงทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ผู้ประกาศตนถึง พระพุทธเจ้า พร้อมทั้งพระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะว่า “พุทธมามกะ” “พุทธมามิกะ” แปลว่า “ผู้นับถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นพระของตน” พระพุทธเจ้าได้แผ่ออกจากประเทศถิ่นที่เกิดไปใน ประเทศต่าง ๆ ในโลก

หลักเคารพสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ พระรัตนตรัย (รัตนะ 3) ได้แก่พระพุทธเจ้า คือ พระผู้ตรัสรู้พระธรรม แล้วทรงประกาศสั่งสอนตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น พระธรรม คือ สัจธรรม (ธรรม คือความจริง) ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และได้ทรงประกาศสั่งสอนเป็นพระศาสดาขึ้น พระสงฆ์ คือ หมู่ชนผู้ได้ฟังคำสั่งสอน ได้ปฏิบัติและได้รู้ตามพระพุทธเจ้า บางพวกออกบวชตาม ได้ช่วยนำพระพุทธศาสนาและสืบต่อวงศ์การบวชมาจนถึงปัจจุบันนี้

ทุกคนผู้เข้ามานับถือพระพุทธศาสนา จะเป็นคฤหัสถ์ก็ตาม จะเสียสละบวชก็ตาม ต้องทำ กิจเบื้องต้น คือ ปฏิญาณตนถึงพระรัตนตรัยนี้เป็นสรณะ คือ ที่พึ่ง หรือดังที่เรียกว่า นับถือเป็นพระของตน เทียบกับทางสกุล คือ นับถือพระพุทธเจ้าเป็นพระบิดา ผู้ให้กำเนิดชีวิตในทางจิตใจของตน พุทธศาสนิกชนย่อมสัมพันธ์กับผู้นับถือศาสนาอื่นได้ และย่อมแสดงความเคารพสิ่งเคารพในศาสนา อื่นได้ตามมรรยาทที่เหมาะสม เช่นเดียวกับแสดงความเคารพบิดา มารดาหรือผู้ใหญ่ของคนอื่นได้ แต่ก็ยังมีบิดาของตน ฉะนั้น จึงไม่ขาดจากความเป็นพุทธศาสนิกชน ตลอดเวลาที่ยังนับถือ พระรัตนตรัยเป็นของตน เช่นเดียวกับเมื่อยังไม่ตัดบิดาของตน ไปรับบิดาของเขามาเป็นบิดาก็ยังเป็นบุตรธิดาของบิดาตนอยู่ หรือเมื่อยังไปแปลงสัญชาติเป็นอื่น ก็ยังเป็นไทยอยู่นั่นเอง ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงไม่คับแคบ ผู้นับถือย่อมสัมพันธ์กับชาวโลก ต่างชาติต่างศาสนาได้สะดวก ทั้งไม่ สอนให้ลบหลู่ใคร ตรงกันข้ามกลับให้เคารพต่อผู้ควรเคารพทั้งปวง และไม่ซ่อนเร้นหวงกันธรรม ไว้โดยเฉพาะใครจะมาศึกษาปฏิบัติก็ให้ทั้งนั้น โดยไม่ต้องมานับถือก่อนทั้งนี้เพราะแสดงธรรมที่ เปิดทางให้พิสูจน์ได้ว่าเห็นสัจจะ (ความจริง) ที่เป็นประโยชน์สุขแก่การดำรงชีวิตในปัจจุบัน สัจ ธรรมที่เป็นหลักใหญ่ในพระพุทธศาสนา คือ อริยสัจ 4

อริยสัจ แปลว่า “สัจจะของผู้ประเสริฐ (หรือผู้เจริญ)” “สัจจะที่ผู้ประเสริฐพึงรู้” “สัจจะที่ทำให้เป็นผู้ประเสริฐ” หรือแปลรวบรัดว่า “สัจจะอย่างประเสริฐ” พึงทำความเข้าใจไว้ ก่อนว่า มิใช่สัจจะตามชอบใจของโลก หรือของตนเอง แต่เป็นสัจจะทางปัญญาโดยตรง อริยสัจมี 4 คือ

1. ทุกข์ ได้แก่ความเกิด ความแก่ ความตาย ซึ่งมีเป็นธรรมดาของชีวิต และความโศก ความระทม ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ ซึ่งมีแก่จิตใจและร่างกายเป็นครั้งคราว ความประจวบกับสิ่งที่ไม่รักไม่ชอบ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักที่ชอบ ความปรารถนาไม่สมหวัง

กล่าวโดยย่อก็คือ กายและใจนี้เองที่เป็นทุกข์ต่าง ๆ จะพูดว่าชีวิตนี้เป็นทุกข์ต่าง ๆ ดังกล่าวก็ได้

2. สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากของจิตใจ คือ ดิ้นรนทะยานอยากเพื่อที่จะได้สิ่งปรารถนาอยากได้ ดิ้นรนทะยานอยากเพื่อจะเป็นอะไรต่าง ๆ ดิ้นรนทะยานอยากที่จะไม่เป็นในภาวะที่ไม่ชอบต่าง ๆ

3. นิโรธ ความดับทุกข์ ได้แก่ ดับตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากดังกล่าว

4. มรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ ทางมีองค์ 8 คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ เพียรพยายามชอบ สติชอบ ตั้งใจชอบ

ได้มีบางคนเข้าใจว่า พระพุทธศาสนา Mong ในแง่ร้าย เพราะแสดงให้เห็นทุกข์ และสอนสูงเกินกว่าที่คนทั่วไปจะรับได้ เพราะสอนให้ดับความดิ้นรนทะยานอยากเสียหมด ซึ่งจะเข้าไปได้ยาก เห็นว่าต้องมีผู้เข้าใจดังนี้ จึงต้องข้อมความเข้าใจไว้ก่อนที่จะแจวเรือแจวออกไป พระพุทธศาสนามีได้มองในแง่ร้ายหรือแง่ดีทั้งสองแต่อย่างเดียว แต่มองในแง่บวกที่จะ คือความจริง ซึ่งต้องใช้ปัญญาและจิตใจที่บริสุทธิ์ ประกอบกันพิจารณา ตามประวัติพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้ามิได้ทรงแสดงอริยสัจแก่ใครง่าย ๆ แต่ได้ทรงอบรมด้วยธรรมข้ออื่นก่อนผู้ใด มีจิตใจบริสุทธิ์พอที่จะรับเข้าใจได้แล้ว จึงทรงแสดงอริยสัจธรรมข้ออื่นที่ทรงอบรมก่อนอยู่เสมอสำหรับคฤหัสถ์นั้น คือ ทรงพรรณนาทาน พรรณนาศีล พรรณนาผลของทาน ศีลที่เรียกว่า อมรรค (หมายถึงความสุขสมบูรณ์ต่าง ๆ ที่เกิดจากทาน ศีล แม้ในชีวิตนี้) พรรณนาโทษของกาม (สิ่งที่ผูกใจให้รักใคร่ปรารถนา) และอานิสงส์ คือ ผลดีของการที่ปราศใจออกจากกามได้ เปรียบด้วยระดับการศึกษาปัจจุบัน ก็เหมือนอย่างทรงแสดงอริยสัจแก่นักศึกษาชั้นมหาวิทยาลัย ส่วนนักเรียนที่ต่ำลงมาก็ทรงแสดงธรรมข้ออื่นตามสมควรแก่ระดับ พระพุทธเจ้าจะไม่ทรงแสดงธรรมที่สูงกว่าระดับของผู้ฟัง ซึ่งจะไม่เกิดประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย แต่ผู้ที่มุ่งศึกษาแสวงหาความรู้ เรายังปฏิบัติไม่ได้ ก็ยังเป็นทางเจริญความรู้ในสัจจะที่ตอบได้ตามเหตุผล และอาจพิจารณาเพื่อลงมาปฏิบัติทั้งที่ยังมีตัณหา คือความอยากดังกล่าวอยู่นั้นแหละ ทางพิจารณานี้จะมีประโยชน์ที่จะกล่าวเป็นแนวคิดดังนี้

1. ทุก ๆ คนปรารถนาสุข ไม่ต้องการทุกข์ แต่ทำไมคนเรายังต้องเป็นทุกข์ และไม่สามารถจะแก้ทุกข์ของตนเองได้ บางที่ยิ่งแก้ก็ยิ่งเป็นทุกข์มาก ทั้งนี้ ก็เพราะไม่รู้เหตุผลตามเป็นจริงว่า อะไรเป็นเหตุของทุกข์ อะไรเป็นเหตุของสุข ถ้าได้รู้แล้วก็จะแก้ได้ คือ ละเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ทำเหตุทำให้เกิดสุข อุปสรรคที่สำคัญอันหนึ่งก็คือใจของตนเอง เพราะคนเราตามใจตนเองมากไป จึงต้องเกิดเดือดร้อน

2. ที่พูดกันว่าตามใจตนเองนั้น โดยที่แท้ก็คือตามใจตัณหา คือความอยากของใจ ในชั้นโลก ๆ นี้ ยังไม่ต้องดับความอยากให้หมด เพราะยังต้องอาศัยความอยากเพื่อสร้างโลก หรือสร้างตนเองให้เจริญต่อไป แต่ก็ต้องมีการควบคุมความอยากให้อยู่ในขอบเขตที่สมควร และ

จะต้องรู้จักอ้อม รู้จักพอในสิ่งที่ควรอ้อมควรพอ คับคั่นหาได้เพียงเท่านี้ ก็พอครองชีวิตอยู่เป็นสุขในโลก ผู้ก่อไฟเผาตนเองและเผาโลกอยู่ทุกกาลสมัยก็คือ ผู้ที่ไม่ควบคุมคั่นหาของใจให้อยู่ในขอบเขต ถ้าคนเรามีความอยากจะได้วิชาที่ตั้งใจพากเพียรเรียน มีความอยากจะได้ทรัพย์ ยศ ก็ตั้งใจเพียรทำงานให้ดี ตามกำลังตามทางที่สมควร ดังนี้แล้วก็ได้ใช้ได้ แปลว่า ปฏิบัติมรรคมืองค์ ๘ ในทางโลกและก็อยู่ในทางธรรมด้วย

3. แต่คนเราต้องการมีการพักผ่อน ร่างกายก็ต้องมีการพัก ต้องให้หลับ ซึ่งเป็นการพักทางร่างกาย จิตใจก็ต้องมีเวลาที่ปล่อยให้อว่าง ถ้าจิตใจยังมุ่งคิดอะไรอยู่ไม่ปล่อยความคิดนั้นแล้ว ก็หลับไม่ลง ผู้ที่ต้องการมีความสุขสนุกสนานจากรูปเสียงทั้งหลาย เช่น ชอบฟังดนตรีที่ไพเราะ หากจะถูกเกณฑ์ให้ต้องฟังอยู่นานเกินไป เสียงดนตรีที่ไพเราะที่ตั้งจ่อหูอยู่นานเกินไปนั้น จะทำให้เกิดความทุกข์อย่างยิ่ง จะต้องการหนีไปให้พ้น ต้องการกลับไปอยู่กับสภาวะที่ปราศจากเสียง คือความสงบ จิตใจของคนเราต้องการความสงบดังนี้อยู่ทุกวัน วันหนึ่งเป็นเวลาไม่นานนัก นี่คือการสงบใจ กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือความสงบ ความคั่นรันทะยานอยากของใจ ซึ่งเป็นความดับทุกข์ ฉะนั้น ถ้าทำความเข้าใจให้ดีว่า ความดับทุกข์ก็คือความสงบ ซึ่งเป็นอาการใจที่ทุก ๆ คนต้องการอยู่ทุกวัน ก็จะค่อยเข้าใจในข้อนี้โรจน์ขึ้น

4. ควรคิดต่อไปว่าใจที่ไม่สงบนั้น ก็เพราะเกิดจากคั่นรันทะยานขึ้น และกับบัญชาให้ทำ พูด คิด ไปตามใจที่คั่นรันทะยานนั้นเมื่อปฏิบัติตามใจไปแล้วก็อาจสงบลงได้ แต่การที่ปฏิบัติไปแล้วนั้น บางทีช่วงเวลาประเดี๋ยวเดียวก็ให้เกิดทุกข์โทษอย่างมหันต์ บางทีเป็นมลทินโทษที่ทำให้เสียใจไปช้านาน คนเช่นนี้ควรทราบวาทานเรียกว่า “ทาสของคั่นหา” ฉะนั้น จะมีวิธีทำอย่างไรที่จะไม่แพ้คั่นหา หรือจะเป็นนายของคั่นหาในใจของตนเองได้ วิธีดังกล่าวนี้ก็คือ มรรคมืองค์ 8 ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่

1. สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ คือ เห็นอริยสัจ ๔ หรือเห็นเหตุผลตามเป็นจริงแม้โดยประการที่ผ่อนพิจารณาถึงดังกล่าวมาโดยลำดับ
2. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ คือ ดำริ หรือคิดออกจากสิ่งที่ผูกพันให้เป็นทุกข์ ดำริในทางไม่พยายาทำทุกข์ ดำริในทางไม่เบียดเบียน
3. สัมมาวาจา วาจาชอบ แสดงในทางเว้น คือ เว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด ให้แตกร้ายกัน เว้นจากพูดคำหยาบคาย เว้นจากพูดเพ้อเจ้อไม่เป็นประโยชน์
4. สัมมากัมมันตะ การงานชอบ แสดงในทางเว้น คือ เว้นจากการฆ่า การทรมาน เว้นจากการลัก เว้นจากการประพฤติดิฉินทางกาม
5. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ คือ เว้นจากมิจฉาอาชีวะ (อาชีพผิด) สำเร็จชีวิตด้วยอาชีพที่ชอบ

6. สัมมาวายามะ เพียรพยายามชอบ คือ เพียรระวังบาปที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้น เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วมิให้เสื่อม แต่ให้เจริญยิ่งขึ้น

7. สัมมาสติ ระลึกรชอบ คือ ระลึกไปในที่ตั้งของสติที่ดีทั้งหลาย เช่น ในสติปัฏฐาน ๔ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม

8. สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ คือ ทำใจให้เป็นสมาธิ (ตั้งมั่นแน่วแน่) ในเรื่องที่ตั้งใจจะทำในทางที่ชอบ

มรรคมงคล 8 นี้ เป็นทางเดียว แต่มีองค์ประกอบเป็น 8 และย่อลงได้ใน จิกขา (ข้อที่พึงศึกษาปฏิบัติ) คือ

ศีลสิกขา สิกขาคือศีล ได้แก่ วาจาชอบ การงานชอบ อาชีวะชอบ พุทฺธโดยทั่วไป จะพูดจะทำอะไรก็ให้ถูกชอบ อย่าให้ผิด จะประกอบอาชีพอะไรก็เช่นเดียวกัน แม้ยังไม่มีอาชีพ เช่น เป็นนักเรียนต้องอาศัยท่านผู้ใหญ่อุปการะ ก็ให้ใช้ทรัพย์สินที่ท่านให้มาตาม ส่วนที่ควรใช้ ไม่ใช่อย่างสุรุ่ยสุร่ายเหลวแหลก ศึกษาควบคุมตนเองให้ห่างเหินจากความคิดที่จะประพฤติดน ที่จะเลี้ยงตนเลี้ยงเพื่อนไปในทางที่ผิดที่ไม่สมควร

จิตตสิกขา สิกขาคือจิต ได้แก่ เพียรพยายามชอบ ระลึกรชอบ ตั้งใจชอบ พุทฺธโดยทั่วไป เรื่องจิตของตนเป็นเรื่องสำคัญ ต้องพยายามศึกษาฝึกฝน เพราะอย่างฝึกได้โดยไม่ยากด้วย แต่ขอให้เริ่ม เช่น เริ่มฝึกตั้งความเพียร ฝึกให้ระลึกจดจำ และระลึกถึงเรื่องที่เป็นประโยชน์ และให้ตั้งใจแน่วแน่ สิกขาข้อนี้ใช้ในการเรียนได้เป็นอย่างดี เพราะการเรียนจะต้องมีความเพียร ความระลึก ความตั้งใจ

ปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญา ได้แก่ เห็นชอบ ดำริชอบ พุทฺธโดยทั่วไป มนุษย์เจริญขึ้น ก็ด้วยปัญญาที่พิจารณาและลงความเห็นในทางที่ถูกที่ชอบ ดำริชอบ ก็คือพิจารณาโดยชอบ เห็นชอบ ก็คือลงความเห็นที่ถูกด้วย นักเรียนผู้ศึกษาวิชาการต่าง ๆ ก็มุ่งให้ได้ปัญญาลำหรับที่จะพินิจพิจารณาและลงความเห็นโดยความถูกชอบตามหลักแห่งเหตุผลตามเป็นจริง และโดยเฉพาะควรอบรมปัญญาในไตรลักษณ์และปฏิบัติพรหมวิหาร 4

ไตรลักษณ์ หมายถึงลักษณะที่ทั่วไปแก่สังขารทั้งปวง คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

อนิจจัง ไม่เที่ยง คือไม่ดำรงอยู่เป็นนิตย์นิรันดร์ เพราะเมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องดับในที่สุด ทุก ๆ สิ่งจึงมีเกิดขึ้นมาแล้ว ก็กลับไม่มี เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ชั่วคราวเท่านั้น

ทุกขัง ทนอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องเปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ เหมือนอย่างถูกบีบคั้นให้ทรุดโทรมเก่าแก่ไปอยู่เรื่อย ๆ ทุก ๆ คนผู้เป็นเจ้าของสิ่งเช่นนี้ ก็ต้องทนทุกข์เดือดร้อน ไม่สบายไปด้วย เช่น ไม่สบายเพราะร่างกายป่วยเจ็บ

อนัตตา ไม่ใช่อัตตา คือ ไม่ใช่ตัวตน อนัตตานี้ขออธิบายเป็นลำดับขั้นสามขั้นดังต่อไปนี้

1. ไม่ยึดมั่นกับตนเกินไป เพราะถ้ายึดมั่นกับตนเกินไปก็ทำให้เป็นคนเห็นแก่ตนฝ่ายเดียว หรือทำให้หลงตน ลืมตน มีอคติ คือลำเอียงเข้ากับตน ทำให้ไม่รู้จักตนตามเป็นจริง เช่น คิดว่าตนเป็นฝ่ายถูก ตนต้องได้สิ่งนั้น สิ่งนี้ ด้วยความยึดมั่นตนเองเกินไป แต่ตามที่เป็นจริงหาได้เป็นเช่นนั้นไม่

2. บังคับให้สิ่งต่าง ๆ รวมทั้งร่างกายและจิตใจไม่ให้เปลี่ยนแปลงตามความต้องการไม่ได้ เช่น บังคับให้เป็นหนุ่มสาวสวยงามอยู่เสมอไม่ได้ บังคับให้ภาวะของจิตใจเข้มขึ้นว่องไวอยู่เสมอไม่ได้

3. สำหรับผู้ที่ได้ปฏิบัติไปได้จนถึงขั้นสูงสุด เห็นสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งร่างกายและจิตใจเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนทั้งสิ้นแล้ว ตัวตนจะไม่มี ตามพระพุทธานุชาตที่แปลว่า “ตนย่อมไม่มีแก่ตน” แต่ก็ยังมีผู้ซึ่งไม่ยึดมั่นอะไรในโลก ผู้รู้นี้เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็สามารถปฏิบัติสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นไปตามสมควรแก่สถานที่และสิ่งแวดล้อม โดยเที่ยงตรงล้วน ๆ (ไม่มีกิเลสเจือปน)

พรหมวิหาร 4 คือ ธรรมสำหรับเป็นที่อาศัยอยู่ของจิตใจที่ดี มี 4 ข้อ ดังต่อไปนี้

1. เมตตา ความรักที่จะให้เป็นสุข ตรงกันข้ามกับความเกลียดที่จะให้เป็นทุกข์ เมตตาเป็นเครื่องปลูกอริยาศัย เอื้ออารี ทำให้มีความหนักแน่นในอารมณ์ ไม่ร้อนวู่วาม เป็นเหตุให้เกิดความรู้สึกเป็นมิตร ไม่เป็นศัตรู ไม่เบียดเบียนใคร แม้สัตว์เล็กเพียงไหน ให้เคื้อคร้อนทรมานด้วยความเกลียด โกรธ หรือสนุกก็ตาม

2. กรุณา ความสงสารจะช่วยให้พ้นทุกข์ ตรงกันข้ามกับความเบียดเบียน เป็นเครื่องปลูกอริยาศัยแผ่แผ่เจือจาน ช่วยผู้ที่ประสบทุกข์ยากต่าง ๆ กรุณานี้เป็นพระคุณสำคัญข้อหนึ่งของพระพุทธเจ้า เป็นพระคุณสำคัญข้อหนึ่งของพระมหากษัตริย์ และเป็นคุณข้อสำคัญของท่านผู้มีคุณทั้งหลาย มีมรรดาบิดา เป็นต้น

3. มุทิตา ความพลอยยินดีในความได้ดีของผู้อื่น ตรงกันข้ามกับความริษยาในความดีของเขา เป็นเครื่องปลูกอริยาศัยส่งเสริมความดี ความสุข ความเจริญ ของกันและกัน

4. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง ในเวลาที่ควรวางใจดั่งนั้น เช่น ในเวลาที่ผู้อื่นถึงความวิบัติ วางใจเป็นกลาง ไม่ดีใจว่าศัตรูถึงความวิบัติ ไม่เสียใจว่าคนที่รักถึงความวิบัติ ด้วยพิจารณาในทางกรรมว่าทุก ๆ คนมีกรรมเป็นของตน ต้องเป็นทายาทรับผลของกรรมที่ตนได้ทำไว้เอง ความเพ่งเล็งถึงกรรมเป็นสำคัญดั่งนี้ จนวางใจลงในกรรมได้ ย่อมเป็นเหตุถอนความเพ่งเล็งบุคคลเป็นสำคัญ นี่แหละเรียกว่า อุเบกขา เป็นเหตุปลูกอริยาศัยให้เพ่งเล็งถึงความผิดถูกชั่วดีเป็นข้อสำคัญ ทำให้เป็นคนมีใจยุติธรรมในเรื่องทั่ว ๆ ไปด้วย

ธรรม 4 ข้อนี้ ควรอบรมให้มีในจิตใจด้วยวิธีคิดแผ่ใจประกอบด้วยเมตตา เป็นต้น ออกไปในบุคคลและในสัตว์ทั้งหลาย โดยเจาะจง และโดยไม่เจาะจงคือทั่วไป เมื่อหัดคิดอยู่บ่อยๆ จิตใจก็จะอยู่กับธรรมเหล่านี้บ่อยเข้าแทนความเกลียด โกรธ เป็นต้น ที่ตรงกันข้าม จนถึงเป็น อหิงสาด้วยนั้น ก็จะมีความสุขมาก

นิพพานเป็นบรมสุข ได้มีภาษิตกล่าวไว้ แปลว่า “นิพพานเป็นบรมสุข คือสุขอย่างยิ่ง” นิพพาน คือความละตัณหา ในทางโลกและทางธรรมทั้งหมด ปฏิบัติโดยไม่มีตัณหาทั้งหมด คือการ ปฏิบัติถึงนิพพาน

ได้มีผู้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า “ธรรม” (ตลอดถึง) “นิพพาน” ที่ว่า “เป็นสันติวิสุทธิ โอบอ้อมบุคคลเห็นเอง” นั้นอย่างไรได้มีพระพุทธเจ้าดำรัสตอบ โดยความว่าอย่างนี้ คือ ผู้ที่มีจิตถูกราคะ โทสะ โมหะ ครอบงำเสียแล้ว ย่อมเกิดเจตนาความคิดเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง ผู้บ้าง ฝั่งแจ้งฝ่ายบ้าง ต้องได้รับทุกข์โทมนัสแม้ทางใจ เมื่อเกิดเจตนาขึ้นดังนั้นก็ทำให้ประพฤติดุริย ทุจริต ทวาร คือ กาย วาจา ใจ และคนเช่นนั้นย่อมไม่รู้ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้งสองตามเป็นจริง แต่ว่าเมื่อละความชอบ ความชัง ความหลงเสียได้ ไม่มีเจตนาความคิดที่จะเบียดเบียนตนและผู้อื่น ทั้งสองฝ่าย ไม่ประพฤติดุริย ทุจริต ทวาร รู้ประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้งสองตาม เป็นจริง ไม่ต้องเป็นทุกข์โทมนัสแม้ด้วยใจ “ธรรม (ตลอดถึง) นิพพาน” ที่ว่า “เห็นเอง” คือเห็น อย่างนี้ ตามที่ตรัสอธิบายนี้ เห็นธรรมก็คือ เห็นภาวะหรือสภาพแห่งจิตใจของตนเอง ทั้งในทางไม่ดี ทั้งในทางดี จิตใจเป็นอย่างไร ก็ให้รู้อย่างนั้นตามเป็นจริง ดังนี้ เรียกว่าเห็นธรรม ถ้ามีคำถามว่า จะได้ประโยชน์อย่างไรก็ตอบได้ว่า ได้ความแจ่มทางใจ คือ จิตใจที่ร้อนรุ่มด้วยความโลภ โกรธ หลง นั้น เพราะมุ่งออกไปข้างนอก หากได้นำใจกลับเข้ามาดูใจเองแล้ว สิ่งที่ร้อนจะสงบเอง และให้ สังเกตจับตัวความสงบนั้นให้ได้จับไว้ให้อยู่ เห็นความสงบดังนี้ คือเห็นนิพพาน วิธีเห็นธรรม เห็นนิพพาน ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบายไว้ จึงเป็นวิธีธรรมคาที่คนธรรมดาทั่วๆ ไปปฏิบัติได้ ตั้งแต่ขั้นธรรมดาดำๆ ตลอดถึงขั้นสูงสุด

อริยสัจ ไตรลักษณ์ และนิพพาน “เป็นสัจธรรม” ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ และได้ ทรงแสดงสั่งสอน (ดังแสดงในปฐมเทศนาและในธรรมนิยาม) เรียกได้ว่าเป็น “ธรรมสัจจะ” สัจจะ ทางธรรมเป็นวิสัยที่เข้าถึงได้ด้วยปัญญาอันเป็นทางพ้นทุกข์ในพระพุทธศาสนา แต่ทางพระพุทธศาสนา ก็ได้แสดงธรรมในอีกหลักหนึ่งคู่กันไป คือ ตาม “โลกสัจจะ” สัจจะทางโลก คือแสดงในทางมีตน มีของตน เพราะโดยสัจจะทางธรรมที่เคียดชังย่อมเป็นอนัตตา แต่โดยสัจจะทางโลกย่อมมีอัตตา ดังที่ตรัสว่า “ตนแลเป็นที่พึ่งของตน” ในเรื่องนี้ได้ตรัสไว้ว่า “เพราะประกอบเครื่องรถเข้า เสียงว่า รถย่อมมีฉันใด เพราะฉันท์ทั้งหลายมีอยู่ สัตว์ก็ย่อมมีฉันนั้น” ธรรมในส่วนโลกสัจจะ เช่น ธรรม ที่เกี่ยวแก่การปฏิบัติในสังคมมนุษย์ เช่น ทิศาหก แม้สืลกับวินัยบัญญัติทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน

ฉะนั้น แม้จะปฏิบัติอยู่เพื่อความพ้นทุกข์ทางจิตใจตามหลักธรรมสัจจะ ส่วนทางกายและทางสังคม ก็ต้องปฏิบัติอยู่ในธรรมตามโลกสัจจะ ยกตัวอย่างเช่น บัดนี้ตนอยู่ในภาวะอันใด เช่น เป็นบุตรธิดา เป็นนักเรียน เป็นต้น ก็พึงปฏิบัติธรรมตามควรแก่ภาวะของตน และควรพยายามศึกษานำธรรมมาใช้ปฏิบัติ แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นประจำวัน พยายามให้มีธรรมในภาคปฏิบัติขึ้นทุกวัน ๆ ในการเรียน ในการทำงาน และในการอื่น ๆ เห็นว่า ผู้ปฏิบัติดังนี้จะเห็นว่า ธรรมมีประโยชน์อย่างยิ่งแก่ชีวิต อย่างแท้จริง

2. แนวคิดเกี่ยวกับสื่อมัลติมีเดีย

สื่อมัลติมีเดียที่นำมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้มีหลายส่วนด้วยกันคือ ความหมายของสื่อมัลติมีเดีย รูปแบบการนำเสนอบทเรียนคอมพิวเตอร์มัลติมีเดีย ส่วนประกอบของบทเรียนคอมพิวเตอร์มัลติมีเดีย ความสำคัญของการศึกษา ประโยชน์ของสื่อมัลติมีเดีย การหาประสิทธิภาพของสื่อ ดังนี้

2.1 ความหมายของสื่อมัลติมีเดีย

ปัจจุบันคนไทยเริ่มเล็งเห็นความสำคัญของความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีซึ่งกำลังมีบทบาทมากขึ้น โดยเฉพาะอิทธิพลต่อการศึกษารวมของไทย ซึ่งไทยควรจะมีการจัดทำสื่อเพื่อเตรียมบุคลากรทางการศึกษา คือ ครูและผู้บริหารการศึกษาให้ก้าวไปพร้อมกับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีตระหนักถึงการเชื่อมโยงระหว่างเทคโนโลยีมัลติมีเดียกับการศึกษา และบทบาทของครูกับนักเรียน เพื่อที่จะนำเทคโนโลยีมาใช้อย่างคุ้มค่าและเกิด ประโยชน์สูงสุด เมื่อกล่าวถึงมัลติมีเดีย จะเป็นสิ่งที่กว้างมาก เนื่องจากว่ามัลติมีเดียเกิดจากการ นำภาพ เสียง ภาพนิ่ง ภาพเคลื่อนไหว วิดีโอมาผสมผสานเข้าด้วยกัน แต่เนื่องจากว่าปัจจุบันนี้สื่อมัลติมีเดียกำลังเข้ามามีบทบาทกับชีวิตของคนเราเป็นอย่างมาก ดังนั้นถ้าหากได้ยินใครกล่าวถึงมัลติมีเดียคนทั่วไปมักจะนึกถึงคอมพิวเตอร์เพียงอย่างเดียว ซึ่งจริง ๆ แล้วเป็นความเข้าใจผิด แต่ก็ได้นักการศึกษาหลาย ๆ ท่านได้ให้ความหมายของมัลติมีเดียไว้ดังนี้

อิสระ วัฒนวิฑกุล (อ้างถึงใน ร่างแผนแม่บทมัลติมีเดียเพื่อการศึกษากรมการศึกษา
นอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ:1-3) ให้ความหมายของคำว่า “มัลติมีเดีย” หรือ “สื่อประสม” ไว้ใน 2 ลักษณะ คือ

1. ใช้ในความหมายตามคำแปล หมายถึง สื่อที่เกิดจากการแสดงผลของข้อความ ภาพและเสียงพร้อมๆ กัน ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง โดยใช้อุปกรณ์ต่างๆ ได้แก่ โทรศัพท์ ภาพยนตร์ ทีวี ไลน์ ประกอบเสียง หรือการใช้วัสดุอุปกรณ์ต่างๆ ในการสาธิตหรือการสอนหรือ

หมายถึง การใช้สื่อมากกว่า 1 สื่อ ร่วมกันนำเสนอข้อมูลข่าวสาร โดยมีจุดมุ่งหมายให้ผู้รับสื่อสามารถรับข้อมูลข่าวสารได้มากกว่า 1 ช่องทาง และหลากหลายรูปแบบ

2. ใช้ในความหมายปัจจุบัน หมายถึง การใช้คอมพิวเตอร์เพื่อนำเอาข้อความภาพและเสียงในรูปแบบต่างๆ ซึ่งถูกบันทึกไว้ในรูปข้อมูล มาแสดงผลแปลงกลับเป็นข้อความภาพและเสียงทางจอภาพและลำโพงผสมผสานกัน รวมทั้งควบคุมการแสดงผลของสื่อเหล่านั้นโดยโปรแกรม (Program) สั่งงานคอมพิวเตอร์

อย่างไรก็ตาม ความหมายของมัลติมีเดียในยุคนี้ ไม่ได้จำกัดแต่เพียงเรื่องของภาพและเสียงบนเครื่องคอมพิวเตอร์ที่ใช้กันแต่ลำพัง แต่ยังหมายถึง ระบบอินเทอร์เน็ตซึ่งพัฒนาขึ้นจากการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ประสานเข้ากับเทคโนโลยีเครือข่ายโทรคมนาคม เกิดเป็นระบบที่มีลักษณะเฉพาะและมีศักยภาพสูงระบบหนึ่ง

จึงพอสรุปได้ว่าในสังคมโลกปัจจุบัน เทคโนโลยีสารสนเทศได้เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาประเทศอย่างสูง และเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญในการพัฒนาคุณภาพของประเทศทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ เทคโนโลยีสารสนเทศได้สร้างให้โลกนี้ “ไร้พรมแดน” อันสามารถส่งผลกระทบทั้งด้านบวกและลบต่อสังคม สำหรับในส่วนของการศึกษานั้นเทคโนโลยีสารสนเทศจะเป็นเครื่องมือในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่มีประสิทธิภาพสูง หากมีการนำไปใช้อย่างเหมาะสม จึงเห็นได้ชัดในทศวรรษนี้ว่าประเทศต่างๆ ได้หันมาให้ความสนใจกับการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการศึกษามากขึ้น โดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขันบนเวทีโลก

โดยทั่วไปเทคโนโลยีสารสนเทศประกอบด้วย เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ เทคโนโลยีโทรคมนาคมและการกระจายเสียง (Broadcasting) ซึ่งนับวันจะรวมเป็นเนื้อเดียวกัน (Converge) จนแยกไม่ออก หรือกล่าวโดยอีกนัยหนึ่งก็คือ การใช้พลังคอมพิวเตอร์และเครื่องมืออิเล็กทรอนิกส์อื่นๆ ผสมผสานเข้ากับเทคโนโลยีเครือข่ายนี้เอง ในเชิงกายภาพแล้ว เทคโนโลยีสารสนเทศประกอบด้วยส่วนสำคัญ 4 ส่วน คือ ฮาร์ดแวร์ (Hardware) ซอฟต์แวร์ (Software) ฐานข้อมูล (Database) และบุคลากร (Peopleware) ในส่วนของซอฟต์แวร์นั้น มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าเครื่องมืออิเล็กทรอนิกส์ใดๆ เลย เพราะเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เทคโนโลยีสามารถตอบสนองวัตถุประสงค์ของผู้ใช้งานได้ ซอฟต์แวร์ดังกล่าวนี้มักมีรูปแบบหลากหลายและมีความเป็นสื่อประสม หรือที่เรียกกันติดปากว่า มัลติมีเดีย (Multimedia) นั่นเอง

ทวีศักดิ์ กาญจนสุวรรณ (2546:42) ได้กล่าวว่ามัลติมีเดีย หมายถึง การนำองค์ประกอบของสื่อชนิดต่าง ๆ มาผสมผสานเข้าด้วยกัน ซึ่งประกอบด้วย ตัวอักษร ภาพนิ่ง ภาพเคลื่อนไหว เสียง วิดีโอ โดยผ่านกระบวนการทางระบบคอมพิวเตอร์

เจฟฟี่คอร์ท (1995:199) อธิบายว่ามัลติมีเดีย คือ ระบบสื่อสารข้อมูลข่าวสารหลายชนิด โดยผ่านสื่อทางคอมพิวเตอร์ ซึ่งประกอบด้วย ข้อความ ฐานข้อมูล ตัวเลข กราฟิก ภาพเสียง และวีดิทัศน์

เวกแฮม (1993:96) ให้ความหมายว่ามัลติมีเดีย คือ การใช้คอมพิวเตอร์สื่อความหมาย โดยการผสมผสานสื่อหลายชนิด เช่น ข้อความ กราฟ ภาพศิลป์ (Graphic Art) เสียง ภาพเคลื่อนไหว (Animation) และวีดิทัศน์ เป็นต้น ถ้าผู้ใช้สามารถควบคุมสื่อเหล่านี้ให้แสดงออกมาตามต้องการได้ ระบบนี้จะเรียกว่า มัลติมีเดียปฏิสัมพันธ์ (Interactive Multimedia)

จากการศึกษาแนวคิดของนักการศึกษาหลายท่านพอสรุปได้ว่า มัลติมีเดีย คือ สื่อหลายแบบ เป็นเทคโนโลยีที่ช่วยให้คอมพิวเตอร์ สามารถผสมผสานกันระหว่าง ข้อความ ข้อมูล ตัวเลข ภาพนิ่ง ภาพเคลื่อนไหว และเสียง ไปด้วยกัน ตลอดจน การนำเอาระบบโต้ตอบกับผู้ใช้ (Interactive) มาผสมผสานเข้าด้วยกัน และมัลติมีเดีย คือ โปรแกรมซอฟต์แวร์ที่อาศัยคอมพิวเตอร์ เป็นสื่อในการนำเสนอโปรแกรมประยุกต์ซึ่งรวมถึงการนำเสนอข้อความสีสัน ภาพกราฟิก (Graphic images) ภาพเคลื่อนไหว (Animation) เสียง (Sound) และภาพเคลื่อนไหววีดิทัศน์ (Full motion Video)

2.2 รูปแบบการนำเสนอของบทเรียนคอมพิวเตอร์มัลติมีเดีย

ในการออกแบบคอมพิวเตอร์มัลติมีเดีย ต้องพิจารณาว่าควรมีการนำเสนอรูปแบบใด มีการจัดภาพ ตัวอักษร เสียง อย่างไร เพื่อสอดคล้องกับ วัตถุประสงค์ของบทเรียนคอมพิวเตอร์มัลติมีเดียเป็นอีกสิ่งหนึ่ง จะทำให้ผู้ใช้สนใจได้แก่การเรียนรู้ที่ดีและมีประสิทธิภาพ ซึ่งกรีน (Green.1993, อ้างถึงในชัยยุทธ พิกมมงคล. 2545 13-14) ได้นำเสนอรูปแบบการนำเสนอรายชื่อของสื่อไว้ 5 วิธี ดังนี้

1. รูปแบบเส้นตรง (Linear Progression) มีลักษณะคล้ายกับหนังสือที่มีโครงสร้างแบบเส้นตรง โดยเริ่มนำเสนอเนื้อหาจากหน้าแรกแสดงต่อไปเรื่อย ๆ ถ้าผู้เรียนไม่เข้าใจก็สามารถเปิดย้อนกลับไปดูได้อีก

2. รูปแบบอิสระ (Free, Hyper Jumping) รูปแบบมีระบบโครงสร้างการเชื่อมโยงจากเรื่องหนึ่งไปยังอีกเรื่องหนึ่งได้ โดยไม่ต้องเรียงตามลำดับ ผู้สร้างจะต้องแจ้งให้ผู้เรียนเกิดความมั่นใจในการเรียนเขาเรียน ในส่วนนี้ควรนำเสนอด้วยข้อความสั้น ๆ กระชับเป็นทางการและไม่ควรใช้เทคนิคพิเศษอย่างใด แต่ถ้าบทเรียนใช้เทคนิคพิเศษเพื่อให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม เช่น การใช้เมาส์ (Mouse) ได้ตอบบทเรียนควรจะต้องมีตัวอย่างการใช้เมาส์ เพื่อฝึกฝนให้ผู้เรียนคุ้นเคยก่อนใช้งานจริง ในส่วนนี้จะแจ้งวัตถุประสงค์ทั่วไปของบทเรียนเพิ่มเติมด้วยก็ได้ ถ้าผู้ออกแบบบทเรียนเห็นมีความจำเป็นจะต้องให้ทราบ และมีประโยชน์ต่อการเรียนรู้

3. รูปวงกลม (Circular Path) มีรูปแบบลักษณะการนำเสนอโดยมีโครงสร้างการนำเสนอแบบเส้นตรงหลาย ๆ จุดมารวมกัน โดยมีการเชื่อมต่อกันด้วยเมฆกลาง เมื่อเรียนเนื้อหาใดเสร็จแล้วก็จะกลับมาสู่เมนูส่วนกลาง เมื่อเรียนเนื้อหาเสร็จแล้วก็กลับมาสู่เมนูกลางใหม่

4. รูปแบบฐานข้อมูล (Database) มีการนำเสนอแบบฐานข้อมูล คือ มีการเพิ่มดัชนี (Index) เพื่อเพิ่มความสามารถในการค้นหา

5. รูปแบบผสม (Compound Document) มีรูปแบบในการนำเสนอที่ผสมผสานในรูปแบบที่กล่าวมา ผู้ผลิตต้องมีความชำนาญในการสร้าง และบรรจุข้อมูลด้วยสื่อต่าง ๆ เป็นอย่างดี ดังนั้นรูปแบบการนำเสนอของบทเรียนคอมพิวเตอร์มัลติมีเดียเป็นเทคนิค และวิธีการสื่อความหมายให้กับผู้เรียนเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์การเรียนรู้

2.3 ส่วนประกอบของบทเรียนคอมพิวเตอร์มัลติมีเดีย

จิรวรรณ สุวรรณเนตร (2543:21-26) ได้แยกส่วนประกอบของบทเรียนคอมพิวเตอร์มัลติมีเดียไว้ดังนี้

1. บทนำเรื่อง (Title)

เป็นบทนำเรื่องประกอบด้วยภาพนำเสนอ ชื่อเรื่อง และเทคนิคต่าง ๆ ประกอบด้วยส่วนนี้เป็นส่วนแรกของบทเรียนที่จะต้องสร้างความสนใจ และกระตุ้นให้ผู้เรียนอยากจะเรียนตามหลักการของกาเย่ (Gagne) ขั้นนี้จะใช้เทคนิคต่าง ๆ ทั้งภาพเคลื่อนไหว สี สัน และเสียงผสมผสานกันเพื่อเร่งเร้าปลุกความสนใจให้ผู้เรียนเกิดความอยากเรียน ด้วยการนำเสนอสื่อต่าง ๆ ในเวลาสั้น ๆ กระชับ ตรงจุดและตามด้วยข้อหั่วข้อเรื่องของบทเรียน ซึ่งจะค้างภาพดังกล่าวไว้บนจอจนกระทั่งผู้เรียนกดแป้นใด ๆ เพื่อสร้างคั่นเลขให้กับผู้เรียนในการมีส่วนร่วมในบทเรียนเป็นการเริ่มต้น

2. คำชี้แจงบทเรียน (Instruction)

ส่วนนี้เป็นลำดับที่ 2 ของบทเรียนเป็นส่วนที่จำเป็นจะต้องแจ้งให้ผู้เรียนรับรู้ เช่น วิธีการใช้บทเรียน การตอบคำถาม การใช้แป้นพิมพ์ การใช้ตัวเลข การใช้ตัวอักษร การเก็บรักษาบทเรียน และอื่น ๆ ตามที่ผู้ออกแบบบทเรียนเห็นว่าจำเป็นจะต้องแจ้งให้ผู้เรียนเกิดความมั่นใจการใช้บทเรียนในส่วนนี้ควรเสนอด้วยข้อความสั้น ๆ กระชับเป็นทางการและไม่ควรใช้เทคนิคพิเศษอย่างใด แต่ถ้าบทเรียนใช้เทคนิคพิเศษเพื่อให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม เช่น การใช้เมาส์โต้ตอบบทเรียน จะต้องต้องมีตัวอย่างการใช้เมาส์ เพื่อฝึกฝนให้ผู้เรียนคุ้นเคยก่อนใช้งานจริงในส่วนนี้จะแจ้งวัตถุประสงค์ทั่วไปของบทเรียนเพิ่มเติมด้วยก็ได้ ถ้าผู้ออกแบบบทเรียนเห็นมีความจำเป็นจะต้องให้ทราบ และมีประโยชน์ต่อการเรียนรู้

นอกจากคำชี้แจงต่าง ๆ แล้วในส่วนนี้ยังระบุความรู้พื้นฐานที่จำเป็น (Prerequisites) เพื่อเป็นการชี้แจงให้ผู้เรียนทราบถึงความรู้ต่าง ๆ ที่จะต้องนำมาใช้เรียน นอกจากจะเป็นการชี้แจง

อย่างต่อเนื่องของบทเรียนที่ผู้เรียนเคยศึกษามาแล้ว จะเป็นการยุติความสนใจของผู้เรียนบางคนที่ไม่ใช่กลุ่มเป้าหมายของบทเรียนแต่ละบทเรียนโดยมีความรู้พื้นฐานไม่พอ

3. รายการให้เลือก (Main Menu)

รายการให้เลือกลักษณะที่แสดงหัวเรื่องย่อย ๆ ทั้งหมดที่มีในบทเรียนเพื่อให้ผู้เรียนเลือกเรียนตามลำดับก่อนหลังหรือ ตามความสามารถของตนเองในส่วนนี้จะประกอบด้วยเฟรมข้อความเพียงเฟรมเดียว โดยมีรายการให้เลือกในวิธีการต่าง ๆ เช่น กดตัวเลข กดตัวอักษรเลื่อนแถบแสงหรือวิธีการอื่น ๆ ในกรณีบทเรียนมีเพียงหัวเรื่องเดียวไม่มีหัวเรื่องย่อยอาจจะไม่ต้องมีรายการให้เลือกก็ได้

4. วัตถุประสงค์ของบทเรียน (Objectives)

เป็นวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรมที่กำหนดไว้ เพื่อให้ผู้เรียนได้บรรลุถึงความคาดหวังของบทเรียน หรืองานที่ผู้เรียนจะสามารถปฏิบัติได้เมื่อสิ้นสุดบทเรียนตามหลักการศึกษาวัดวัตถุประสงค์ถือว่ามีความสำคัญมาก ส่วนจะมีจำนวนข้อเท่าใดนั้นขึ้นอยู่กับความยาวของเนื้อหา นักการศึกษาบางท่านได้ระบุความยาวของเนื้อหาจะเป็นตัวกำหนดวัตถุประสงค์ โดยระบุไว้ว่าแต่ละเรื่องย่อยเนื้อหาจะยาวไม่เกิน 1 ชั่วโมง อย่างไรก็ตามไม่มีเกณฑ์ตายตัวที่กำหนดลงไปเช่นนั้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขอบข่ายของเนื้อหาได้ออกแบบไว้ในขั้นตอนที่ 1 การนำเสนอวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรมในส่วนนี้จะนำเสนอครั้งละข้อ ๆ หรือนำเสนอครั้งเดียวครบทุกข้อก็ได้ แต่ไม่ควรเสียเวลาในขั้นตอนนี้มาก

5. แบบทดสอบก่อนเรียน (Pre test)

วัตถุประสงค์ของการทดสอบก่อนเรียนบทเรียนคือ การประเมินความรู้ความสามารถของผู้เรียนในขั้นตอนก่อนเรียนว่าอยู่ในระดับใด ผลการประเมินอาจนำไปใช้เปรียบเทียบกับผลสอบหลังเรียนบทเรียนได้ หรืออาจจะแยกกันตามหลักการประเมินผลการเรียนรู้ได้อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ แบบทดสอบส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะการเลือกตอบ (Multiple Choices) อย่างไรก็ตามอาจใช้แบบเติมคำหรืออธิบายได้ แต่จะต้องระมัดระวัง เรื่องการเว้นวรรคตัวอักษรเล็กใหญ่ และเครื่องหมายต่าง ๆ ที่จะผิดพลาดให้โปรแกรมคาดเคลื่อน ส่วนจำนวนข้อของแบบทดสอบจะขึ้นอยู่กับจุดประสงค์

6. เนื้อหาของบทเรียน (Information)

ส่วนนี้ถือได้ว่าเป็นส่วนสำคัญนับว่าเป็นหัวใจของบทเรียนคอมพิวเตอร์มัลติมีเดีย และใช้เวลามากกว่าส่วนอื่น ๆ ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ดังนี้

6.1 เนื้อหาใหม่ (New Information)

6.2 การตรวจปรับเนื้อหา (Feedback)

6.3 การเสริมแรง (Reinforcement)

6.4 เนื้อหาเพิ่มเติมเพื่อแนะแนวทาง (Help Information)

6.5 สื่อการเรียน กิจกรรมการเรียนรู้ และวิธีการนำเสนอ

เนื้อหาของบทเรียนคอมพิวเตอร์จะนำเสนอเป็นเฟรมสไลด์ประกอบด้วยข้อความและภาพ โดยจะต้องพยายามใช้ภาพแทนคำอธิบายให้มากที่สุด ภาพที่ใช้จึงประกอบเป็นทั้งภาพถ่ายเส้น และภาพธรรมชาติ ภาพจริง ภาพ 2 มิติ และภาพ 3 มิติ มีส่วนของเนื้อหาที่สำคัญจะมีลำดับขั้นการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องจะต้องใช้ภาพเคลื่อนไหวเข้าช่วย ข้อความที่ใช้อธิบายจะต้องสั้น ๆ กระชับและตรงตามวัตถุประสงค์มากที่สุด

การปรับเนื้อหา ได้แก่ คำถามที่ใช้ระหว่างการนำเสนอเนื้อหาเพื่อดำเนินบทเรียนไปตามแนวทางที่กำหนดไว้ โดยยึดหลักจากสิ่งง่ายไปสู่สิ่งที่ยากและสิ่งที่ผ่านไปแล้วไปมุ่งสิ่งที่ยังไม่เคยพบ

การเสริมแรงเป็นองค์ประกอบหนึ่งของการนำเสนอเนื้อหา และการตรวจปรับ เพื่อเสริมแรงผู้เรียนในการเรียนรู้และเป็นการกระตุ้นความสนใจของผู้เรียนที่มีต่อการเรียน ในลักษณะที่คล้ายกับการเรียนการสอนในห้องปกติ การเสริมแรงอาจจะนำเสนอในรูปแบบของภาพกราฟิก หรือให้คะแนนก็ได้ แต่ไม่ควรมีมากนักเพราะจะทำให้ผู้เรียนเบื่อหน่าย

เฟรมเนื้อหาเพิ่มเติมแนะแนวทางให้กับผู้เรียนในการตอบคำถามฝึก 2-3 ครั้งเพื่อให้ผู้เรียนได้ใช้ความคิดอิสระ เมื่อตอบคลาดเคลื่อนอีกครึ่งหนึ่งจะให้เฟรมเนื้อหาเติมปรับความรู้ความเข้าใจคำถามนั้น ๆ ก่อนที่จะเข้าสู่บทเรียนต่อไป

การนำเสนอเนื้อหาใหม่สื่อการเรียน กิจกรรมการเรียนรู้ และวิธีการนำเสนอ นับว่าเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของส่วนนี้ ผู้ออกแบบบทเรียนจะต้องพิจารณาเลือกนำเสนอด้วยสื่อชนิดใด จัดกิจกรรมการเรียนรู้อะไรบ้างที่สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ ซึ่งเป็นผลมาจากการออกแบบบทเรียนในขั้นตอนที่ 1

7. แบบทดสอบท้ายบทเรียน (Post-test)

แบบทดสอบท้ายบทเรียนใช้สำหรับวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน (Performance Test) เพื่อตรวจสอบว่าผู้เรียนบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่เพียงไร

8. บทสรุปและการนำไปใช้ (Summary and Application)

ส่วนนี้ประกอบด้วยข้อสรุปของเนื้อหาที่ผ่านมาในบทเรียน เพื่อสรุปความคิดรวบยอดให้กับผู้เรียนจะสามารถนำไปใช้กับหัวเรื่องย่อยถัดไป

2.4 ความสำคัญของสื่อต่อการศึกษา

ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 หมวดที่ 9 เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา ได้ส่งเสริมสนับสนุนให้มีการผลิตเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา การพัฒนาบุคลากรทั้งด้านผู้ผลิตและผู้ใช้เทคโนโลยี เพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการใช้เทคโนโลยีเพื่อศึกษาดังจะเห็นได้จาก มาตรา 64 มาตรา 65 มาตรา 66 และมาตรา 67 ดังนี้

มาตรา 64 รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการผลิต และพัฒนาแบบเรียน ตำรา หนังสือทางวิชาการ สื่อสิ่งพิมพ์อื่น วัสดุอุปกรณ์และเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาอื่น ๆ โดยเร่งรัด พัฒนาขีดความสามารถในการผลิต จัดให้มีเงินสนับสนุนการผลิตและมีการให้แรงจูงใจแก่ผู้ผลิต และพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา ทั้งนี้ โดยเปิดให้มีการแข่งขันโดยเสรีอย่างเป็นธรรม

มาตรา 65 ให้มีการพัฒนาบุคลากรทั้งด้านผู้ผลิต และผู้ใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา เพื่อให้มีความรู้ ความสามารถ และทักษะในการผลิต รวมทั้งการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม มีคุณภาพและประสิทธิภาพ

มาตรา 66 ผู้เรียนมีสิทธิได้รับการพัฒนาขีดความสามารถในการใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษาในโอกาสแรกที่ได้ทำ เพื่อให้มีความรู้และทักษะเพียงพอที่จะใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา ในการแสวงหาความรู้ด้วยตนเองได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

มาตรา 67 รัฐต้องส่งเสริมให้มีการวิจัยและพัฒนา การผลิตและการพัฒนาเทคโนโลยี เพื่อการศึกษารวมทั้งการติดตาม ตรวจสอบ และประเมินผล การใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา เพื่อให้เกิดการใช้ที่คุ้มค่าและเหมาะสมกับกระบวนการเรียนรู้ของคนไทย

จากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 แสดงให้เห็นว่ารัฐนั้นให้ความสำคัญต่อสื่อเป็นอย่างมาก เพราะสื่อเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนและผู้เรียนได้เป็นอย่างดี จึงมีนักวิชาการหลายท่านได้แสดงความวิตกกังวลเกี่ยวกับความสำคัญของสื่อที่มีต่อศึกษาดังนี้

รุ่งพิพา แคววอินทร์ (2548:18) กล่าวว่าสื่อมัลติมีเดียกำลังได้รับความนิยมแพร่หลายทั่วไปเพราะมีราคาถูก หาซื้อได้ง่าย ให้ทั้งภาพกราฟิกและภาพเคลื่อนไหว และในสถานศึกษาต่างๆ ก็จะจัดให้ผู้เรียนได้เรียนเพื่อใช้ในการชีวิตประจำวัน ดังนั้นทุกวันนี้สื่อมัลติมีเดียจึงได้เข้ามามีบทบาทกับการศึกษาเป็นอย่างมาก และเนื่องจากเทคโนโลยีปัจจุบันได้เจริญก้าวหน้าไปมาก มีสิ่งต่างๆ เกิดขึ้นมากมายในส่วนของมัลติมีเดียทางการศึกษาก็เช่นเดียวกัน ในช่วงหลาย ๆ ปีที่ผ่านมาได้มีสิ่งต่างๆ เกิดขึ้นเช่นคอมพิวเตอร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาที่รู้จักกันดี เช่น e-Learning โปรแกรมคอมพิวเตอร์ช่วยสอน หรือ CAI ซึ่งจะสังเกตเห็นว่าทั้ง e-Learning และ CAI ต่างก็เป็นมัลติมีเดียคอมพิวเตอร์ที่เกิดจากการนำเอาภาพ เสียง ภาพเคลื่อนไหวต่างๆ มาผสมผสานกันเพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้อีกแหล่งหนึ่งของผู้เรียน ทำให้เนื้อหาของบทเรียนมีความน่าสนใจ น่าศึกษามากขึ้น

คอมพิวเตอร์จึงได้กลายเป็นแหล่งข้อมูลมัลติมีเดียทางการศึกษานาครใหญ่ที่ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ระหว่างกันเองได้

วิไลวรรณ สันติยากร (2541:35) ได้กล่าวถึง ลักษณะของสื่อต่อการศึกษาด้านผลดี ลักษณะของเทคโนโลยีการสอน (Technology of Instruction) ไว้ดังนี้

1. การเรียนส่วนร่วมโดยตรงและมีปฏิสัมพันธ์ (Active Participation and Interaction) การเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพจะเกิดขึ้นได้เมื่อผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนที่มีความหมายต่อเขาโดยตรงและได้ทำวัสดูการเรียนการสอนอย่างจริงจัง
2. หลักการฝึกปฏิบัติ (Practice) การเรียนรู้สิ่งใหม่จะต้องได้รับสิ่งนั้นมากกว่า 1 ครั้ง ดังนั้น จึงจำเป็นมีการฝึกปฏิบัติเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้สัมผัสกับสิ่งนั้นมากกว่า 1 ครั้ง การได้ปฏิบัติจะทำให้สามารถจดจำได้นานขึ้น สามารถนำความรู้ไปใช้ได้ตลอดจนถึงขั้นการพัฒนาทักษะ
3. หลักความแตกต่างระหว่างบุคคล (Individual Differences) ผู้เรียนมีความแตกต่างกันในด้านต่างๆ การสอนที่ได้ผลดีจะต้องให้ผู้เรียน เรียน ได้ตาม ความ สามารถและอัตราความเร็วในการเรียนของตนเอง
4. หลักการเสริมแรง หรือการใช้ข้อมูลย้อนกลับ (Reinforcement or Feedback) ผู้เรียนต้องการทราบว่าสิ่งที่ได้คิดได้ทำถูกต้องหรือไม่ การให้ข้อมูลป้อนกลับอาจทำได้โดยครูตรวจแบบฝึกหัดหรือบอก คอมพิวเตอร์เกมส์ หรืออื่นๆ
5. เนื้อหาที่มีความเป็นจริง (Realistic Contexts) คนเราจะจำและใช้ความรู้ที่ได้จากการเรียน จากเนื้อหา จากความเป็นจริงชีวิตจริงได้ดี
6. หลักการเรียนร่วมกัน (Co-Operative Group) การเรียนด้วยการทำตามคนอื่นหรือการเรียนโดยมีคนอื่น หรือการเรียนจากเพื่อน จะช่วยให้เรียนได้ดี และสร้างกิจกรรมการสอนที่ดี

นอกจากระบบการศึกษาจะต้องเตรียมตัวรับกับความก้าวหน้าของมัลติมีเดียคอมพิวเตอร์แล้ว ครูในฐานะผู้ใช้เทคโนโลยีมัลติมีเดียก็ต้องเตรียมความพร้อมให้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องของเทคโนโลยีทั้งในเรื่องของวิธีการใช้ฮาร์ดแวร์ และซอฟต์แวร์ เพื่อให้สามารถควบคุมและประยุกต์ใช้คอมพิวเตอร์ในการสร้างสื่อต่างๆ ได้ ครูจะต้องเป็นผู้ที่พัฒนาตนเองอยู่เสมอในการที่จะขวนขวายหาความรู้และทำความเข้าใจการใช้คอมพิวเตอร์มัลติมีเดียในการจัดการเรียนการสอนให้มีความทันสมัย เร้าความสนใจ

จากแนวคิดต่างๆ สรุปได้ว่ามัลติมีเดียคอมพิวเตอร์จึงเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่จะช่วยในการลดภาระงานสอนและประหยัดเวลาของ ผู้สอน และนอกจากนั้นยังช่วยให้ผู้เรียนได้เลือกเข้า

ไปศึกษาได้ตามความสนใจ ทุกที่ ทุกเวลาโดยไม่จำกัด สามารถฝึกได้ตลอดจนเกิดความชำนาญ และช่วยให้ระบบการจัดการศึกษามีความน่าสนใจมากขึ้นอีกด้วย

2.5 ประโยชน์ของสื่อมัลติมีเดีย

มัลติมีเดีย ได้เข้ามามีบทบาทในชีวิตของคนเรามากยิ่งขึ้น โดยมีประโยชน์

<http://www.nectec.or.th/courseware/multimedia/0002.html> (2003) ดังนี้

1. เสนอสิ่งเร้าให้กับผู้เรียน ได้แก่ เนื้อหา ภาพนิ่ง คำถาม ภาพเคลื่อนไหว
2. นำเสนอข่าวสารในรูปแบบที่ไม่จำเป็นต้องเรียงลำดับ เช่น บทเรียนมัลติมีเดีย
3. สร้างสื่อเพื่อความบันเทิง
4. สร้างสื่อโฆษณา หรือประชาสัมพันธ์

สุพรรณิการ์ อินตะคำมา (2544) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของสื่อที่ดีควรมีลักษณะดังนี้

1. เปิดโอกาสให้นักเรียนได้เรียนรู้จากวัตถุที่เป็นรูปธรรม ซึ่งเป็นจากระตุ้นให้นักเรียนได้สร้างแนวความคิดด้วยตนเอง

2. กระตุ้นให้นักเรียนเกิดความสนใจในเรื่องที่จะเรียนมากขึ้น
3. ช่วยให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้ได้ง่ายขึ้นและสามารถจดจำได้นาน
4. ให้ประสบการณ์ที่ส่งเสริมให้นักเรียนทำกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยตนเอง
5. นำประสบการณ์นอกห้องเรียนมาให้นักเรียนศึกษาในห้องเรียนได้

แม้ว่าสื่อการสอนจะมีประโยชน์และมีคุณค่าต่อการเรียนการสอน แต่ถ้าครูผู้สอนผลิตสื่อหรือนำสื่อไปใช้ไม่ตรงตามจุดประสงค์และเนื้อหา ก็อาจทำให้สื่อนั้นไม่มีประสิทธิภาพและยังทำให้การสอนนั้นไม่ได้ผลเต็มที่ ดังนั้นครูควรมีความรู้ความเข้าใจในการออกแบบสื่อและการผลิตสื่อด้วย เพื่อให้สื่อนั้นมีประสิทธิภาพในกระบวนการเรียนการสอน

อรนุช ลิ้มศิริ (2546:24) ได้กล่าวว่ามัลติมีเดียสามารถสื่อความหมายได้รวดเร็วเข้าใจง่าย สามารถจัดลำดับให้ผู้ผู้ติดตามตามความต้องการของผู้ผลิตได้อย่างสะดวก สามารถสร้างเงื่อนไขต่าง ๆ ไว้ได้ทำให้สามารถนำไปประยุกต์ใช้งานได้มากมาย เช่น

1. เพื่อการบันเทิง
2. เพื่อทำสื่อการสอน เช่น CAI, CTB (flight simulation)
3. ใช้ในการ Presentation เพื่อการนำเสนอโครงการ แนวคิด และข่าวสารข้อมูล

ซึ่งสามารถนำไปใช้ทางธุรกิจและโฆษณา

4. ช่วยในการออกแบบทางวิศวกรรมและจำลองแบบ
5. ลดเวลาในการติดต่อสื่อสาร

อรพรรณ ต้นบรรจง (2535:17) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของสื่อการเรียนการสอนไว้ว่า

1. สื่อการเรียนการสอนช่วยให้นักเรียนเข้าใจบทเรียนได้แจ่มแจ้งขึ้น
2. ช่วยสอนนักเรียนที่มีความสามารถแตกต่างกัน
3. ช่วยสร้างเสริมความสนใจของนักเรียน
4. ประหยัดเวลาในการสอน
5. ช่วยให้นักเรียนได้เรียนรู้จากสิ่งที่เป็นรูปธรรมซึ่งจะนำไปสู่นามธรรมและทำให้นักเรียนเกิดความเข้าใจแน่นแฟ้นและจำได้นาน

6. สื่อการสอนช่วยในการอธิบายขยายความและสรุปความได้
7. เสริมสร้างเจตคติที่ดีแก่นักเรียน
8. ส่งเสริมให้นักเรียนเกิดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

จากแนวคิดเกี่ยวกับประโยชน์ของสื่อพอสรุปได้ว่าสื่อมีความสำคัญหลายด้านด้วยกันซึ่งจำแนกได้ดังนี้

1. การเรียนการสอน อันส่งผลให้เกิดระบบห้องสมุดแบบดิจิทัล (Digital Library) การเรียนการสอนทางไกล (Distance Learning) การสร้างห้องเรียนเสมือนจริง (Virtual Classroom) และการเรียนการสอนแบบกระจาย อันส่งผลให้เกิดการเรียนรู้อย่างกว้างขวาง
2. ธุรกิจ โดยเฉพาะธุรกิจรูปแบบใหม่ซึ่งเรียกว่า e-Commerce อันจะช่วยให้การนำเสนอสินค้า มีความน่าสนใจมากกว่าเดิม
3. การสื่อสารโทรคมนาคม เครื่องมือเทคโนโลยีมีล้นเหลือ ต้องอาศัยสื่อเพื่อเผยแพร่ข้อมูล ดังนั้นเทคโนโลยีนี้ จึงมีความสัมพันธ์กับระบบการสื่อสารโทรคมนาคม อย่างแยกกันไม่ได้มาก
4. ธุรกิจการพิมพ์ นับเป็นอีกหนึ่งธุรกิจที่สัมพันธ์กับเทคโนโลยีมีล้นเหลือ อันจะส่งผลให้หนังสือ สิ่งพิมพ์ต่างๆ มีความน่าสนใจมากขึ้น และปัจจุบันก็มี e-Magazine หรือ e-Book ออกมาอย่างแพร่หลาย
5. ธุรกิจการให้บริการข้อมูลข่าวสาร เมื่อมีการนำเทคโนโลยีมีล้นเหลือมาช่วย จะทำให้ข้อมูลข่าวสารที่เผยแพร่ออกไป มีความน่าสนใจมากกว่าเดิม
6. ธุรกิจโฆษณา และการตลาด แน่แน่นอนว่ามีความสัมพันธ์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อันจะช่วยดึงดูดคนเข้ามาชม ด้วยเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่มีความแปลกใหม่
7. การแพทย์และสาธารณสุข ปัจจุบันมีการสร้างสื่อเรียนรู้ด้านการแพทย์ ช่วยให้ประชาชนทั่วไป มีความสนใจศึกษา เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับการดูแล รักษาสุขภาพตนเอง

8. นันทนาการ นับเป็นบทบาทที่สำคัญมาก ทั้งในรูปของเกม การเรียนรู้ เป็นต้น

2.6 การหาประสิทธิภาพของสื่อ

การหาประสิทธิภาพของชุดการสอน หมายถึง การนำชุดการสอนไปทดลองใช้ คือนำไปทดลองที่กำหนดไว้ เพื่อนำข้อมูลมาปรับปรุง แล้วนำไปทดลองสอนจริง มีผู้กล่าวถึงวิธีหาประสิทธิภาพของชุดการสอนไว้หลายท่าน ดังต่อไปนี้

อชิพร ศรียมก (2525:247) ได้กล่าวว่า เมื่อสร้างชุดการสอนเป็นต้นฉบับแล้วต้องนำชุดการสอนไปหาประสิทธิภาพตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. นำชุดการสอนที่ผลิตขึ้นไปทดลองใช้กับกลุ่มประชากรที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่างจริง นำผลที่ได้ไปคำนวณหาค่าประสิทธิภาพ เสร็จแล้วนำมาปรับปรุงให้ดีขึ้น

2. ทดลองภาคสนาม ทดลองกับผู้เรียนที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง 40-100 คน นำผลที่ได้ไปคำนวณหาค่าประสิทธิภาพ แล้วนำมาปรับปรุงให้สมบูรณ์ ผลลัพธ์ที่ได้ควรเฉลี่ยกับผู้วิจัยกำหนดไว้ โดยกำหนดค่าผิดพลาดไว้ด้วย เช่น ในการวิจัยครั้งหนึ่งผู้วิจัยตั้งเกณฑ์ประสิทธิภาพของชุดการสอน 80/80 และกำหนดค่าความผิดพลาด 2.5 โดยแบ่งเป็น 2 ระดับ คือ สูงกว่าเกณฑ์ ตั้งแต่ 82.5/82.5 ขึ้นไป เท่าเกณฑ์ ตั้งแต่ 77.5/77.5 ถึง 82.49/82.49 ต่ำกว่าเกณฑ์ ตั้งแต่ 77.5/77.5

วิชัย วงษ์ใหญ่ (2525:20) กล่าวว่า เกณฑ์มาตรฐานประสิทธิภาพของชุดการสอน หมายถึง การกำหนดคุณภาพที่พึงพอใจ โดยปกติเนื้อหาที่เป็นความรู้ ความจำ มักตั้งไว้ 80/80, 85/85 หรือ 90/90 ส่วนเนื้อหาส่วนที่เป็นการฝึกปฏิบัติ ทักษะ หรือเจตคติศึกษาจะตั้งไว้ต่ำกว่า เช่น 70/70 เป็นต้น

ชัยงค์ พรหมวงศ์ (2528:121) กล่าวว่า การกำหนดเกณฑ์มาตรฐาน ประสิทธิภาพให้มีคุณค่าเท่าใดนั้น ให้ผู้สอนเป็นผู้พิจารณาตามความพอใจ โดยปกติเนื้อหาที่เป็นความรู้ ความจำ มักตั้งไว้ 80/80, 85/85 หรือ 90/90 ส่วนเนื้อหาที่เป็นทักษะ หรือความชำนาญจะตั้งไว้ต่ำกว่านี้ เช่น 75/75 หรือ 70/70 เป็นต้น

องอาจ ชาญเชาว์ (2544:48) ได้อธิบายเกี่ยวกับการหาประสิทธิภาพของบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนไว้ว่า หมายถึงการเอาบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนไปทดลองใช้ตามขั้นตอนที่กำหนดไว้ เพื่อนำข้อมูลมาปรับปรุงแล้วจึงนำไปใช้จริงทั้งนี้เหตุผลที่ต้องหาประสิทธิภาพของบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนเพราะ

1. เพื่อให้มีความมั่นใจว่าบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนนั้นมีคุณภาพ
2. เพื่อให้มีความมั่นใจว่าบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนนั้น สามารถทำให้การเรียนการสอนบรรลุวัตถุประสงค์ได้อย่างแท้จริง

3. การทดสอบประสิทธิภาพจะเป็นหลักประกันในการสำเนาบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนจำนวนมาก

เนื่องจากบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนเป็นส่วนหนึ่งของชุดการเรียนการสอน ดังนั้นคุณสมบัติต่าง ๆ ของชุดการเรียนการสอนจึงเป็นคุณสมบัติของบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนด้วย

ชัยยงค์ พรหมวงศ์ (2520:18) กล่าวว่าระดับประสิทธิภาพของชุดการสอนที่จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้เป็นระดับที่ผู้ผลิตชุดการสอนจะพึงพอใจว่าหากชุดการสอนมีประสิทธิภาพถึงระดับนั้นแล้วชุดการสอนนั้นก็มีความคุ้มค่าที่จะนำไปสอนนักเรียนและคุ้มค่าแก่การลงทุนผลิตออกมาเป็นจำนวนมาก

จากแนวคิดเบื้องต้นสรุปได้ว่าสื่อการสอนใดที่พัฒนาและผ่านการประเมินมาแล้วย่อมส่งผลให้ผู้เรียนได้เกิดการเรียนรู้ที่รวดเร็วผ่านสื่อที่มีประสิทธิภาพอีกทั้งยังเป็นการคุ้มค่าในการลงทุนผลิตสื่อเหล่านั้น ๆ อีกด้วย

3. การทำวัตรสวดมนต์

การทำวัตรสวดมนต์ในการวิจัยครั้งนี้ได้กล่าวถึง ความหมายของการทำวัตรสวดมนต์ บทสวดที่ใช้ในการทำวัตรสวดมนต์ ประโยชน์ของการทำวัตรสวดมนต์ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง กรอบความคิดของการวิจัยดังนี้

3.1 ความหมายของการทำวัตรสวดมนต์

การทำวัตร หมายถึง การทำกิจวัตรของพระภิกษุสามเณร และอุบาสกอุบาสิกา ซึ่งถือว่าการกระทำกิจที่จะต้องทำเป็นประจำจนเกิดเป็นวัตรปฏิบัติ เรียกสั้นๆ ว่า “ทำวัตร” พระภิกษุสามเณร และอุบาสกอุบาสิกา ผู้เข้าอยู่ในวัดเพื่อรักษาพระธรรม วินัยและศีลอุโบสถเป็นประจำแล้ว มีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติเป็นประจำอย่างหนึ่ง คือ ทำวัตร ทำวัตรนั้น ต้องทำเป็นประจำวันละ 2 เวลา คือ เวลาเช้ากับเวลาเย็น กิจที่จะต้องถือกระทำให้ในการทำวัตร คือ สวดสรรเสริญพระรัตนตรัย สวดเจริญกรรมฐานตามสมควร และสวดแผ่ส่วนกุศล คำสวดเหล่านี้กำหนดเป็นแบบแผนนิยมไว้เฉพาะแต่ละวัดบ้างสามัญทั่วไปบ้าง การสวดมนต์ หมายถึง การสาธยายบทพระพุทธรมณต์ต่างๆ ที่เป็นส่วนของพระสูตรก็มี ที่เป็นส่วนของพระปริตรก็มี ที่เป็นส่วนเฉพาะคาถา อันนิยมกำหนดให้นำมาสวดประกอบในการสวดมนต์เป็นประจำนอกเหนือจากบทสวดทำวัตรก็มี เมื่อเรียกรวมการสวดทั้งสองนี้เข้าด้วยกัน ก็เรียกว่า “ทำวัตรสวดมนต์” จุดมุ่งหมายของการทำวัตรสวดมนต์นี้บัณฑิตถือว่าเป็นอุบายสงบจิต ไม่ให้คิดวุ่นวายไปตามอารมณ์ได้ชั่วขณะที่ทำการสวดมนต์ เมื่อทำเป็นประจำวัน

ละ 2 เวลาทั้งเช้ากับเย็น เวลาประมาณครึ่งละครึ่งชั่วโมง หรือชั่วโมงหนึ่งเป็นอย่างน้อยก็เท่ากับได้ใช้เวลาสงบจิตได้วันละไม่ต่ำกว่า 1 ใน 24 ชั่วโมง จิตใจที่สงบได้แล้ว แม้เป็นเพียงเวลาเล็กน้อยก็มีผลทำให้เยือกเย็นสุขุมไปหลายชั่วโมง เหมือนถ่านไฟที่ลุกโชน เมื่อจุ่มลงน้ำดับสนิทกว่าจะติดไฟ ลูกโชนขึ้นใหม่ได้ต้องใช้เวลานาน ฉะนั้นอุบายนี้จึงเป็นที่นิยมสำหรับสมณะหรือผู้ปฏิบัติใกล้ชิดต่อสมณะ (www.thaiheritage.org:2546)

นอกจากเป็นอุบายดังกล่าวนี้ การทำวัตรสวดมนต์ยังมีผลทางพระวินัย คือเปลี่ยนมลทินบางอย่างในการบริโภคปัจจัยโดยไม่ทันพิจารณาได้ และมีผลในการอนุโมทนาปัจจัยไทยธรรมที่ทยอยกลายมาเป็นประจำกับเป็นโอกาสได้แผ่ส่วนบุญของตนให้แก่ผู้อื่นด้วยจิตใจบริสุทธิ์

การทำวัตรสวดมนต์นั้น ถ้าทำให้ถูกต้องประกอบไปด้วย สติปัญญา เข้าใจเหตุผล ในข้อความที่คิด ในกิจทำ ในถ้อยคำที่กล่าวอยู่นั้น จักมีอานิสงส์มากมายเหลือคณานับ ถึงขนาดเป็นหนทางหนึ่งแห่งการหลุดพ้น ดังที่พระพุทธเจ้าของเราได้ตรัสไว้ใน วิมุตติสูตรปิณฑาสกที่ 1 แห่งปัญจกนิบาต อังคุดตรนิกาย พระไตรปิฎกเล่มที่ 22 ข้อ 26 หน้า 23 ว่าด้วย เหตุแห่งวิมุตติ 5 ประการ ในจำนวน 5 ประการนั้น มี การฟังธรรม การเทศน์ การสวดมนต์รับสาธยาย การคิดอย่างละเอียด ประการสุดท้ายไม่มีทางเลือกต้อง ทำสมาธิให้จิตตั้งมั่น แล้วเพ่งลงไปทีละลักษณะอาการของกาย เวทนา จิต ทั้งสามอันนี้เรียกว่า “ธรรม” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539:178)

สมพร กันชนะ (2543:14) ให้ความหมายว่า การทำวัตรสวดมนต์ก็คือการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยกาย คือการกราบไหว้ เข้าเฝ้าด้วยวาจา คือการสวดมนต์สาธยายสรรเสริญพระคุณ และใคร่ครวญพระธรรมคำสั่งสอนในบทสวดนั้นๆ ทำให้เกิดปัญญารู้แจ้ง เข้าใจตามเนื้อหาสาระ ในการสวด จิตใจในขณะนั้นจะมีทั้งสติ สมาธิ ปัญญา เป็นจิตชนิดเดียวกับจิตพระพุทธเจ้าด้วยใจ การเฝ้าทั้ง ทางกาย วาจา ใจ เมื่อทำบ่อยๆ ก็กลายเป็นนิสัยทำเป็นประจำจึงมี “ทำวัตร” หรือ “ทำกิจวัตร” กิจที่ทำประจำนั่นเอง ฝนตกงทุกๆ ปี ขาวนาก็ตกกล้าไถหว่านปักดำตามปกตินั้นแหละ คือชาวนาทำวัตร แม้คำห้ามขมออกไปขายทุกๆ วันสิ่งนั้นคือแม่ค้าทำวัตร

เมื่อเรามีพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งแล้วอย่างนี้ เราก็ต้องเข้าใจพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อย่างถูกต้องว่าจะเป็นที่พึ่งของเราได้อย่างไร การทำวัตรนั้น นอกจากจะเป็นการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ทางกาย วาจา ใจแล้ว ก็ยังเป็นการทบทวนบทพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ให้เข้าใจมากขึ้นเรื่อยๆ เถอะ เข้าแล้วซ้ำอีกพูดไปสวดไป ใคร่ครวญไปพิจารณาในใจก็จะค่อยๆ เข้าใจขึ้น เช่นตัวอย่างในบท ธัมมภาณกิตติง ตอนหนึ่งว่า ธมโม กุโลกปตนา ตทธาริธารี แปลว่า เป็นธรรมทรงไว้ซึ่งผู้ทรงธรรม จากการตกไปสู่โลกที่ชั่ว

ถ้าเราสวดแต่เพียงภาษาบาลี เราก็ไม่รู้ความหมาย เพียงแต่เกิดศรัทธา แต่ยังไม่เกิดปัญญา ความเข้าใจ แต่พอเราแปลเราก็รู้ความหมาย การรู้ความหมายก็ยังไม่เกิดความเข้าใจ เราจะเข้าใจก็

ต่อเมื่อขณะที่เราสวดทุกครั้งไป คิดไปใคร่ครวญไปบ่อยๆ เข้า วันหนึ่งเราจะเกิดความรู้สึกสะอึก ความคิดตัวเองขึ้นมาว่าคำว่า เป็นธรรมทรงไว้ซึ่งผู้ทรงธรรม จากการตกไปสู่โลกที่ชั่ว มีความหมาย ซ่อนกันอยู่ในตัวนั่นคือ มี 2 “ธรรม” และ 2 “ทรง” ก่อนที่ธรรมนั้นจะทรงไว้ซึ่งบุคคลนั้นไม่ให้ไปสู่โลกที่ชั่ว บุคคลนั้นต้องเป็นผู้ทรงธรรมไว้ในใจก่อนอย่างเพียงพอมันเป็น อย่างนี้ ยิ่งคิดดูก็เห็นได้ อย่างชัดเจน

ตัวอย่างเช่น คนหัดสูบบุหรี่ คนหัดเคี้ยวหมาก ค่อมเหล้า เหล้านี้ก่อนที่จะติด ตกเป็น ทาสจนเลิกไม่ได้บุคคลนั้นต้องหัดสูบบุหรี่จนปวดหัว จนสาละกวัน ทั้งไอทั้งจาม หัดเคี้ยวหมากจน ปากเปื่อยลิ้นเป็นแผลเพราะถูกปูนกัดจนกินข้าวลำบากหัดกินเหล้าจนหน้าบิดหน้าเบี้ยว จนวากจน อาเจียน คลื่นเหียนเวียนเกล้าหัดไปหัดมาเลยติด ไม่ลืมหูบ ไม่ลืมเคี้ยว ไม่ว่ากลางวันกลางคืนนี่คือ สภาพที่ “ทรง” กันไว้เป็นหมากที่ทรงไว้ซึ่งผู้ทรงหมาก (ผู้เคี้ยวหมาก) จากการตกไปสู่ภาวะเคี้ยวหมาก เป็นบุหรีที่ทรงไว้ซึ่งผู้ทรงบุหรีจากการตกไปสู่การลืมหูบหรี ลักษณะอาการอย่างนี้แหละหนอ คือ ความหมายคำว่า “ธมฺโม กุโลกปตนา ตทธาริธริ เป็นธรรมทรงไว้ซึ่งผู้ทรงธรรมจากการตกไปสู่โลกที่ชั่ว” ก็เป็นเช่นนั้นนอกจากนี้แล้ว การทำวัตรสวดมนต์ยังทำ ให้เรารองไว้ซึ่งหลัก “การวธา” อันเป็นเหตุให้ศาสนาตั้งมั่นยืนนานสืบต่อไปการกราบไหว้ทุกเช้าทุกวัน ต่อพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ นั้นเป็นการแสดงออกถึงความเคารพต่อพระรัตนตรัยอย่างแท้จริงไม่ขาดสาย การสาธยาย พรา้พรรณนาถึงพระคุณและอานุภาพอันยิ่งยวดของ พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ อย่างเข้าใจ ความหมายแล้ว ยิ่งเพิ่มพูนศรัทธาปสาทะ ความเชื่อ ความเลื่อมใส อันเป็นตัวกำลังให้ประกอบคุณ งามความดีและคุณค่าของสิ่งทั้งหลายถ้าเราไม่เคารพ ไม่ศรัทธาในสิ่งใด สิ่งนั้นก็หมดความหมาย ไร้คุณค่าสำหรับลูกคนนั้น ครูบาอาจารย์ผู้มีคุณ จ่อศิษย์ แต่ศิษย์ขาดความเคารพ และศรัทธาครูบา อาจารย์นั้นก็หมดความหมายไร้ค่าสิ้นประโยชน์เช่น พระเทวทัตบวชอยู่กับพระพุทธเจ้า แต่ไม่ได้ ประโยชน์อะไรเลย เพราะหมดศรัทธาต่อพระพุทธเจ้า อีกคนคือ สุนัขขี้ตະลิจฉวีบุตร บวชอยู่ใน พระพุทธรูป เดินตามหลังพระพุทธรูปเจ้า เป แต่ใจกลับหมดศรัทธาหมดความเคารพต่อพระพุทธเจ้า เมื่อเหลือบไปมองเห็นพวกนักบวชเปลือยคลานด้วยเข่า เขามีมือกอบกินอาหารเข้าก็เกิดศรัทธา นักบวชนอกศาสนาเหล่านั้น ทั้งๆ ที่ตนเองบวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนาเดินตามหลังพระพุทธเจ้าอยู่ แท้ๆ ต้องลาสิกขา กับพระพุทธเจ้าแล้วไปบวชกับนักบวชนอกศาสนา เขาเลยไม่ได้ประโยชน์อะไร จากพระพุทธเจ้า นั่นคือความไม่มีศรัทธาไม่มีความเคารพก็หมดคุณค่า ไม่เห็นความมีค่า ไม่เห็น คุณประโยชน์ของการทำวัตรสวดมนต์

พระอนุชา กิตติสาโร (2545) ได้กล่าวว่า การทำวัตรสวดมนต์ ที่แปลเป็นภาษาของ แต่ละชาติ เพื่อให้ตนเองเข้าใจความหมายและพิจารณาตามอย่างใจจดใจจ่อ จะก่อให้เกิดทั้ง สมาธิ และสติ ปัญญา ขึ้นอย่างลึกซึ้ง หากเป็นผู้มี พุทธจริต และปัญญินทรีย์ (ปัญญาเป็นใหญ่)

ก็สามารถทำลายความเชื่อมั่นถือนั่น อันเป็นที่มาแห่งความทุกข์ทั้งปวงลงได้ไม่มากนักน้อย พระศาสดาทรงตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระศาสดาก็ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมเท่าที่ได้สดับ ได้ศึกษาเล่าเรียนมาแก่ชนเหล่าอื่นโดยพิสดาร (ไม่ได้ฟังเทศน์ และไม่ได้เทศน์ให้ใครฟัง ในขณะนั้น) ก็แต่ว่าภิกษุยอมทำการ สาธยายธรรม ที่ได้สดับมา ได้ศึกษาเล่าเรียนมาโดยพิสดาร เมื่อเธอเข้าใจธรรมเข้าใจธรรมยอมเกิดปราโมทย์ เมื่อเกิดปราโมทย์แล้วย่อมเกิดปีติ เมื่อใจเปิดปีติแล้วกายย่อมสงบ ผู้มีกายสงบแล้วย่อมได้เสวยสุข เมื่อมีสุขจิตย่อมตั้งมั่น

พระประเสริฐ กิตติเสฏโฐ (2531) ได้ให้ความหมายว่าการสวดมนต์ หมายถึงการภาวนาเครื่องรู้ เพราะคำวามนต์นั้นแปลว่าเครื่องรู้ เช่นการสวดมนต์ทำวัตรเช้า-ทำวัตรเย็นก็เป็นการระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย โดยการสวดสรรเสริญบทพระพุทธานุ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ คือความดีของพระพุทธองค์นั่นเอง

สรุปได้ว่าการทำวัตรสวดมนต์เป็นการทำจิตใจให้สงบได้อีกทาง. นี้ เพราะหากเรามีสติแล้วย่อมทำให้การทำวัตรสวดมนต์เป็นระบบระเบียบสาเหตุมาจากการที่เรานำจิตมาพิจารณาและกำหนดตาม อีกทั้งการทำวัตรสวดมนต์ยังเป็นการทบทวนหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอีกด้วย หากพิจารณาบ่อยครั้งจะทำให้เกิดความจำและเข้าใจอันจะเป็นแนวทางซึ่งนำไปสู่การนำหลักธรรมนั้นไปประยุกต์ใช้ได้ สถานการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม

3.2 บทสวดที่ใช้ในการทำวัตรสวดมนต์

พระประเสริฐ กิตติเสฏโฐ (2531:17) ได้ขยายถึงบทสวดที่นิยมใช้ในการทำวัตรสวดมนต์เช้าและเย็นสำหรับอุบาสกและอุบาสิกาไว้ดังนี้

บททำวัตรสวดมนต์เช้าประกอบไปด้วยดังนี้

1. คำบูชาพระรัตนตรัย
2. บทพุทฺธพภาคมนการ
3. บทพุทฺธวชิรุตติ
4. บทธัมมวชิรุตติ
5. บทสังฆวชิรุตติ
6. บทปัจฉิมปัจจุเวกขณะ

บททำวัตรสวดมนต์เย็นประกอบไปด้วยดังนี้

1. คำบูชาพระรัตนตรัย
2. บทพุทฺธพภาคมนการ
3. บทพุทฺธวชิรุตติ
4. บทธัมมวชิรุตติ

5. บทธัมมกิติติ
6. บทสังฆานุสสติ
7. บทสังฆากิติติ
8. บทอุททิสนาธิฎฐากาถา

3.3 ประโยชน์ของการทำวัตรสวดมนต์

พุทธทาสภิกขุ (2526:แถบบันทึกเสียง) ได้ให้ข้อคิดเกี่ยวกับประโยชน์ของการทำวัตรสวดมนต์ไว้ว่า

1. เพื่อปลูกฝังศรัทธาทุกเมื่อ ที่กราบลงต่อหน้าพระพุทธรูปนั้นทำความรู้สึกเหมือนหนึ่งว่าเรานั่งอยู่ต่อหน้าพระพุทธเจ้ากำลังเข้าเฝ้าทางกาย เปล่งวาจาสรรเสริญพระพุทธรูป เหมือนเข้าเฝ้าด้วยวาจาในขณะเดียวกัน ความคิดวิตกไปทางชั่วต่อเบื้องหน้า พระพักตร์ของพระองค์ สิ่งนั้นเป็นความสกปรก ความปรารถนาอันลามกเช่นนั้นไม่สมควรเป็นอย่างยิ่งเรารู้สึกนั่งกราบไหว้ เปล่งวาจาออกมาพร้อมศรัทธาปสาทะ สติสัมปชัญญะ สมาธิ ปัญญามีพร้อม จ้าขาดสมาธิก็หลงๆ ลืมๆ ตั้งนะโม 2 จบบ้าง 4 จบบ้างก็มี พุตผิดๆ ถูกๆ เลอะเทอะ บ่อยๆ เข้าไปหมด กราบ 2 จบ 3 จบ 4 จบก็มี จิตใจในขณะไหว้พระทำวัตรนั้นจะต้องสะอาดด้วยศีล สงบระงับด้วยสมาธิ สว่างไสวด้วยสติปัญญา ศีล สมาธิ ปัญญา มีพร้อมในขณะนั้น เป็นอันว่าเมื่อการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วย วาจา ใจ ทุกเมื่อ ปลูกฝังศรัทธาเคารพพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ (การปฏิบัติ) และสมาธิทุกเมื่อ

2. ทำวัตรเพื่อบริหารสมอง กำหนดจงใจ ขอบ่งปัน สาธยายพระธรรมให้คล่องปาก เจริญใจอันจะนำไปสู่ปัญญาหลังจากใคร่ครวญอย่างละเอียดถี่ถ้วนในใจทุกขณะอันเป็นเหตุแห่งการหลุดพ้นจำนวนหนึ่งใน 5 ประการ

3. เพื่อเป็นการเข้าโรงเรียนเรียนภาษาบาลีแปลไปในตัวเป็นการเจริญปัญญาบารมีไปในตัว

4. เพื่อเป็นการสังเกตตนเอง เข้า-เย็น เจริญพุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ อบรมจิตใจให้มีสมาธิอยู่เสมอ เวลาได้สติสัมปชัญญะ สมาธิมีพร้อมกันทั้งหมด การสวดพร้อมเพรียงกันเวลานี้มวลชนให้เกิดศรัทธาปสาทะยิ่งขึ้น

5. เพื่อเป็นการสอบทานตัวเอง ทบทวนตักเตือนตนอยู่ตลอดเวลาว่าเราเป็นผู้เหมาะสมหรือสมควรแก่การกราบไหว้หรือไม่

ทำโดยวิธีใดไม่น่าจะเป็นปัญหา แต่ก็ควรทำความเข้าใจให้ยิ่งขึ้นว่าจะทำโดยวิธีใด ตามปกติตั้งแต่โบราณกาลมาเราเคยทำวัตรกันแต่ภาษาบาลีสวดกันไปโดยไม่รู้ความหมาย แต่ถึงขนาดนั้นก็ยังช่วยให้เกิดศรัทธารักษาศาสนาให้คงมาถึงเราจนบัดนี้ ถ้าเราทำวัตรกันโดยแปลเป็นภาษาไทยไปพร้อมกับภาษาบาลี ก็ยิ่งจำทำให้เกิดศรัทธาและปัญญาไปพร้อมกัน อันจะก่อให้เกิด

ความเข้าใจเป็นสัมมาทิฐิอันจะนำไปสู่มรรคผลนิพพานในที่สุด เพราะฉะนั้น การทำวัตรสวดมนต์จึงมีอานิสงส์ มากมายมหาศาล ถ้าหากจะให้มิประโยชน์ยิ่งขึ้น ถ้าอยู่กันเป็นหมู่คณะมากๆ เมื่อสวดมนต์ระฆังดังขึ้นก็รีบมารวมกันด้วยอาการสงบ ใครมาถึงก่อนก็นั่งสมาธิคอยก่อนใครมาทีหลังก็ค่อยเลี้ยวเข้ามานั่งประจำที่ด้วยความเคารพ โดยไม่ทำให้เกิดเสียงที่จะเกิดอาการรบกวนเพื่อนฝูง พร้อมกับนั่งสมาธิก่อนอย่างน้อย 1 ชั่วโมง หรือ 2 ชั่วโมง หลังจากนั้นจึงสวดมนต์ทำวัตรขณะที่จิตสงบอยู่เช่นนั้น ถ้อยคำที่เปล่งออกมาด้วยจิตที่สงบระงับจะไพเราะซาบซึ้งในความหมายด้วยปิฎกปาโมทย์ จนชนลูกน้ำตาไหลซึมด้วยความปราโมทย์ อัมเิบซาบซ่านด้วยปีติถ้าทำได้ดังนี้วันแต่ละวันจะเจริญในธรรมวินัยในศาสนา เป็นบุญวาสนาของผู้ได้เข้าใกล้ได้พบเห็นอีกด้วย เพราะเหตุนี้แหละ การทำวัตรจึงจำเป็นต้องทำกันอย่างต่อเนื่อง ไม่ควรทำเล่นๆ ควรทำด้วยความเคารพทุกเช้า-ค่ำ ไม่ใช่ทำแต่ในพรรษาเท่านั้น จะต้องทำตลอด เพราะนั่นคือกิจวัตรที่จำประจำ ถ้าในพรรษาและออกพรรษา

โสภณ ศรีเพ็ง (2533:12) ได้สรุปถึงประโยชน์ในการทำวัตรแบบแปลจากภาษาบาลีให้เป็นภาษาไทยไว้ 7 ประการดังนี้

1. ทำให้ได้ธรรมและธรรมรส หากได้พิจารณาธรรมไปในขณะสวด
2. ช่วยให้ใจสงบได้เร็ว
3. ทำให้ใจเป็นกุศลได้ง่าย
4. เหมาะสำหรับเตรียมจิตก่อนปฏิบัติกรรมฐาน
5. ถ้าสวดดั่ง ๆ หากมีผู้ได้วิงวอนและน้อมใจตาม เขาก็พลอยได้ประโยชน์ไปด้วย
6. หากสวดเป็นประจำ นับเป็นการบำเพ็ญ ศีล สมาธิ ปัญญาอย่างมีระเบียบนับว่า

ได้เข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นนิมิต

7. นับเป็นการช่วยกันรักษาวินัยธรรมที่บรรพบุรุษของเราได้ปฏิบัติมาแล้วอย่างดีให้คงเป็นประโยชน์แก่ลูกหลานต่อไป

การทำวัตรสวดมนต์เป็นบุญทำความดีซึ่งเป็นบุญอย่างหนึ่งเมื่อทำเป็นประจำวันแล้ววันต่อวันได้รับผลอานิสงส์หลายประการ เช่น (วัดท่าไทร http://www.geocities.com/aticle_index/thamwat01.html:2004)

1. ทำให้ได้รับความชื่นใจสบายใจ ทำให้เกิดพุทธานุสติ ธัมมานุสติ สังฆานุสติ เหมือนได้เข้าเฝ้าองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าต่อพระพักตร์ทุกวัน
2. ได้ชื่อว่าบำเพ็ญพระกรรมฐาน อบรมจิตใจให้เป็นสมาธิ มีความแน่วแน่ สงบเย็น ไม่ฟุ้งซ่าน ทำให้จิตใจมีอำนาจมีพลัง สามารถควบคุมอารมณ์ข่มกิเลส และควบคุมตัวเองได้ดี
3. ได้เปลื้องมลทินอันเกิดจากการบริโภคปัจจัยของทายกโดยมิได้พิจารณาในวันนั้น เท่ากับได้เปลื้องหนี้ให้ตัวเอง จัดเป็นผลทางพระวินัย

4. ได้มีโอกาสแผ่ส่วนบุญกุศลให้แก่ผู้อื่น จัดว่าได้ทำบุญชื่อว่า ปัตติทานมัย
5. ได้รับความนับถือและยกย่องจากพระภิกษุสามเณรด้วยกันและอุบาสกอุบาสิกาทั่วไปว่าเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ไม่ละเว้นหน้าที่ที่จะต้องทำ รักษาระเบียบประเพณีไว้ได้ เป็นการสร้างแบบอย่างที่ดีไว้แก่นุชนรุ่นหลัง
6. ทำให้เป็นผู้ต้องหาในหมู่ ไม่ติดขัดเก้อเขินในเวลาทำพิธี เพราะเป็นผู้แคล่วคล่องในมนต์ต่าง ๆ

พระครูสังฆรักษ์วิเชียร วชิรธมฺโม (2539:4) กล่าวถึงคุณประโยชน์และอานิสงส์ของการทำวัตรสวดมนต์ไว้ว่า

1. เพื่อไถ่ความผิดเกี่ยวขันธ์สวดมนต์ อารมณ์เบื่อง เชื่องซึม ง่วงนอนเก้งก้างจะหมดไป เกิดความเข้มแข็งกระฉับกระเฉงขึ้น
2. เพื่อตัดความเห็นแก่ตัว เพราะขณะนั้นอารมณ์ของเราไปอยู่กับอยู่ที่การสวด ไม่ได้คิดถึงตัวเอง ความโลภ โกรธ หลง จึงมิได้กล้ำกลายเข้าสู่ภาวะจิต
3. ได้ปัญญา การสวดมนต์โดยรู้คำแปล รู้ความหมาย เข้าใจให้ผู้สวดได้ปัญญาความรู้ แทนที่จะสวดเหมือนกับนกแก้ว นกขุนทอง โดยไม่รู้อะไรเลยเป็นเหตุให้ถูกก่อนว่าทำอะไรโง่ ๆ
4. จิตเป็นสมาธิ เพราะขณะทำวัตรสวดมนต์ผู้สวดต้องสำรวมใจแน่วแน่ มิฉะนั้นจะสวดผิดได้ เมื่อจิตเป็นสมาธิ ความเยือกเย็นในจิตก็จะเกิดขึ้น
5. ได้เฝ้าพระพุทธเจ้า เพราะขณะทำวัตรสวดมนต์ผู้สวดมีกาย วาจาปกติ (มีศีล) มีใจแน่วแน่ (มีสมาธิ) มีความรู้ระลึกถึงคุณความดีของพระพุทธเจ้า (มีปัญญา) เท่ากับได้เฝ้าพระพุทธองค์ด้วยการปฏิบัติบูชา ครบไตรสิกขาอย่างแท้จริง

ศุภสิทธิ์ มหาคุณ (2537:20) กล่าวว่าผู้ที่เคารพกราบไหว้พระรัตนตรัยอยู่เสมอ จะได้รับพร 4 ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ แล้วยกผลจากภยันตรายทั้งหลายเคราะห์กรรมทั้งหลายที่จะมาถึงจะหมดไป เป็นการน้อมนำเอาบุญกุศลและความเป็นสิริมงคลมาสู่ตนอยู่ทุกวัน เป็นการป้องกันตนเองไม่ให้ตกไปสู่ความชั่ว มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ศัตรูหมู่มารทั้งหลายที่คิดร้ายจะแพ้ภัยตนเองและเป็นการยกระดับจิตใจของตนให้สูงขึ้นด้วยคุณธรรม อันจะนำเราไปสู่ความสุขความเจริญและความก้าวหน้าในชีวิตมีความอยู่เย็นเป็นสุข พ้นจากความอยู่ร้อนนอนทุกข์นานาประการ

พระครูทักษิณานุกิจ (2537:120) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของการทำวัตรสวดมนต์นั้นว่ามีมากแต่สรุปได้ดังนี้

1. เพื่อทบทวนพระพุทธพจน์ คือ พระธรรมวินัยอันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธองค์

2. เพื่อทำความเห็นให้ตรง ให้ถูกต้องตามหลักของพระธรรม
3. เพื่อความสามัคคีธรรมให้เกิดขึ้นในหมู่คณะ
4. เพื่อบำเพ็ญตบะ ฝึกกายใจของตนเองให้เข้มแข็งอดทน
5. เพื่อบำรุงศรัทธาปสาทะของคนทั้งหลาย
6. เพื่อรักษาธรรมเนียมโบราณอันดีงามไว้ให้คงอยู่
7. เพื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า
8. เพื่อทำจิตให้เกิดสมาธิ มีความสงบเยือกเย็นให้เกิดขึ้นในจิตใจ
9. ทำให้เกิดวินัยแก่ตนเอง

ฉะนั้นในการทำวัตรสวดมนต์ทุกครั้งเราจะต้องตั้งใจสวด อย่าทำเล่น ๆ ซึ่งไม่เกิดผลดีแก่ตนเองและยังเป็นการหมิ่นพระพุทธเจ้าอีกด้วย

จากการศึกษาสรุปได้ว่าประโยชน์ของการทำวัตรสวดมนต์ เป็นการฝึกฝนนิสัยของตัวเราเองให้เป็นคนที่มีสติเพราะการสวดมนต์เป็นการฝึกสมาธิอีกทางหนึ่ง ซึ่งเป็นอารยบูชาพระพุทธเจ้าด้วยวิธีการปฏิบัติบูชา และเมื่อสวดจนสามารถเข้าใจถึงความหมายของบทสวด นั้นได้ก็จะสามารถนำเอาหลักธรรมที่มีอยู่นั้นไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องสำหรับการวิจัยครั้งนี้ มีดังนี้

1. งานวิจัยในประเทศ

สุรางค์ สุวรรณหล่อ (2545) การใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนเพื่อการเรียนรู้คำศัพท์ภาษาอังกฤษของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 ผลการศึกษาพบว่า บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนเพื่อการเรียนรู้ที่สร้างขึ้นนี้ สามารถนำไปใช้ประกอบการเรียนการสอนในวิชาภาษาอังกฤษได้เป็นอย่างดี ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนก่อนและหลังเรียนด้วยบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนมีความแตกต่างกันที่ระดับนัยสำคัญที่ .01 พฤติกรรมความสนใจเรียนของนักเรียนโดยใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนอยู่ในระดับมากทุกพฤติกรรม

จิรี โอบ พิเชษฐบุญเกียรติ (2549) ได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคม เรื่อง มารยาทไทยของนักศึกษาระดับปริญญาตรีที่เรียนจากบทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอน โดยใช้กลุ่มตัวอย่างเป็นนักศึกษาระดับปริญญาตรี ชั้นปีที่ 1 ภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2547 สาขาการท่องเที่ยวและระบบสารสนเทศจำนวน 30 คน ผลการศึกษาพบว่าผลการเรียนก่อนของนักศึกษาทั้ง 2 กลุ่มมีค่าเฉลี่ยใกล้เคียงกัน เมื่อวิเคราะห์โดยใช้สถิติการ

หาค่าสหสัมพันธ์ของเพียร์สันพบว่าแตกต่างอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 และสื่อมีประสิทธิภาพ 80.50/84.50 ซึ่งเป็นไปตามเกณฑ์ 80/80 ที่กำหนดไว้

ทรงสกุล รักปทุม (2548) ได้ทำการพัฒนาบทเรียนคอมพิวเตอร์มัลติมีเดียเรื่องการออกแบบศิลปะสำหรับหลักสูตรศิลปกรรมระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นปีที่ 1 โดยใช้กลุ่มตัวอย่างนักเรียนหลักสูตรศิลปกรรม ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นปีที่ 1 วิทยาลัยช่างศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลปกรรมศิลปากรในภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2547 จำนวน 48 คน ผลการศึกษาพบว่าคุณภาพทั้งด้านเนื้อหาและด้านเทคนิคการผลิตสื่ออยู่ในระดับดี และมีประสิทธิภาพบทเรียน 88.27/86.93 ซึ่งเป็นไปตามเกณฑ์ 85/85 ที่กำหนดไว้

วสันต์ ไชยวิจารณ์ (2549) ได้ทำการพัฒนาบทเรียนคอมพิวเตอร์มัลติมีเดียเรื่องศาสนาคริสต์กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศาสนาและวัฒนธรรมสำหรับนักเรียนช่วงชั้นที่ 2 โดยใช้กลุ่มตัวอย่างนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ช่วงชั้นที่ 2 โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย กรุงเทพฯ ที่กำลังศึกษาอยู่ในภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2548 จำนวน 48 คน ผลการศึกษาพบว่าบทเรียนคอมพิวเตอร์มัลติมีเดียเรื่องศาสนาคริสต์ กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษาศาสนาและวัฒนธรรม สำหรับนักเรียนช่วงชั้นที่ 2 มีประสิทธิภาพ 91.6/92.08 ซึ่งเป็นไปตามเกณฑ์ 90/90 ที่กำหนดไว้

ชัยยุทธ พิภมมงคล (2549) ได้ทำการพัฒนาบทเรียนคอมพิวเตอร์มัลติมีเดีย เรื่องจังหวัดสมุทรปราการ กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษาศาสนาและวัฒนธรรม สำหรับนักเรียนช่วงชั้นที่ 2 โดยใช้กลุ่มตัวอย่างนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ช่วงชั้นที่ 2 ตามภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2548 ของโรงเรียนตำบลคลองด่าน อำเภอบางมอ จังหวัดสมุทรปราการ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสมุทรปราการ เขต 2 จำนวน 48 คน ผลการศึกษาพบว่าบทเรียนคอมพิวเตอร์มัลติมีเดียเรื่อง จังหวัดสมุทรปราการ สำหรับนักเรียนช่วงชั้นที่ 2 มีคุณภาพอยู่ในระดับดี และมีประสิทธิภาพ 90.13/87.58 ซึ่งเป็นไปตามเกณฑ์ 85/85 ที่กำหนดไว้

2. งานวิจัยต่างประเทศ

โรวแลนด์ (Rowlan, 1988 อ้างถึงใน สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2542) ได้ทำการศึกษาผลของรูปแบบของคอมพิวเตอร์ช่วยสอนและรูปแบบของการเรียนการสอนที่มีต่อความเข้าใจในความสัมพันธ์ของความคิดรวบยอดวิทยาศาสตร์ กลุ่มตัวอย่างคือนักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาเอกประถมศึกษา จำนวน 97 คน ทำการทดลองสอนโดยใช้คอมพิวเตอร์ช่วยสอน จากนั้นจึงทดสอบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและการนำไปใช้ ผลการวิจัยพบว่ากลุ่มที่ใช้คอมพิวเตอร์จำลองสถานการณ์มีคะแนนนำไปใช้สูงกว่ากลุ่มที่ใช้คอมพิวเตอร์เพื่อใช้สอน แต่กลุ่มที่ใช้คอมพิวเตอร์จำลองสถานการณ์และพบว่า การเรียนเป็นรายบุคคลโดยใช้บทเรียนคอมพิวเตอร์ช่วยสอนเหมาะสมสำหรับผู้ที่มีแรงจูงใจภายใน

เจมส์ (James, 1996 อ้างถึงในจุฑามาศ ชัญญะพิเชษฐ์ 2543:31) ได้นำคอมพิวเตอร์ช่วยสอนศัพท์ทั้งการสะกดคำและการอ่าน เปรียบเทียบกับการสอนโดยไม่ใช้คอมพิวเตอร์ช่วยสอนในระดับประถมศึกษา พบว่า กลุ่มที่เรียนด้วยคอมพิวเตอร์ช่วยสอนมีความสามารถในการอ่านคำศัพท์ สูงกว่าการสอนโดยไม่ใช้คอมพิวเตอร์ และจากการศึกษาแสดงให้เห็นว่า คอมพิวเตอร์ช่วยสอนสามารถที่จะนำมาสอนในชั้นประถมศึกษาได้โดยใช้ ฝึกเป็นรายบุคคล และมีศักยภาพในการสอนอ่านในห้องเรียน)

จากผลการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในประเทศและต่างประเทศอาจสรุปได้ว่าสื่อการสอนที่มีประสิทธิภาพทำให้ผลสัมฤทธิ์ในการเรียนรู้ของผู้เรียนสูงขึ้น และยังเป็นการสร้างเจตคติที่ดีในการใช้สื่อการสอนอีกด้วย

5. กรอบความคิดในการวิจัย

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยดังกล่าวมาสามารถเขียนเป็นกรอบความคิดในการวิจัย
ครั้งนี้

